A'

MAGYAR NYELV'

RENDSZERE.

KÖZRE BOCSÁTÁ

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

M.DCCC.XLVI.

LIBRARY
APR 28 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

ELŐSZÓ.

A' magyar nyelv' általános tannyelvvé váltával mind inkább érezhető lett olly munkának szüksége, melly magát e' tanulási közeget alaposan 's egyszersmind a' tudomány' jelen fokához mérten terjeszsze elő. Az academia, sok oldalról nyilvánult ohajtásokhoz képest is, hivatva érezte magát egy illy munka' előállitására; 's noha ez, nyelvünk' ismeretének jelen szakában, távolról sem lehetett vég szava a' nyelvkérdések' mezején: jobbnak hitte egy, habár csak aránylag

)(

a' czélnak megfelelhető, munkát adni, melly nyelvünk' rendszere' felfogására, számos kétes pontok' eligazítására, 's biztosb és gyümölcsözőbb haladásra már most nyújtson segédkezet; mint azon időt várni be, mikor tökéletesbet nyújthatand kétség kivül, de a' nélkül, hogy e' tökéletesbüléshez ez úton a' maga részéről is hozzá járult volna. Ezért, 's mivel különösen csak égy teljes szótár' nyelvtani kidolgozása, tehát a' nyelv' minden elemei' egyes és összehasonlító tárgyalása után adhatni azt, mit a' nemzet egy academiától várhat: a' magyar tudós társaság a' jelen munkával további lépteit megelőzni 's megkötni egyáltaljában nem kivánta.

Az elkészítés' módját illetőleg megemlítendőnek találtatott, hogy a' betűtan és szómértan' kidolgozásával a' nyelvtudományi osztály Czuczor Gergely, a' beszédrészekével Nagy János, a' szóalkotásával külön Czuczor, Fábián Gábor, Jászay Pál és Vörösmarty Mihály rendes tagjait bízta meg, kik közől csak Jászay Pál nem járhatott el,

azon időbeli bokros elfoglaltatásai miatt, megbizatásában. 'S miután a' nevezett tagok' munkálkodásai köztük bővebb meghányatás végett köröztek, a' nyelvtudományi osztálynak egy hónapig tartott mindennapi üléseiben e' dolgozatok' alapján szorosan meg lőnek a' nyelvtan' minden részletei vítatva; 's e' lelkismeretes munkálkodás' eredménye a' jelen nyelvtan, mellyet az academia, XVI. nagy gyülésében, magáénak fogadott; 's ezennel úgy terjeszt elő, mint a' melly, mind azon hiányokkal bár, miket egyesületi munkák soha el nem kerülhettek, nyelvünk' helyesb ismeretét előmozdítani bizonyosan fogja.

Hogy az 1843-ban megjelent Szókötés némelly szükségeseknek itélt változtatásokkal a' jelen munka' harmadik részébe bevétetett, természetesnek fog találtatni: miután ezt illetőleg a' tárgy' állása az óta lényegesen nem változott.

És itt is, és újra, mint mindenkor, kimondja az academia: Győzzön a' mi jobb.

Örömmel elváratnak tehát az értők' észrevételei, 's újabb kiadások' alkalmával, a' menynyiben meggyőzők lesznek, mindenkor tekintetbe fognak vétetni.

Költ Pesten, a' m. tudós társaság' kis gyülésében, nov. 3. 1846.

D. Schedel Ferencz s. k.
titoknok.

TARTALOM.

Előszó III
Tárgy és felosztás 3

ELSŐ RÉSZ.

Betűtan.

1. §. A' betűk' száma 4
2. §. A' betűk' felosztása 9
3. §. A' betűk' felcserélése 12
4. §. Betűszaporítás és elhagyás 16
5. §. Betűáttétel 18
6. §. Segédbetűk 18
7. §. Hanghosszítás, rövidítés és olvadás 19
8. §. Hangugratás 20
9. §. Helyesirás' fő elvei . . . . —
10. §. Tulajdon nevek és idegen szók' irásmódja . 24
11. §. Szótagolás 23
12. §. Irási jelek 24
13. §. Nagy kezdőbetűk 29

MÁSODIK RÉSZ.

Szótan.

I. Szakasz. Szóalkotás.

14. §. Bevezetés 30
15. §. Szóalkotás' általános elvei 34

Egyszerü képzők.

16. §. Önhangzóju egyszerü képzők 39
17. §. Önhangzó kezdetü és mássalhangzón végződő egyszerü képzők 48

1. Helyképzők 53
2. Név- és igeképzők 54
18. §. Fordított vagy toldott egyszerü képzők . . 82
19. §. Mássalhangzó kezdetü képzők 84
Összetett képzők.
20. §. Összetett képzők' alakulása 96
21. §. Hangzón kezdődő egytaguak . . . . . . —
22. §. Mássalhangzó kezdetü egytaguak 98
23. §. Kéttaguak, mellyek hangzón kezdődnek . 101
24. §. Mássalhangzó kezdetü kéttaguak 106
25. §. Hangzó kezdetü háromtaguak 109
26. §. Mássalhangzó kezdetü háromtaguak . . . 112
Szóalkotás összetétel által.
27. §. A' szóösszetétel általán, és annak főszabályai különösen 113
28. §. A' szóösszetétel' alkotó részei a' nevekben . 114
29. §. Összetett igék' alkotása 119
30. §. Szókölcsönzés 121
II. Szakasz. Szóragozás.
31. §. A' ragozás' fogalma 122
I. Fejezet.
A' tőszók' változása.
32. §. Legáltalánosabb szabályok 123
33. §. Közbeszúrt segédbetűk 124
34. §. Hangcsere 126
35. §. Hangvesztés 127
36. §. Szótagrövidülés vagy ékvesztés . . . . —
37. §. Hangugratás 128
II. Fejezet.
A' ragok' változása.
38. §. Legáltalánosabb törvények 131
39. §. Különösen alhangu szók' ragainak változása 133
40. §. Felhangu szók' ragainak változásai . . . 135
41. §. Éleshangu szók' ragainak változásai . . . 138

III. Fejezet.
Névragozás.

42. §. A' név' fogalma és nemei 140
43. §. Névviszonyítás, különösen névelő . . . 141
44. §. Névragok 142
45. §. Tiszta alanyeset 143
46. §. Személyes alanyeset 148
47. §. Névragok általában 's felosztásaik . . . 153
A) Egyszerü ragok.
48. §. Belviszony-ragok 155
49. §. Helyviszony-ragok 156
50. §. Különféle névragok 159
51. §. Általános jegyzetek 160
B) Összetett ragok.
52. §. Neveik és példák 164
53. §. Névutók 164
54. §. Melléknevek 167
55. §. Számnevek 171
56. §. Névmások 177
57. §. Személyes névmások . . . . —
58. §. Visszatérő névmások 181
59. §. Mutató névmások 182
60. §. Visszahozó névmások 183
61. §. Kérdő névmások 184
62. §. Határzott és határzatlan számnévmások . . —
IV. Fejezet.
Igeragozás.
63. §. Az ige' fogalma és nemei 186
64. §. Cselekvő ige 187
65. §. Szenvedő ige 188
66. §. Középige . . . . —
67. §. Az igeviszonyításról általán 193
68. §. Az igeragozásról külön 196
Iktelen ragozási minta.
A) Határzatlan alak.
I. Jelentő mód.

69. §. Jelen idő 198
70. §. Félmult idő 200
71. §. Mult és régmult idő 201
72. §. Egyszerü és összetett jövő 203
II. Parancsoló és foglaló mód.
73. §. Parancsoló mód 204
74. §. Foglaló mód 206
III. Ohajtó vagy feltételes mód.
75. §. Jelen idő 206
76. §. Mult 207
B) Határzott alak.
I. Jelentő mód.
77. §. Jelen idő 208
78. §. Félmult 209
79. § Mult és régmult idő 210
80. §. Egyszerü es összetett jövő 211
II. Parancsoló és foglaló mód.
81. §. Parancsoló mód 212
82. §. Foglaló mód 213
III. Ohajtó vagy feltételes mód.
83. §. Jelen idő 214
84. §. Mult 215
C) Ikes vagy középragozási minta
85. §. Jelentő mód 215
86. §. Parancsoló és foglaló mód 218
87. §. Ohajtó vagy feltételes mód 220
88. §. A' jövő igető' ragozása 221
89. §. Határtalan mód 225
90. §. Részesülők' vagy igenevek' faja 227
91. §. Részesülők' ragozásai 229
92. §. Hangugrató igék 231
A) Iktelenek 233
B) Ikesek 236
93. §. Rendhagyó igék 240
94. §. Személytelen és hiányos igék 247

V. Fejezet.

Határzók, köt és indulatszók.

95. §. Határzók 249
96. §. Határzói ragok . . . . —
97. §. A' határzók' értelmi felosztása 253
98. §. A' határzók' fokozása 258
99. §. Kötszók 260
100. §. Idulatszók 263

HARMADIK RÉSZ.

Mondattan.

101. §. Szókötés 265

I. Szakasz. Szóegyeztetés.

102. §. Általános szóegyeztetési szabályok . . . 266
103. §. Fő- és melléknevek' egyeztetése 267
104. §. Számnevek' egyeztetése 268
105. §. Névmások' egyeztetése 273
106. §. Igeegyeztetés 277
107. §. A' részesülők' egyeztetése 278
108. §. A' nyelv' egyéb részeinek egyeztetése . . 280

II. Szakasz. Szóvonzat.

109. §. Általános szóvonzat 281
110. §. Nevek' vonzata 282
111. §. Névelő 287
112. §. Névragok. 1. Többes névragok 291
113. §. 2. Birtokos névrag 292
114. §. 3. Sajátitó névrag 293
115. §. 4. Tulajdonító névrag 295
116. §. 5. Tárgyeseti névragok 298
117. §. 6. Okadó névrag 299
118. §. 7. Segitő névrag 300
119. §. 8. Fordító névragok 303
120. §. 9. Mutató névragok 307
121. §. 10. Beható névragok 308
122. §. 11. Marasztaló névragok 309
123. §. 12. Kiható névragok 312

124. §. 13. Közelítő névragok 314
125. §. 14. Határvető névrag 315
126. §. 15. Állapító névragok 316
127. §, 16. Felható vagy irányzó névragok . . . 318
128. §. 17. Leható vagy visszairányzó névragok . 321
129. §. 18. Távolító névragok 323
130. §. 19. Vesztegló névragok 325
131. §. 20. Hasonlító névragok 327
132. §. 21. Tömegesítő névragok . . . . —
133. §. 22. Osztó névragok . . . . —
134. §. 23. Időrag 328
135. §. 24. Hélynév-ragok 329
136. §. Névutók' vonzata 330
137. §. Igekötők' vonzata 333
138. §. Határzók' vonzata 334
139. §. Köt- és indulatszók' vonzata 335
140. §. Az igék' egymás közti vonzata 336
141. §. Igenevek' vonzata 338
142. §. Határzott és határzatlan alaku igék' vonzata 340
143. §. Az igék' mód- és időbeli vonzata . . . 343
III. Szakasz. Szórend.
144. §. A' szórend' általános szabályai 350
145. §. Különösb szabályok. A. Ige . . . . . . —
146. §. B. Főnév 351
147. §. C. Igekötők 353
148. §. D. *Is* kötszó 354
149. §. E. Tagadók és tiltók 355
150. §. F. *Is* kötszó és igekötők együtt 357
151. §. G. *Is* kötszó és tagadók tiltók, együtt . 358
152. §. H. Igekötő, kötszó, tagadó tiltó, együtt 359
153. §. I. Kérdő: é? 360
154. §. K. Egyéb kötszók . . . . —
NEGYEDIK RÉSZ.
Szómértan 362
MŰSZÓK 368

A'

MAGYAR NYELV'

RENDSZERE.

A'

MAGYAR NYELV'

RENDSZERE.

TÁRGY ÉS FELOSZTÁS.

Ezen munkában a' magyar nyelv' elemei, a' beszéd' részeinek alakulása, különféle viszonyok szerinti elválasztása, 's összekötési és hangmértéki szabályai tárgyaltatnak.

Fő részei: Betütan, Szótan, Mondattan, és Szómértan.

ELSŐ RÉSZ.

BETÜTAN.

A' betütan a' magyar nyelv' elemeit, azaz: a' betűket, azoknak szótaggá alakulása' és helyesirása' szabályait adja elő.

1. §.

A' BETŰK' SZÁMA.

A' magyar nyelvben negyven önálló külön hang vagyon, mellyek következő betűkkel jelelvék:

a, á, b, cs, cz, d, ds, e, ė, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs.

Megjegyeztetik: 1) Idegen szókban és nevekben megtartatnak:

ae=e, mint: Caesar.
c=cz v. k, mint: Cicero, catholicus.
ch=k „ chronica.

oe=e, mint: oeconomia.
ph=f „ philosophia.
q=k „ quietantia.
w=v „ Walter Scott.
x=ksz „ Xerxes.
y=i v. j „ physica, York.

Némelly magyar tulajdon nevekben pedig ma is előfordulnak:

aa=á, p. o Gaal (Gál).
ch=cs „ Zichi (Zicsi), Széchenyi (Szécsenyi).
ew=ő „ Dessewffy (Dezsőfi).
eo=ő „ Georch (Görcs).
gh=g „ Balogh (Balog).
oo=ó „ Soos (Sós).
th=t „ Réthy (Réti), Németh (Német), Tóth (Tót).
w=v „ Wargha (Varga).
y=i „ Fáy (Fái), Laky (Laki).

2) *X* hang hallatszik ugyan némelly szavainkban, mellyeknek gyöke *k* v. *g* betűvel végződik, ha t. i. *sz*-szel kezdődő rag vagy képző járúl hozzájok, p. o. *nyug-szik*, *harag-szik*, *beteg-szik*, *tö-rek-szik*, *cselek-szik* stb, de minthogy gyök- és tőszókban nem fordúl elő, a' betűk' sorába nem számíttatik.

3) A' *dz* nem egy, hanem két külön betű, mert a' kimondásban mindig hosszú szótagot alkot, p. o. *mad-zag*, *bod-za*, *ed-z*, *fi-ad-zik*, *lop-ód-zik*, *vakar-ód-zik*, *takar-ód-zik*, *level-ed-zik* stb.

4) A' *ds* habár igen kevés, idegen alakúnak látszó 's hihetőleg kölcsönzött szókban találtatik

is, mindazáltal önálló egyhangot alkot, *dsida*, *findsa*, *bandsa*, *handsár*, *lándsa*, *dsindsa*.

5) A' rövid *a* lényegesen különbözik a' hosszú *á*-tól, mert felcserélve, a' szó' értelmét vagy eltorzítja, vagy másra változtatja, p. o. *kapa*, *kápa*; *kar*, *kár*; *tar*, *tár*; *tag*, *tág*; *mar*, *már*; *var*, *vár*; csak néhány szóban használtatik tájdivatilag közösen, p. o. *árpa*, *arpa*; *nyár*, *nyar*; *láng*, *lang*; *hova*, *hová*.

6) Rövid *e* kétféle van: nyilt, p. o. *vezet*, *szeret*; és zárt vagyis közép, p. o. *tèszèk*, *lèszèk*. Hogy ezek nyelvünkben külön hangok, tehát betűk is, kitetszik onnan, mert felcserélve a' szó' értelmét gyakran megváltoztatják, p o. e' szóban: *mentek* többféle értelem lappang, és csak az *e* hangzónak helyes kiejtése által megkülönböztethető: *mèntèk* (itis); *mèntek* (iverunt); *mentèk* (immunem reddo); *mentek* (immunes). Azért a' zárt *e* betűt (melly némelly régibb nyelvtanítóknál két ponttal: *ë* iratott) egy ponttal különböztessük meg, de csak nyelvtanban és szótárban, és még néhány olly szókban, mellyek azon megkülönböztetés nélkül több értelműek, például a' mondottakon kivűl: *vesz* (perit), *vèsz* (accipit, emit); *szeg* (scindit), *szèg* (clavus); *vetettem* (ieci), *vètettem* v. *vétettem* (emendum curavi), *vétèttem* (peccavi).

Hol kelljen nyilt *e*, hol zárt *ė* hangot ejteni, szabályokúl szolgáljanak e' következendők:

a) Egyes szókban, mellyek a' tájszólás szerint hol *ö*-vel, hol *ė*-vel változtatva ejtetnek ki,

mindenütt közép *ė* használható, p. o. *föl*, *fėl; sör*, *sėr; böcs*, *bėcs; vörös*, *vėrės; szöm*, *szėm; könyér*, *kėnyér; embör*, *embėr; köll*, *kėll; vödör*, *vėdėr; fönn*, *fėnn; pör*, *pėr; mög*, *mėg; röttenetös*, *rėttenetės; szöglet*, *szėglet; csönd*, *csėnd; Szöged*, *Szėged* stb.

Továbbá zárt *ė* van még némelly *e* hangzón végződő egytagú szókban, u. m. *ė* (kėrdő, p. o. *hallod-ė?* nem: *hallod-é*), *lė*, *nė*, *sė*, *tė;* nyilt *e* ebben: *de*.

b) Ragozásoknál még határozottabb szabályokat adhatni, mennyiben mind azon felhangu ragok, mellyekben alhangu ragozáskor *a* foglaltatik, kivétel nélkül 's állandóan nyilt *e*, mellyekben pedig *o* van, zárt *ė* hanggal birnak, u. m.

a) Igeragoknál: *lak*, *alak*, *asz*, *nak*, *anak*, *am* (foglaló-módban), *tam*, *ottam* (cselekvő ragozásban), *attam* (szenvedő ragozásban), *and*, *ani*, *na*, *ra*, *at*, *tat*, alhangu ragoknak mindenütt állandóul nyilt *e* betűvel felelnek meg a' felhangu ragok p. o. *nézlek* (mert=*látlak*), *vesztelek* (mert=*fosztalak*), *néztelek*, *nézesz*, *vesztesz*, *néznek*, *vesztenek*, *nézzem*, *veszszem*, *néztem*, *vesztėttem*, *eresztėttem* (cselekvő), *vesztettem*, *eresztettem* (szenvedő), *nézend*, *veszend*, *veszteni*, *nézne*, *vesztene*, *nézve*, *vesztve*, *nézet* stb. Ellenben: *ok*, *om*, *od*, *tok*, *atok*, *otok*, *ott*, *atom*, *ol*, *atol* stb ragoknak mindig: *ėk*, *ėm*, *ėd*, *tėk*, *etėk*, *ėtėk*, *ėtt*, *etėm*, *ėl*, *etėl* stb ragok felelnek meg p. o. *nézėk*, *vesztėk* (mert

=*látok, fosztok*), *nézèm, vesztèm, nézèd, vesztèd, néztèk, vesztètèk;* továbbá *néztetèk, vesztèttetèk, nézètt, vesztètt, nézendèk, nézendèm, nézetèm, vesztetèm, nézetèl, vesztetèl, esèl* stb, de a' melly zárt *è* közvetlenűl az *ö, ü* hángzóval biró szótagok után mindenütt *ö*-vé változik, p. o. *örűlök, őrölök, őrölöm, őröltök, örűltök,* de nem *őröltetök, őrölendök*, hanem *őrölteték, őrölendèk*, mert a' közvetlen előtte álló szótagban nem *ö* van.

β) A' névragozásoknál is hol állandóan *a* van az alhangu ragokban, felhangulag mindig nyilt *e* használtatik; illy ragok: *nak, ba, ban, ra, aim, aid* stb, tehát *nek, be, ben, re, eim, eid* stb, p. o. *kertnèk, kertbe, kertben, kertre, kerteim, kerteid,* hol pedig állandóan *o* van, ott zárt *è* alkalmazandó, tehát: *on, hoz* ragoknak, *èn, hèz* felelnek meg, p. o. *kertèn, kerthèz;* föntebb (*α* pont alatt) az *ö, ü* hangzókról tett megjegyzés ide is tartozván, p. o. *tőrhöz, tűzhöz, tüzön*, de *tőréhèz* (nem tőréhez), *tüzemhèz, tüzemèn.*

γ) Ha az alhangu ragokban majd *a* majd *o* fordúl elő, akkor az azoknak megfelelő felhangu ragok majd nyilt, majd zárt *è* hangot vesznek fel. Illyenek az *am*, vagy *om; ad*, vagy *od; atok*, vagy *otok* személyragok; továbbá az *ak*, vagy *ok*, többes, és *at* vagy *ot* tárgyeseti ragok, mellyek mindenkor a' többes szám' alanyesetének hangzójához alkalmazkodnak. — Részletes szabályok a' szóragozás' általános elveiben adatnak.

2. §.

A' BETŰK' FELOSZTÁSA.

A' betűk hangzók és mássalhangzók.

I. A' hangzók (összesen 15):

a) Vastagok, vagyis alhanguak: *a, á, o, ó, u, ú.*

b) Vékonyak vagyis felhanguak: *e, ė, ö, ő, ü, ű.*

c) Középhanguak vagyis élesek: *é, i, í.*

Ezen különböztetésnél fogva a' szók is vagy al- vagy felhanguak, mert a' magyar hangrend szerint ugyanazon szóban al- és felhangzók meg nem férnek; a' felhangu *ė* betűt kivéve, melly mind a' két osztályban előfordúl habár csak igen ritkán is, p. o. *lėány, hėrnyó, pėlyva, bėrėtva, gyėrtya, hėrvad.* A' mondott hangrend szerint, midőn mély és magas hangzó vegyest fordúl elő ugyanazon szóban, mindig a' végszótagbeli hangzó határoz p. o. *gyėrtya, hėrvad* alhangu szók. Ha pedig mély vagy magas hangzóval a' középhangu *é* vagy *i* jön össze, mindig a' mély, vagy magas hangzó határoz p. o. *maradék, tartalék, kocsi* alhangúak; *csibe, czipő, illedék* felhangúak. A' fő szabály alól kivétetnek az összetett szók, p. o. *karperecz, szökőkút, háztető,* ezekben és az idegen szókban az utolsó szótag határozza meg a' rag' hangzóját.

Az ősi magyar nyelv, némelly nyelvemlékeink szerint, nem követte mindenben a' mostani hang-

rend' szabályait, hanem a' ragok' eredeti hangjait ragozásban is megtartotta, mi maiglan megtartatik némelly vidékek' szójárásaiban, p. o. *trombitá-vel, síp-vel, herczeg-nál, püspök-nál, Nyitrá-re, vásár-re* stb. Egyébiránt ama' hangrendi fő szabályt minden ragozásnál szorosan szem előtt kell tartani, és a' ragokat a' tőszóhoz a' szerint illeszteni; mi a' ragozásnál bővebben fog előadatni.

Minden hangzó ismét vagy *rövid* vagy *hosszú*. A' rövidek vagy pontatlanok: *a*, *e*, *o*, *u*, vagy egy ponttal jelelvék: *ė*, *i*, vagy két ponttal: *ö*, *ü*; a' hosszúk egy vonással, mint: *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, vagy kettővel, mint: *ő*, *ű*.

A' hangzók mindig szabatosan ejtessenek ki a' beszédben, különös ügyelettel azokra, mellyek között nagyobb hangbeli rokonság vagyon, p. o. *tiz, tüz, bir, bér, szőr, szűr, szür; míg, még; vertėk, vertek; vesz, vėsz, vész* stb.

II. A' mássalhangzók (összesen 25):

1. *Egyszerűek* és *összetettek*. Emezek: *cs, cz, ds, gy, ly, ny, ty, sz, zs,* mellyek szinte mind eredeti egyszerű hangok' jelelésére használtatnak, p. o. *kövecs, récze, dsida, nagy, pöhöly, bálvány, korty, ravasz, rozs.* A' *dz*, mint fenebb érintettük, két hangot jelent, miért is hosszúvá teszi az előtte álló szótagot (l. Szómértan), p. o. *fiad-zik, kéred-zik, bod-za, mad-zag.* Ehhez hasonlók a' *ts*, *dj*, *lj*, *nj*, *tj* is, mert ezek szinte csak esetileg a' hangok' összejöveteléből erednek, 's hosszúvá teszik az előszótagot, p. o. *kövētség, ādjon, ālja, fōnja, falātja.*

A' többi mássalhangzók egyszerüek.

Hol az összetett betűk eredetiképen magában az egyes szóban már kettőztetve hallatnak: csak az első iratik kétszer: *faggyú* (nem fagygyú), *illy* (nem ilyly), *asszony* (nem aszszony), *háttyú* (nem hatytyú). Ellenben hol a' kettőztetés ragozás vagy összetétel által támad, a' rövidítésnek a' gyökér' fentartása miatt nincs helye, p. o. *öcs-cse*, *király-lyal, tudomány-nyal, vesz-szen,* nem pedig: *öccse, királlyal* stb.

2) *Félhangzók* és *némák,* azok előre tett p. o. e-*l*, e-*m*, e-*s;* ezek hátúl vetett hangzóval ejtetnek ki, p. o. *b*-é, *k*-á, *zs*-é.

A' félhangzók vagy tisztán *folyékonyak,* mint *l, m, n, r;* vagy *elegyültek*, mint: *ly, ny;* vagy *kemény,* mint: *f;* vagy *sziszegők*, mint: *s, sz.*

A' némák:

a) *Kemények: k, p, t*, mint: *patak.*

b) *Szelidek: b, d, g;* mint e' szóban: *dolog.*

c) *Lágyak: j, v*, p. o. *vajha.*

d) *Sziszegők: z, zs, cs, cz.*

e) *Elegyültek: ds, gy, ty.*

A' sziszegők között *keményebbek: s, sz; gyengébbek: cz, cs; lágyabbak: z, zs.*

A' *h* lehelőnek is hivatik, a' *v*, és *f* pedig fuvónak, de ez amannál keményebb. A' *j* is valamivel keményebb mint a' *v.*

A' mássalhangzók' kiejtésére nézve megjegyzendő:

a) a' kemény és szelid betűket szabatosan kell, és megkülönböztetőleg kiejteni; felcserélni tehát, mint a' németek szokták, nem szabad, p. o. *bor, por; bab, pap; tudás, dudás; Duna, Tuna* stb.

b) Ha kemény és szelid hangzók közvetlenűl állnak egymás mellett: azokat tisztán kiejteni nehéz, mint: *kalapba, adta, lyukgat;* illyenkor a' nyelvszokás szerint a' kimondásban mindig az elül álló hangzó az utolsóhoz illeszkedik, illy formán: *kalabba, atta, lyuggat;* de illyenek' leirásában a' szóelemzés követendő.

3) A' beszéd' műszereinél fogva:

a) *fogbetűk: s, z, sz, zs.*

b) *ínybetűk: k, g, j.*

c) *ajakbetűk: b, p, f, v, m.*

d) *nyelvbetűk: d, t, l, n, r.*

e) *torokbetű: h,* 's némileg *k, g* is.

Jegyzet. Némellyek a' *d, t*-ét fogbetűnek, az *m, n*-et orrbetűnek is tartják: de ez utóbbiakat tiszta magyar kiejtés szerint hibásan.

3. §.

A' BETŰK FELCSERÉLÉSE.

Igen számos szavainkban az egyes betűk vagy tájszólási, vagy önkényes köz szokás szerint, vagy hangrokonság miatt felcseréltetnek. És pedig

I) A' hangzók közől

1) *a,* felcseréltetik *o*-val, mint: *kokas* (kakas

helyett), *taszít* (toszít helyett). Némelly vidékeken a' *ban*, *ba*, *val*, *nak*, *ra* szómódosító ragok *o*-val ejtetnek, így: *magábon*, *házbo*, *virággol*, *háznok*, *fáro*, de ezek hibás kiejtések.

2) *a*, *o* *u*-val, mint: *baglya*, *boglya*, *buglya*, *baba*, *buba*.

3) *á* *é*-vel, mint: *odább* (odébb), *arrább* (arrébb), *hamarább* (hamarébb), *tovább* (tovébb); némelly tájszólásban *aa*-val vagy *ua*-val, mint *baatyaam* (bátyám), *luancz* (láncz).

4) Zárt *ė* *ö*-vel némelly vidékeken átalán, p. o. *röttenetös* (rėttenetės), *Szögedön* (Szėgedėn), *szeretöm* (szeretėm), *embör* (embėr).

5) *e* *o*-val csak ritkán, ha t. i. más alhangzó van ugyanazon szóban, mint: *gyėrtya* (gyortya), *soha* (sėha), *sohol* (sėhol), *sohonnai* (sėhonnai).

6) *é* *o*-val és *í*-vel, vagy *a*-val, mint: *fazék* (fazok), *hajlék* (hajlok), *szurdék* (szurdok), *paréj* (paraj), *taréj* (taraj), *karéj* (karaj), *szép* (szíp), *kényes* (kínyes), *édes* (ídes vagy iedes), *Czégléd* (Czigléd).

7) *o* *a*-val, mint: *olló* (alló), *olaj* (alaj), *asszony* (asszany), *no* (na).

8) *ó* *ú*-val, mint: *ló* (lú), *turó* (turú).

9) *ő*, *ö* *ű*, *ü*-vel, mint: *ő* (ű), *kő* (kű), *lövök* (lüvök vagy lüök).

10) *ü* *i*-vel, mint: *üdő* (idő), *ügyekszem* (igyekszem); v. *ő*-vel: *szücs* (szőcs), *sürű* (sürő).

11) *u* *v*-vel, mint: *szaru* (szarv), *daru* (darv),

hamu (hamv); *ó*-val: *savanyú* (savanyó), *koszoró* (koszorú).

Ezen változtatások által sok alhangu szavainkból felhanguak válnak, és viszont, mint: *rekettye* (rakottya), *varsa* (verse), *galagonya* (gelegenye), *csucs* (csücs), *csucska* (csücske), *gombocz* (gömböcz), *nyikkan* (nyekken), *kavar* (kever), *karmol* (körmöl), *tipeg topog*, *döbög dobog*, *csetten csattan*, *lebeg lobog* stb. Ezen önkényes felcserélést részint onnan gyanítlhatni, hogy az eredeti ősi magyar irásban a' többi keleti nyelvek' hasonlatosságára egyedűl mássalhangzókat írhattak 's a' hangzókat csak olvasás és kiejtés közt használták; részint pedig onnan, mert az illyféle szavaink ha különböznek is némileg, de valamint kiejtésre, ugy értelemre nézve is igen közel állanak egymáshoz.

Vannak továbbá hangzók, mellyek szóragozáskor változnak el, és pedig 1) azok, mellyek a' vég mássalhangzót előzik meg, mint: *bogár*, *bogarat*; *fonál*, *fonalat*; *tehén*, *tehenet*; *szekér*, *szekeret*. Ezek némelly tájszokás szerint a' gyökszóban is röviden hangzanak, p. o. *szeker*, *tehen*, *nehez*. 2) A' szó' végén az *ó ő*-vel végződők, midőn a' harmadik személy' birtokragát vagy *i* képzőt veszik fel, p. o. *korsó*, *korsaja*; *borsó*, *borsaja*; *kendő*, *kendeje*; *elő*, *eleje*; *tető*, *teteje*; *erdei* (erdő), *mezei* (mező), *szikszai* (Szikszó); az *u ű* végűek, mint: *szaru*, *szarvas*; *daru*, *darvas*; *tetű*, *tetves*; *fenyű*, *fenyves*.

II. A' mássalhangzók felcseréltetnek, és pedig:

1) A' rokonhanguak, mint: *szikkad*, *czikkad*, *tikkad*; *meddig*, *mezzig*, *meddzig*; *gyász*, *jász*; *hajmó*, *gajmó*; *perje*, *pernye*; *borju*, *bornyu*; *medves*, *nedves*; *meder*, *neder*; *lemez*, *nemez*; *Nándor*, *Lándor*; *part*, *mart*; *tükör*, *tyűkör*, *gyűkör*; *visga*, *vizsga*; *pais*, *paizs*.

2) Mellyek' hangjai közt alig van némi, vagy nincs semmi rokonság, p. o. *kódor*, *kóbor*; *kudarcz*, *kuvarcz*; de ezek csak igen ritkán fordulnak elő.

3) Könnyebb kiejtés v. szebb hangzás végett, p. o. *poshad*, *possad*; *omt*, *ont*; *fehér*, *fejér*; *romt*, *ront*; *ömt*, *önt*; *hámt*, *hánt*; *ötüös*, *ötvös*; *tarsoly*, *tassoly*; *sarló*, *salló*; *tarló*, *tarró*, *talló*; *párlik*, *pállik*; *izró*, *izzó*. Ide tartoznak az olly rokonhangu szók is, mellyeknek csak egyike bir rendszerint önálló értelemmel, a' másik egyedül nagyobb nyomatosság' kedveért állván mellette; p. o. *czók-mók*; *csele-csala*; *dirib-darab*; *filit-falat*; *csip-csep*; *ligg-lógg*; *lityeg-lötyög* stb.

Jegyzet. Azon szók, mellyek az itt elősorolt betücsere alá esnek, részint mind a' két alakban helyesek, p. o. *rekettye*, *rakottya*; *csücske*, *csucska*; *szándék*, *szándok*; *körmöl*, *karmol*; részint különböző értelmök szerint használandók: *tipeg tapog*, *csetten csattan*, *lebeg lobog*; részint pedig mint tájszólási hibák fordulnak elő: *házbo*, *tovébb*, *meddzig* stb.

4. §.

BETŰSZAPORÍTÁS ÉS ELHAGYÁS.

A' nyelvszokás szerint számos szavaink előre, középre, vagy végre tett fölösleg betűk által szaporodnak, előbbi értelmök megmaradván. Igy:

1) Előre tett betűk által p. o. *Ila, Pila; Anna, Panna; Andor, Bandor; izgat, bizgat; uborka, buborka; irkál, firkál; inpók, himpók; uszít, huszít; öveder, höveder, heveder; anya, banya, nyanya; alap, talap; ámúl, bámúl* stb.

2) Közbe tett betűk által, mint: *szőke, szölke; csók, csolk; vénedik, vénhedik; göred, görhed; tunya, tohonya; gyerek, gyermek; káva, kánva; pázsit, pázsint; izom, izrom* stb.

3) Hátra tett betűk által, mint: *ap, apa; any, anya; ip, ipa; báty, bátya; nén, néne; bodzfa, bodzafa; für, fürj; szeder, szederj; rubin, rubint; nő, nől; fő, fől; hangy, hangya, hangyál* stb.

Ellenben némelly vidékeken némelly betűket szeret kihagyni a' nyelvszokás. Különös változások alá van vetve nyelvünkben az *l* betű. Dunán túl ugyanis néhol így beszélnek: *indúnak, porúnak, nyargaanak* stb, indúl-, porol- és nyargalnak helyett. A' palócznál az *al, el* szótag *au, eü*, a' barkónál: *ó, ő*-re változik; mint: *balta, elment*, paléczosan: *bauta, eüment;* barkósan: *bóta, őment.* A' hienczes magyaroknál az *el, ol, öl* szótag *ie*,

uo, *üö*-re változik, így: *iement*, *gonduonak*, *füöment*, ezek helyett: elment, gondolnak, felment. Némelly vidéken az *l* betű egyszerűen kihagyatik, mint: *ement*, elment; *föment*, fölment helyett; másutt az *l* betű kihagyatván (a' dunántúli megyékben) még az előtte álló hangzó meg is nyújtatik, így: *eement*, *főment*, elment, felment helyett. Dunántúl is vannak némelly maradványai a' barkós kiejtésnek, p. o. *alma*, *szalma*; palóczosan: *auma*, *szauma*; barkósan és néhol Dunán túl: *óma*, *szóma*; hienczesen: *uoma*, *szuoma*. Hasonnemű változásoknak van kitéve az *ly* betű, p. o. *bagó*, *bagoly* helyett; *bögő*, *bögöly* helyett. Így a' *z* betű is néha elhagyatik: *emberhe*, *magáho*, *kőhö*, ezek helyett: emberhez, magához, kőhöz.

Néha egész szótagok is hagyatnak el, és pedig nem csak beszéd közt, hanem irásban is, mit egyébiránt csak a' nyelvszokás határoz meg:

1) a' czímekben pl. *nagysád* (nagyságod), *tens* (tekintetes), *kelmed* (kegyelmed).

2) más gyakoriabb használatú szókban is, p. o. *há* (hová), *bá* (bátya), *eg* (meg), *éhomra* (éhgyomorra), *mezítláb* (mezítelenláb).

3) a' keresztnevekben: *Boldizsár*, *Bódi*; *László*, *Lacz*, *Laczi*; *Ferencz*, *Feri*; *Erzsébet*, *Erzse*; *Katalin*, *Kata* stb.

5. §.

BETŰÁTTÉTEL.

Különös sajátsága az nyelvünknek, hogy számos szavaiban a' betűket általveti, 's alakra ugyan új szót, de ugyanazon vagy rokonértelműt alkot. Ez pedig nem bizonyos elvek szerint, hanem úgy látszik csupa önkényből szokás által történik, például: *bögre, göbre; döbön, bödön; emle, elme; fiú, ifju; facsar, csafar, csavar; fekete, feteke; gyarapodik, gyaporodik; guzsorodik, zsugorodik; gör, rög; morzsol, zsormol; viola, ibolya, ivola; köloncz, czölönk; kenyér, kerény; kürt, türk; lendek, lednek; kanál, kalán; pök, köp; mazsola, malozsa; eszpáka, eszkápa; csikmák, mácsik; tenyér, terény; világos, vigálos* stb.

6. §.

SEGÉDBETŰK.

Ha ragozáskor a' szó' közepén vagy végén két olly mássalhangzó kerűl egymás mellé, mellyeket kimondani nehezebb: segédhangzó vettetik közbe, u. m. alhangú *a*, *o* vagy felhangú *e*, *ė*, *ö*, a' szó' minemüségéhez képest, p. o. *ing-ni*, *ing-a-ni; hajt-tok*, *hajt-o-tok; barát-tok*, *barát-o-tok; veszt-ė-tėk*, *kert-ė-tėk*, *nyal-a-kodik*, *mar-a-kodik* stb.

Ha ragozás által két hangzó kerűl egymás mel-

lé: gyakran szebb hangzat végett *h*, *v*, *j* segédbetűk tétetnek közbe; p. o. *ló, lo-v-a; cső, csö-v-e; mű, mü-v-el; ri, ri-v-aszt; fa-a, fá-j-a; alma-a, almá-j-a; epe-e, epé-j-e* stb.

7. §.

HANGHOSSZÍTÁS, RÖVIDÍTÉS ÉS OLVADÁS.

Rövid *a e* hangzón végződő szavainknak ezen hangzói, midőn valamelly képzőt vagy ragot felvesznek, többnyire meghosszúlnak, p. o. *fa, fá-nak, fa-ak, fák; vára, várá-ba* stb; kivevén *ság, ség, sza, sze, kor, ként, kép, képen, i* stb; p. o. *durva-ság, óra-kor, torda-i, no-sza, nesze* stb; az *é, ig, ért* és *úl, űl* ragok előtt pedig tetszés szerint; p. o. *diofaig, diófá-ig; oka-ért, oká-ért; példa-úl, példá-úl.*

Ellenben azon egy vagy két tagu 's mássalhangzón végződő szókban, mellyeknek véghangzója hosszú, ezen hangzó gyakran megrövidűl, ha hangzón kezdődő rag járúl hozzájok; p. o. *kenyér, kenyer-et; levél, level-es; ér, er-ed; kéz, kez-es; madár, madar-as; bogár, bogar-as* stb.

Ide tartozik a' hasonló hangok' összeolvadása olly esetben, mikor a' hangzón végződő szóhoz ismét hangzón kezdődő rag járult. Illyenkor az utóbbi nemcsak az előbbihez alkalmaztatik, hanem vele össze is olvad, p. o. *fa-ak, fák; sima-abb, simább* stb.

8. §.

HANG-UGRATÁS.

Nyelvünkben a' szép-hangzat fő szerepet játszik, 's azért, valamint egyfelűl a' külön hangokat azonítja, a' hasonló hangokat összeolvasztja, és könnyebb kiejtés végett segédbetűket is veszen fel: úgy más részről a' fölösleges hangzókat gyorsabb 's hatályosabb kiejtés végett kiugratja, p. o. *halom, hal-m-ok; félelem, félel-m-es; hurok, hur-k-ot; dolog, dol-g-os* stb.

9. §.

HELYESIRÁS' FŐ ELVEI.

A' helyesirásnak a' magyarban két fő elve vagyon:

I. A' gyökszókat a' szerint kell irni, mint azok gondosabb iróinknál 's a' jobb szókönyvekben írva találtatnak.

II. A' származékokat és összetett szókat úgy kell írni, hogy mind a' gyök- és tőszónak, mind a' ragnak betűi épségben tartassanak, nem ügyelvén az itt-ott eltérő kimondásra; p. o. *igazság*, nem igasság; *követség*, nem kövecscség; *tanítson*, nem tanicscson; *fonja*, nem fonynya.

Jegyzet. Vannak esetek, midőn a' származékokban a' gyökszók és ragok' betűi változást szenvednek, p. o. *ront* (romt), *abba* (azba), *bont* (bomt), *azzal* (azval), *vérré* (vérvé) stb. De mivel illy változások a' szóalkotás és ragozás' szabályai szerint történnek, l. ezeket.

10. §.

TULAJDON NEVEK ÉS IDEGEN SZÓK' IRÁSMÓDJA.

1) A' magyar nemzetségi nevek megtartják szokott irásmódjokat, p. o. *Dessewffy, Georch, Széchenyi, Gaal.*

2) Egészen meghonosodott idegen eredetű nevek és szók magyar szók gyanánt iratnak, p. o. *Mózes, Krisztus, József, Fülöp, Ignácz, Fridrik, Zsófia, Fruzsina, Erzsébet, Nápoly, Párizs, püspök, próba, dragonyos, financzia* stb.

3) A' görög nevek és szók' leirására nem levén minden görög betűnek megfelelő magyar betűnk, ezen szabályok állanak:

a) irassanak a' latin nyelvben ritkán használt vagy épen elő nem forduló görög szók görögösen, azaz: a' lehető legnagyobb közelítéssel a' göröghöz illyképen:

a' görög	η	helyett	é,	p. o.	Ἥλιος	Hélios.
„	ϑ	„	th	„	ϑεαρχια	thearchia.
„	κ	„	k	„	κεφαλαλγια	kephalalgia.
„	ξ	„	x	„	ξενοτροφια	xenotrophia.
„	σ	„	s	„	Σαμος	Samos.

a' görög	υ	helyett	ü	p. o.	Ὑπεριον	Hüperion.
„	φ	„	ph	„	φλεγμα	phlegma.
„	χ	„	ch	„	Χαρις	Charis.
„	ψ	„	ps	„	ψαλτεριον	psalterion.
„	ω	„	ó	„	ὡρογραφια	hórographia.
„	αι	„	ai	„	Αισχινης	Aischinés.
„	αυ	„	aü	„	αυτονομια	aütonomia.
„	ει	„	ei	„	ειδωλον	eidólon.
„	ευ	„	eü	„	Ευτερπη	Eüterpé.
„	οι	„	oi	„	Οιδιπος	Oidipos.
„	ου	„	ú	„	Ουρανος	Úranos.
„	ὁ	„	h	„	Ὁμηριδες	Homérides.

b) ellenben a' latin nyelvből átvetteket irjuk úgy mint azokat a' romaiak irták, p. o. *philosophus*, *Cyclops*, *Xerxes*, *encyclopaedia*, *idea* (ειδεα).

4) A' meg nem magyarosodott diák szók és nevek eredeti irásmódjokat minden változtatás és hozzátétel nélkül megtartják; p. o. *Cicero*, *Lucullus*, *corollarium*, *documentum*, *principium*.

5) Az élő europai nyelvekbeli azon szók és tulajdon nevek, mellyek nincsenek megmagyarosodva, eredeti irásmódjokat szinte megtartják; p. o. *Shakspeare*, *Ximenes*, *Voltaire*, *Filangieri*, *Schiller*, *caprice*, *nuance* stb.

6) A' melly idegen nevek a' magyar betüformától fölötte eltérő nemzetek' nyelveiből valók, a' hová a' keleti és némelly nyugati p. o. orosz, szerb, illyr nemzetek számláltatnak, azok kiejtésöknek leginkább megfelelő magyar módon irassanak, p. o. *czár*, *Paskievics*, *Krályevics*, *csausz*, *zultán* stb.

11. §.

SZÓTAGOLÁS.

1) Többtagu szóban, ha két hangzó között egy mássalhangzó van: ez az utóbbi hangzóhoz foglaltatik, az összetett mássalhangzók is egy betűnek vétetvén; p. o. *ha-lom, a-nya, gu-zsaly, a-tya* stb.

2) Ha két vagy több mássalhangzó szorúl közbe: csak az utolsó vitetik által; p. o. *em-bėr, kard-ról, mad-zag, rok-ka.*

3) Az összetett betűk, egy hang' jelei levén, az 1) pont alatti szabály szerint mindenkor az utolsóhoz csatoltatnak, p. o. *a-nya, gu-zsaly ;* a' hiányos kettőztetéseknél pedig a' kihagyott betű visszaállíttatik, p. o. *ollyan, vissza : oly-lyan, visz-sza.*

4) Midőn ragozás' következtében valamelly összetett betű kettőztetik: a' végső az utóbbi szótaghoz csatoltatik, p. o. *király-lyal, mulasz-szon, vesz-szen* stb.

5) Minden hangzó külön szótagot tevén, ha több jön össze, akárhol megszakasztathatik a' szó; p. o. *mi-e-ink, v. mie-ink, v. mi-eink ; ti-e-i-tek, v. tie-itek, v. ti-eitek.*

6) Az összetételekben úgy választatnak el a' szók, mint összetétettek, p. o. *elered, el-ered ; kardél, kard-él.*

Jegyzet. Az imént előadott szótagolás helyesirási. De van szótagolás, melly a' szókat elemeikre osztja fel, 's ezt *elemzési szótagolás*nak nevezzük; p. o. e' szót: *eredetémet*, helyesirásilag így választjuk el: *e-re-de-té-met*; ellenben szóelemzésileg így: *er-ed-et-ém-et*; *óvakodásodért*, helyesirásilag: *ó-va-ko-dá-so-dért*; szóelemzésileg: *óv-a-kod-ás-od-ért*; *tanítottatok*, helyesirásilag: *ta-ní-tot-ta-tok*; szóelemzésileg: *tan-ít-ott-a-tok*.

12. §.

IRÁSI JELEK.

Az irási jelek, mellyek szótagok' és mondatok' kijelelésére nagyobb érthetőség' okáért használtatnak, a' következők:

a) A' *kötjel* v. *kapcsoló* (-) ollyan összetett szó közé tétetik, mellyekben a' nagyobb világosság szükségképen megkivánja az összetétel' főbb részeinek elválasztását, p. o. *szarvasmarha-tenyésztés*. Általán az igen hosszúra nyúló összetett szókat tanácsosabb elválasztva írni. Elmulaszthatlanúl megkivántatik azonban az *-é* kérdő betűnél; p. o. *hallod-é?* mert ha ez közvetlenűl a' szóhoz kapcsoltatik, könnyen zavart okoz, p. o. *embere* (homo illius), *ember-é?* (an homo?) Végre kötjelekkel élünk a' szó' végén, midőn több egymás után álló neveknél, mellyek ugyanazon nemű raggal toldatnak meg, vagy ugyanazon egy szóval tétetnek össze, rövidség' okáért ugyanazon ragot vagy összetételi szót csak az utolsó névhez kap-

csoljuk, p. o. *javai-, szülei-* és *barátaitól* elvált; *könyv-, kép-* és *levéltár; ásvány-, fűvész-* és *állattant* ír.

b) A' *hiányjel* (') kihagyott betű' vagy szótag' helyébe tétetik: *hogy', a', e', 's*, ezek helyett: hogyan, az, ez, és. Szorosan megkivánják pedig a' hiányjelt a' kihagyott sajátító *nek, nak,* 's a' személyragos nevek' rövidített tárgyesete; p. o. *ház' ura; ne hagyd magad';* ezek helyett: háznak ura, ne hagyd magadat. Ezek: *engem, téged,* hiányjel nélkül is iratnak.

Jegyzet. A' hiányjelt a' névelőnél 's a' kihagyott *nek, nak* helyett sokan el is hagyják. A' névelőnél e' kihagyás értelmi zavart nem okoz, 's azon ok által is mentetik, hogy a' névelő eredetileg *a* volt. De miután bizonyos, hogy a' *z* betű később olly lényeges része lett a' névelőnek, hogy a' hangzók előtt tisztán (az ember), a' mássalhangzók előtt pedig elváltozva tagadhatlanúl megvan, mint azt csaknem országszerte hangoztatni szokták, p. o. a' *kő,* a' *nép,* a' *rom,* mintha mondanók: *ak-kő, an-nép, ar-rom;* sőt ugyanezen szók némelly tájakon így is ejtetnek: *az kő, az nép, az rom;* de továbbá e' névelő ugyanezen alakban mint mutató névmás használtatván, a' *z*, összetétel- és ragozáskor, szinte a' következő mássalhangzóhoz hasonúlva állandóan megtartatik, p. o. *afféle* (az féle), *annak* (aznak) stb: a' hiányjel' kihagyása, mint irási következetlenségre vezető 's a' szótagmértéket megzavaró, helytelennek mutatkozik.

Még kevesbbé javalható a' második nemű kihagyás. Mert ha ez: *háznak ura, ház' ura,* hiányjel nélkül is egyiránt érthető; ha való is, hogy e' hiányjel a' beszélőnél 's a' hallgatóra nézve elvesz; de másfelül tagadhatatlan, hogy hosszabb beszédben az illy kihagyás az érthetőség'

vagy rövidség' kárával történik, 's mivel a' hiányjel nem beszéd-, hanem irásjel, 's mivel, míg a' beszéd elhangzik, az irás szolgál maradandó alapúl, mellyhez magunkat kétség' esetében tartani kell, és lehet: ezen gazdálkodást az érthetőség' rovására el nem fogadhatni.

E' kihagyás tehát tulajdonképen nem is gazdálkodás, mert feltevén hogy józan iró mindenek előtt érthető akar lenni, az a' hiányjel helyett, valamint a' beszélő, a' *nak-*, *nek*-et kénytelen kitenni, mi azon kivűl hogy nem igen kellemes hang, 's nyelvünkben különben is elég bőven előfordúl, de idő és tér' tekintetében a' hiányjelhez mérve gazdaságosnak épen nem tekintethetik, mint szinte nem volna gazdálkodás ha e' helyett: az *erdő- mező- berekről* a' kötjel' kihagyásával akarnánk gazdálkodni, ollyképen, hogy irnók: *erdőről*, *berekről*, *mezőről*, tehát két kötjel helyett a' kétszer ismételt *ről* ragot.

Figyelembe veendő még hogy a' hiányjel' megtartása- vagy elvetésétől igen sokat függ a' mondatok' kerekdedsége, kellemes és szabatos rövidsége vagy szétterjengő pongyolasága, valamint a' kötjel' felvételével a' ragok helyett, mint igen hamar terjedt újítással, mondataink' alakja szemlátomást kedvezőleg megváltozott. Véleményünk szerint tehát a' hiányjel' kihagyása visszalépés, 's mintegy visszautasítás a' beszéd' pongyolaságához.

Nyelvtanban minden kicsiség figyelmet érdemel, kivált ha az az egész nyelvben szétágazik. Az illy kicsiség észrevétlen bár, de lényeges befolyással van az irói beszéd' alakítására. Azért tartatott szükségesnek az okokat e' kicsiségnél is bővebben előadni, hogy ha utóbb az öszszes irodalom a' hiányjelek' kihagyására menne át, az legalább minden ellenokok' méltatásával 's ne puszta divatból történjék meg.

c) *Vessző* vagy *vonal* (,) használtatik a' kisebb megnyugvásnál vagyis több mondatok' folyamában olly egyes mondatok- és szóknál, mellyek egymás-

hoz szorosan nem tartozók; p. o. *faluk, városok, vidékek szenvednek gyakran az áradások miatt.* Vesszőt teszünk akkor is, ha egyik mondás a' másiknak főnevét irja körűl, vagy igéje' bizonyos határozatát adja elő, vagy főnevének valamit tulajdonít; nem különben a' magyarázó, korlátozó, kivevő és kizáró, a' folytató, következő és összefoglaló mondatok előtt, p. o. *vettem az ajándékot, mellyet küldöttél.* Továbbá a' mondatok' együvé sorozásakor azoknak hasonnemű részeit u. m. alanyait, állítmányait, jelző neveit, tárgyait stb vesszővel különböztetjük meg; p. o. *Andort, a' költőt, a' hat gyermeknek atyját, a' köz tiszteletű férfiút, néhány nap előtt, saját házánál, közel a' főtanodához, családjának kimondhatatlan fájdalmára, tőrrel átdöfték.* De ha a' mondatok *és, 's, vagy, mind—mind* kötszókkal kapcsolvák: elhagyjuk a' vesszőt, 's csak akkor teszszük ki, ha új mondat következik.

d) *Pontos vessző* v. *pontvonal* (;) a' vesszőénél hosszabb nyugvást, szünetet jelent. Illy jel tétetik tehát a' feltevő, szétválasztó, hasonlító, okmutató, ellenkező és következő mondatok' elő- és utórészei közé, p. o. *teste szép; de sokkal szebb lelke.* Ha több előmondat egy utóval, vagy egy előmondat több utóval van összekötve: az egyes elő- v. utómondatokat pontos vesszővel választjuk el; p. o. *e' föld valóban szép; sokat foglal magában, mi bennünket gyönyörködtethet; de még sem maradandó lakhelyünk.* Végre a' felosztásokban, ha min-

denik fő- vagy alrészt külön is előadjuk, az azon rendű részek közé pontos vesszőt teszünk; p. o. *a' becsületes ember a) nem fenhéjazó; b) nem ismer önhasznot; c) nem szűnik meg rejtekben is jót tenni; d) mások' hibáit nem kürtöli, sőt inkább födözgeti.*

e) A' *kettős pont* v. *két pont* (:) valamivel hosszabb szünetet jelent mint a' pontos vessző. Használtatik a' körmondatok' elő- és utórésze között; p. o. *valamint az arany az érczek közt legnemesebb: úgy az ember az állatok közt legfőbb helyen áll;* vagy: *nem az arany vesztegeti meg az embereket; ártatlan az olly nemzet' kezében, mellynél egyszerűség uralkodik: de veszedelmessé lesz, mihelyt becsét az ál örömek fölötte nagyra emelik.* Továbbá a' magyarázó vagy idéző mondatok után, p. o. a' *földnek öt része van, u. m.: Europa, Ázsia* stb.

f) *Pontot* (.) irunk a' beszéd' végén, tehát mind az egyetemes, mind az alrendű és azonrendű itéletek után, p. o. *E' föld az eszes lények' munkásságának tére. Az eszes lényeknek örök rendeltetése van. Ki tehát örök rendeltetésére eljutni vágy; éljen e' földön örök rendeltetéséhez vezető eszközökkel.* Pontot teszünk a' rövid, kielégítő, bár egy szóból álló felelet után is, ha általa a' felelet teljesen meghatároztatik; p. o. *eljártál dolgodban? Igen.* A' pont kurtítások' jelelésére is használtatik így: p. o. (példának okáért); a. m. (annyi mint); stb (és a' többi); v. (vagy).

g) *Idéző jel* („—") vagy (‚—') használtatik az idézett szók vagy mondatok' megkülönböztetésére.

h) *Nyug-* v. *figyelemjel* (—) tétetik, ha az olvasó' figyelmét felébreszteni akarjuk, vagy valamit a' beszédben elhallgatván, ennek kitalálását az olvasóra bizzuk.

i) *Zárjellel* ( ) a' beszédhez mellékesen vagy közbevetőleg tartozókat különböztetjük.

k) *Kérdőjel* (?) kérdő szó vagy mondat után tétetik.

l) *Felkiáltási jel*(!) az indulatszók vagy indulatos mondatok után tétetik.

13. §.

NAGY KEZDŐBETŰK.

Nagy betű használtatik:

1) Beszéd és verssor' elején.

2) Pont után.

3) Kettős pont után is, ha valamelly idegen mondat hozatik föl.

4) Minden szorosan vett tulajdon neveknél; p. o. *Magyarország*, *Nagyvárad*, *Duna*, *Zemplén*, *Csepel*, *Mátra*, *Lajos* stb. Mikor ellenben a' tulajdon név melléknév gyanánt használtatik, vagy belőle melléknév képeztetik, ez kis betűvel kezdessék; p. o. *pesti lakos*, *dunai hal*, *tacitusi szellem*. De a' nemzetségi vagy családi előnevek nagy

betűvel irassanak, hogy így a' családnév más helynévtől megkülönböztessék, p. o. *Széki gróf Teleki, Felsőbüki Nagy Pál* stb.

A' megszólítás' egyes szavai is, akár rendes czímek, akár önkényes tiszteletadások; úgy könyvek' idézett czímei is nagy betűvel kezdetnek; p. o. *Felséges Úr! Érdemes Férfiu! Tekintetes Táblabiró Úr! A' magyar tudós társaság' Évkönyvei* stb.

MÁSODIK RÉSZ.

SZÓTAN.

A' szótan a' beszéd' részeinek a) eredetét; b) viszonyulásaik' szabályait adja elő. Az elsőt a' Szóalkotás, ezeket a' Szóragozás tárgyalja.

I. SZAKASZ.

SZÓALKOTÁS.

14. §.

BEVEZETÉS.

Mielőtt a' szóalkotás' értelmezését adnók, szükséges meghatároznunk: mi értetik a' gyökszó és tőszó alatt; mi különbség van a' rag és képző között.

Minden értelmes vagy sejthető értelmű, elemezhetetlen szótag *gyökszónak* neveztetik.

Ahhoz tehát, hogy valamelly szó gyökszónak

elfogadtassék, megkivántató, hogy legalább is sejthető értelemmel birjon, továbbá hogy értelmes szótagokra többé elosztható ne legyen.

*Tőszó*nak neveztetik minden önálló, határozott értelmű szó vagy beszédrész, melly a' ragozásban vagy szóalkotásban alapúl szolgál.

Tehát maga a' gyök is lehet tőszó, de a' tőszó nem mindig gyök, egy gyökből néha két, három tőszó is kerülvén. Igy a' *hat* ige, gyök- és tőszó; de már nem gyök a' *hatalom*, *hatalmas*, *hatalmaz*, hanem mind megannyi tőszók.

*Képző*nek neveztetik azon betű vagy szótag, mellynek hozzáadásával élő vagy elavult gyökből, vagy tőszóból önálló szó vagyis beszédrész alkottatik.

*Rag*nak neveztetik azon betű vagy szótag, melly önálló szóhoz vagy beszédrészhez ragasztatván, annak értelmét személy, szám, mód, idő, hely 's egyéb kül- és belviszonyok szerint módosítja; 's az így alakúlt szó rendesen, vagy legalább teljes, ragozást többé nem vehet fel.

Jegyzet. A' ragok között is vannak, mellyek önálló és ragozható szót alkotván, a' képzők közé is volnának sorozhatók. Illyek a' személyragok és a' többes számrag; de mivel rendesen sem azok ezt, sem ez azokat fel nem veszi, különben pedig a' ragozásban minden névnél ismét új alapúl szolgálnak: a' rend 's könnyebb áttekintés végett a' ragok között hagyatnak meg. Illyek az igékben az időragok is.

*Szóalkotás*nak nevezzük azon szabályok' öszszegét, mellyek szerint több gyök- vagy tőszó' egybefogása által egy új önálló szó vagy beszédrész képeztetik.

A' szóalkotásnak két része van: szóképzés és összetétel.

A' *szóképzés* azon szabályokat adja elő, melylyek szerint avúlt vagy élő gyökök- és tőszókból más, hangrend szerint alakuló gyökök' hozzátétele által új, önálló szó, vagy beszédrész alkottatik, mellyet származéknak nevezünk.

Az *összetétel* azon szabályok' összeségét adja elő, mellyek szerint két 's több élő tőszónak minden elváltozás nélküli egybefoglalása által más önálló szó alkottatik.

A' különbség tehát a' szóképzés és összetétel között abban áll, hogy a' képzett szóban, vagy a' tőszó vagy a' képző, vagy mind a' kettő avult, vagy legalább hangrendi változásoknak alávetett gyök, midőn az összetételben mind a' két vagy több résznek önálló és változatlanúl egybefoglalt szónak kell lennie.

A' szóképzők közé ollyak is soroztatnak, melylyek változatlanúl maradnak, 's a' tőszót meg nem változtatják, mint *kora*, *szerű*, *féle*, mellyek tulajdonképen az összetétel' szabályait követik; de mivel önálló képzőkűl szolgálnak, vagy inkább gyakran fordulnak elő, rövidség 's biztosabb utasítás' okáért itt is előadatnak.

15. §.

SZÓALKOTÁS' ÁLTALÁNOS ELVEI.

Szóképzéskor vagy a' tőszó vagy a' képző vagy mind a' kettő némi változásnak van alávetve, melylyeknek fő szabályai következők:

1) A' képző hangrendet követ, 's a' mint a' tőszó fel- vagy alhangu, hangzóját a' szerint alakítja; *csontos, nedves, hadaz, szerez* stb.

2) Midőn a' tőszó élő, önálló, határozott alaku beszédrész, az *ad* (számnév-képző), *ak*, *as*, *az* képzők előtt íkvesztésre, hangugratásra, hangzóváltozásra nézve az alább adandó általános ragozási szabályokat követi: *százak, század; munkák, munkás; hadak, hadas; kötelek, kötelez; levelek, leveles, levelez; hatalmak, hatalmas, hatalmaz; havak, havas, havaz* (cselekvő).

Szinte az ottani szabályokat követik az éles hangnak is, p. o. *hidak, hidas, hidaz; színek, színes, színez.*

3) Hol a' tőszó elavult gyök vagy bizonytalan elemzetű, ott az általános hangrend' szabályain kivül egyéb útmutatást alig adhatni, határtalan úr levén a' nyelvszokás, melly majd a' tőszó', majd a' képző' hangzóját löki el, majd összeolvasztja egy hosszú hangzóba, majd az egész képzőt megfordítja, vagy valamelly segédhangzóval vagy kép-

zővel toldja meg. A' gyakrabban előforduló eseteket következő pontok alá vonhatni:

a) Hol a' rövid hangzón kezdődő képző, p. o. *ab*, *ad*, *al*, *aly*, *as*, *at*, *az* hangzóját megnyujtja, igen hihető, hogy a' gyök- vagy tőszó' végén is hangzónak kellett állania az összetételkor, mint példáúl: *csáb* (csa-ab), *család* (csala-ad), *szól*, *halál*, *veszély*, *lát*, *szemét* stb.

b) Az *l*, *m*, *r*, *s*, *sz*, néha *p*, *t* mássalhangzók után az *ab*, *ad*, *ag*, *ak*, *as*, *asz*, *at*, *az* képzők igen gyakran ellökik hangzójokat, kivált midőn közép képzőűl szolgálnak, p. o. *gomb*, *görbít*, *hold*, *rend*, *mond*, *kaland*, *vakand*, *csapdi*, *térd*, *kard*, *csalárd*, *esd*, *küzd*; *hallgat*, *mosolyg*, *zajong*, *rongy*, *sürget*, *keresgél*, *porozgat*, *irkál*, *ront*, *foszt*, *csősz*, *borz*. Illyenek még a' helynevek közől a' *Detk*, *Ebeczk*, *Szepetk*, *Agárd*, *Herend*, *Petend*, *Körmend* stb.

c) Némelly hosszú hangzón kezdődő igeképzők (*ít*, *úl*, *űl*) előtt a' tőszó véghangzóját ellöki; p. o. *néma*, *némít*, *némúl*; *ferde*, *ferdít*, *ferdűl*.

d) A' rövid és hosszú hangzók egyébiránt gyakran csupa szeszélyből, vagy egy kis hangzatosság miatt cseréltetnek fel, így: *járdogal*, *járdogál*; *sírdogal*, *sírdogál*; *fonal*, *kötel*: *fonál*, *kötél*; *nyögdécsel*, *nyögdicsél*, *döngécsel*, *döngicsel* stb.

e) A' *h* betű néha hangzatosságért közbe vettetik; p. o. *vénhedik*, *bűnhödik*.

Mielőtt a' szóképzőkre általmennénk, következő általános jegyzeteket tartunk szükségeseknek.

Nyelvünk' mélyebb vizsgálása arra látszik vezetni, mit a' fenmaradott példák is erősítenek, hogy a' képzők vagy mind, vagy legnagyobb részt élő értelmes szók voltak, 's hogy eredeti hangjok és értelmök összetétel és hosszas nyelvszokás által módosúlt olly hangú- 's értelművé, millyen most. Kétséget nem szenved azonban, hogy a' mint az élő szó az egyetemes beszéd' özönében eredeti értelmével és hangjával együtt elmerűlt, igen sok szavaink puszta hasonlat után képződtek. Az így képzett szók gyakran messze távozván a' már feledésbe ment eredeti hang- és értelemtől, fölötte nehézzé, sok helyt lehetetlenné teszik a' képzők' eredetének kikutatását. Miért is a' mit e' részben a' képzőkről állítani merünk, nagyobbára puszta véleménynek, találgatásnak kivánjuk vétetni, általadva csekély ismereteinket útmutatásúl, ha lehet, egy fejlettebb kornak, 's egyszersmind meg nem kötve az utódok' kezeit, hogy e' hiányos munkát el nem fogúlt buvárlataikkal kiegészíthessék.

Továbbá a' szóképzés szóelemzéssel járván, közönként némelly szók' eredetét kimutatni törekedénk, 's ezek között ollyak is találtatók, mellyeket e' korig idegen eredetűeknek tartottak. Mire nézve szükségesnek véljük számot adni azon elvekről, mellyeket az efféle kutatások' alkalmával szem előtt tartottunk.

Igen sokan ez iránt így vélekednek: Midőn két nyelvben ugyanazon szó fordúl elő, eredetét azon nép' nyelvében kell keresni, melly uralkodó, a'

másiknál míveltebb, hatalmasabb; minthogy az illy nép vagy nemzet tudomány, művészet 's az ipar' minden ágaiban 's minden egyéb tekintetben is fejlettebb levén, gazdagabb a' másiknál 's inkább kölcsönözhet, mint az.

'S e' nézet elméletileg nem is tagadható, de alkalmazásában fölötte ingadozó alapokat nyújt.

Ugyanis ki fogja nem csak minden népre, fajra, hanem minden néptöredékre kijelölni az időt, mellyben az illy szók két vagy több néppel közösek lettek, 's ki fogja azon kornak míveltségi és hatalmi fokát minden néptöredékre nézve kimutatni minden egyes esetben?

De másfelűl e' szabálytól még némelly kivétel is van, mert az uralkodó, míveltebb nép is igen gyakran vesz által szókat az elnyomott, míveletlen néptől, mire a', minden nyelvben olly számos, tájszók mutatnak.

Ha tehát a' fönebbi nézet általában elfogadható volna is, egyes szónak eredetére nézve, igen kevés esetet kivevén, alig adhat útmutatást. Így a' magyar *ver* és a' diák *verberat*, a' *lassu* és *lassus* szókra nézve mit használ tudnunk, hogy a' romai nép hatalmas és uralkodó volt, kivált ha nem feledjük, hogy nem tiszta, hanem több fajból keveredett nemzet.

A' szók' eredetéről mit sem mondani, midőn képzőkről van szó, csaknem lehetetlen; eddigi nyelvbuváraink' nagyobb részének példáját követve, minden közös szót azonnal idegen eredetűnek

bevallani, igen kényelmes ugyan, de sem nyelvünkre, sem egyéb nyelvekre nézve nem eléggé tanulságos; mert ha minden nyelvbuvár a' kutatások' ezen legelső fokánál megállapodnék, az egyetemes emberi nyelv' belső történetének felvilágosítására kevés adattal járulhatnának.

Mi tehát ez úttal a' nyelvvizsgálásnak azon kis körű, de nem szinte fáradságtalan nemét választottuk, melly magából a' nyelv' kútfejéből törekszik meríteni.

A' közös szókra nézve pedig a' következő elveket véljük legbiztosabbaknak:

a) Minden gyök, melly a' magyar nyelvben találtatik, magyar, míg történeti adatokkal be nem bizonyíttatik, vagy köz tudomás szerint is el nem ismertetik, hogy kölcsönözve van. Igy magyar gyök a' *kor, kör, hab* stb; idegenek: *rang, vers,* 's az ujabban eléggé ízetlenűl felkapott *vitz.*

b) Minden szó, mellynek a' magyar nyelvben gyöke és családja, azaz ugyanazon gyökből származott rokonai vannak, eredeti magyar szónak tekintendő.

Ha a' nyelvek ezen elvek szerint elemeztetnek: igen gyakran megtörténhető, hogy ugyanazon szót két vagy több nyelv követelendi, mi magában épen nem veszélyes dolog, de másfelűl tanulságos; mert elvégre is minél számosabb nyelvek' ősi rokonsága vagy egysége fog kivilágolni.

Igy például: *kürt, kürtő, kert* a' *ker, kör, kür* gyöktől ered, mit ha kimutatunk, nem kell

aggódnunk, hogy e' szók részint ugyanazon, részint a' *kör*től kölcsönzött értelemmel más nyelvekben is megvannak, például a' latinban: *gyro*, *circa*, *circus*, *circulus*, *hortus;* a' görögben: *χόρτος*, *γορόω*; a' németben: *Garten*, *Gürtel* stb. Annak fölfedezését: vajjon a' magyar *ker*, *kör*, *kür* lett-e a' latin: *gyr*, *cir*, a' görög: *χορ*, *γορ*, a' német: *gar*, *gur*, gyökökből, vagy ezek amabból, részünkről igen meddő, sikerre alig számítható kutatásnak tartjuk.

EGYSZERŰ KÉPZŐK.

16. §.

ÖNHANGZÓJÚ EGYSZERŰ KÉPZŐK.

a, *e*.

E' két képző, noha jelentésére nézve igen rokon, különböző eredetű. És pedig:

1) A' részesülő' elváltozott *ó ő* képzője van azon mellék- 's főnevekben, mellyek gyökök- vagy tőszókból puszta *a* vagy *e* hozzáadásával származnak: *bugyoga*, *kora*, *lenge*, *zsenge*, *szüle*, *sürge*, *banga* (bangó), *ürge*, *huza-vona* stb.

2) Rámutatást, figyelmeztetést jelentő indulatszó van ezen szókban: *hallg-a!* *od-a*, *id-e*, *tov-a*, *fel-e*, *mi-a* stb.

Jegyzet. Az így képzett szók szolgálnak tőszóúl a' névutókban 's némelly határozókban, midőn *ő* névmással egyesűlve lesz: *ala-a*, *alája*, *alá*; *fele-e*, *feléje*, *felé* stb.

3) Segédbetűként szolgál vagy könnyebb kiejtés, vagy különböztetés' kedveért illy szókban, mint: ***torzs-a***, ***gomb-a*** stb.

E' képző részint élő, részint elavúlt mindennemű gyökökből 's tőszókból fő- és mellékneveket képez és csak hangrend szerint változik; p. o. ***kora***, ***sürge***; kivéve tán az illy szavakat: ***durva***, ***dudva***, ***pudva*** (l. *u*, *ü*).

A' segéd ***a***, ***e*** betű nem csak gyök-, de képzett szókhoz is járúl; p. o. ***furulya***, ***fuvola***, ***berkenye***, ***afonya***, ***tanoda***, ***gomba***, ***borona***, ***katona*** stb.

Helytelenűl használtatik ezen szavakban: ***zúz-a***, ***szarv-a***, ***máj-a***, ***méh-e***; zúz, máj, szarv, méh helyett.

E' képző által igen sok szó alakúlt, kivált gyökökből, 's bajos volna kimutatni, mellyik szónál micsoda magyarázatnak van helye; miért is jónak tartjuk minél több példát elősorolni, részint elavúlt gyökeink' kimutatására, de különösen azért is, hogy e' jó hangzatú 's igen ajánlatos képzőt az elősorolt szók' különfélesége által minél érthetőbbé 's ajánlatosabbá tegyük; p. o. aba, baba, bába, hiba, suba, szoba, guba, gebe, liba, csába, kába, bibe, hebe (hurja), kácsa, öcse, rucza, czucza, recze, récze, csoda, csuda, dada, duda, Buda, mende, monda, kefe, nyifa, maga, csiga, buga, rege, gyüge, fürge, sürge, kerge, csörge, zsenge, lenge, ragya, megye, pipogya, roha, csuha, léha, puha, pihe (pihi), mostoha, buja, saja (finom), héja, perje, cserje, csuka, boka, toka, kuka,

baka, fika, szuka, zeke, eke, teke, mula, gúla, kila, csala (csere csalával jár), gulya, gólya, hülye, csima, rima, koma, eme (nőstény), Duna, dana, róna, fene, zene (bona), néne, anya, banya, bánya, kánya, csúnya, konya, apa, kapa, kupa, csupa, csipa, szipa, epe, kepe, czipe (czipő), ara, dara, mara (zúzmara), kora, csere (bere), tere-fere, tere-bura, kása, mese, vese, kusza, kósza, pisze, pösze, isza (bornemisza), csésze, besze, suta, sete, buta (bot-a ollyan mint a' bot), csete (bodzabogyó), csuta, csata (csete-pata), atya, gatya, kutya, totya (totyogó), csáva, csóva, cséve, kéve, teve, kova, siva, boza (ital), buza, laza stb.

é.

Igen kevés fő- és melléknévben maradt fen e' képző, hihetőleg *ő* névmásból (részesülő' képzője) elváltozva: *csáté*, *csádé*, *málé* (mál-ó málló, a' mi elmállik), *dádé* (dad-ó, dadogó), *góbé* (gubó), *góré*, *csóré*. Vidéki szójárás szerint így ejtetnek: *karé*, *taré*, *gané*; mi ismét a' részesülőre látszik visszavezetni: *kar-ó*, *tar-ó*, *gan-ó*; mi ragozva az egy birtoku harmadik személyben: *karaja*, *taraja*, *ganaja*, 's ebből rövidítve lőn: *karaj*, *taraj*, *ganaj*. Igy lett a' személyragozott *fő* melléknévből *feje*=*fej* főnév, *tő*-ből: *tej* stb. Igy lett a' *nő*-(asszony)ből *ne*-je, *ne*-e, *né*: *Kisné*, *Kis' neje*= Kis' felesége.

i.

Igen termékeny képző; jelent valahonnan, valamiből vagy valamire valót, valamihez illőt. Az *ó* vagy *ő* részesülő képzőből átalakúltnak látszik.

Járul a) ép vagy összevont főnevekhez, a' rövid hangzót maga előtt röviden hagyva, p. o. *budai*, *pesti*, *testi*, *lelki* (léleki), *ligeti*, *berki* (bereki), *vargai*, *kolmári* stb.

Az így képzett régi családnevek *i* helyett többnyire *y*-nal iratnak: *Gyulay*, *Erdődy*.

b) névutókhoz és ragokhoz a' *való* kikerülése végett; de kivált az utóbbival ovatosan kell élni: *ház melletti kert; alatti, házhozi, kertbeni.*

c) határozókhoz: *gyakori*, *mostani*, *hajdani*, *sehonnai* (sehoni).

d) igékhez: *játszi*, *szegődi*, *hánya-veti*, *ugri* (füles).

Az *i* képző némelly szóknak kicsinyező vagy gúnyos jelentést ad: *bodri*, *kuszi* (kis kutya), *czudri*, *szuszi*, *muszi*, *csiri-biri*, *oktondi*, *buksi*, *csapdi*, *szeleverdi* stb.

A' keresztnevekben leginkább kicsinyező értelemmel bír: *Gazsi*, *Pali*, *Juczi*, *Biri*, *Józsi*, *Kati* stb.

Az *i* melléknévképző elváltozik *j*-re is, 's ekkor főneveket képez, de nehéz kiejtése miatt magában gyéren használtatik. Illyenek: *szomj* (szom-i), *fürj* (für-i, fürge madár), *tarj*, *marj*, *szederj*, *eperj*, *hoporj*; de iratik így is: *für*, *szeder*, *eper*.

Gyakrabban fordúl elő mint középképző más képzők előtt, vagy segédhangzókkal toldva, mint: *cserje*, *perje*, *pozdorja*, *borjú*, *varjú*, *gyapjú*, *ifjú*; *terjed*, *gerjed*; *tömjény*, *tarjány*, *burjány* (mi a' földet elborítja), *surjány* stb.

E' középképző néhol hangzatosság és különböztetés' kedveért ajánlható. Igy lőn ugyanazon tőszóból, ugyanazon végképzővel két külön szó: *saru*, *sarjú*, *temény*(-telen), *temjény*. Így képződhetnék *burjány* mellett a' *j* kihagyásával egy más értelmű szó: *burány*, *surjány* (nyulánk, felnyúlt) mellett *surány* stb. Mit egyébiránt csak figyelmeztetésűl kivánunk vétetni.

ó, *ő*.

Ezen részesülő képző nem egyéb, mint a' személyes névmás *ő*, melly hangrend szerint *ó*-ra, vidéki szójárás szerint *u*-, *ü*-re, 's ezekből néha *a*-, *e*-, *i*-re is változik.

Alkot a) minden élő törzsű igéből részesülőt az igékről adandó szabályok szerint, p. o. *járó*, *kelő*, *ugró*, *rovó* (a' ki vagy mi jár, kel, ugr-ik, ró).

b) Néha átható igetőből, szenvedő értelmű főneveket: *adó*, *iró*(-asztal).

Ezen részesülők melléknév' tulajdonival birnak; de mint minden melléknév, igen könnyen főnévvé foglaltatnak el, mint: *iró*, *szerző*, *gombkötő*. Alkot

c) Elavúlt vagy élő tőigékből, de némi értelemmódosítással mellék- és főneveket, mellyekből többet elősorolni azért tartunk szükségesnek, hogy a' megmenthető 's talán használható gyökök kitünjenek: gubó, dobó, szabó, dicső, bacsó, ocsó (az ocsó nyulakat fektekből felverni. Faludy), fedő,

gadó(-cza), gedő, idő, meddő (medő), radó (verekedő), redő, südő, tüdő; rigó, bogyó, vő (ve-ő, vev-ő), bohó, golyhó, hajó, sió (hegyi patak), dió, Sajó; akó, bakó, csikó, czakó, fakó, Makó (helynév), elő, cselő, czelő(-ke), kalló, való, velő, csüllő; csomó, domó, gamó, gümő, kamó, kajmó, szamó(-cza), kumó (kumni, hunyni, innen kunyó, kunyhó), manó, ünő, nenő (öreg néne), tinó, anyó; fenyő (fenyü), panyó(-ka), hernyó, ernyő, szunyó (-ta, szunyáta), apó, csapó, csipő, csepő (csepü), czipó, czipő, szipó (vérszipó), kopó (kapó), kampó, pempő, erő, czuró (czurhó), daró(-cz), furó (furu), gyürő (gyürü), merő, tarló (tarlik), tarró, talló, eső, aszó, üsző, gyüsző (gyüszü), kúszó, tüsző (tüszü), bitó, csató, sajtó, ajtó, tető, botyó, motyó (batyu), pityó(-ka), avó (avik, avul), divó (dió), javó(-s), savó, güző (güzü, gözü), mező*).

Innen látható, milly egyszerűen alakultak régiebb szavaink, 's ige és név melly közel állottak, vagy inkább hogy ugyanazon szó annyira élő erejű volt az eszmének egész terjedelmében, hogy egyszersmind név és ige gyanánt szolgált, millyek p. o. a' *zár*, *zavar*, *ég*, *nyom* névigék. A' szóalkotás' ezen ága még korán sincs kimerítve, még igen sok gyökszó hever, melly e' képzővel egyesűlve rövid és jól hangzó szókat képes adni, ha kivált figyelemben tartatik, hogy ugyanazon gyökszó a' hangzónak változtával külön vagy legalább egymástól némileg eltérő értelmet veszen fel. Igy: *gamó* (kampó), *gümő* (kerekded kinövés) külön értelmű szókká lettek, noha *gam*, *gom*

*) Könnyen észrevehető, hogy az ernyő, kampó, tarló stb összetett képzővel alakítvák.

(gom-oly gom-b), *göm* (göm-b), *güm*, eredetileg egyértelműek 's valami kereket, gömbölyüt, hajlottat jelentenek. Innen származott talán a' gyümölcs meglágyúlt g-vel a': güm-öl-cs-ből. Így adhat például a' *gar*, *ger*, *gor*, *gőr*, *gur*, *gür* külön szókat: *garó*, *goró* (vibrans), *gerő* (a' ki vagy mi gerjed), *görő*, *guró*, *gürő* (a' mi görög, gurul). Így származott talán a' gyürű is meglágyúlt g-vel gürőből stb. De feléleszthetők volnának szükség' esetében magok a' gyökök is, mint: *rad*, *red*, *gar*, *ger*, *gam*, *csom*, *szam* vagy *zam* stb; mit nem azért emelünk ki, hogy valaki új szókkal áraszsza el a' már is igen megterhelt nyelvet, hanem naponként óhatatlanúl készülvén új szók, műszóra pedig csaknem minden tudományban számtalanra levén még szükség, a' figyelmet olly kútfőhöz akarjuk irányozni, melly egyszerűségében tiszta, jó hangzatú és gazdag egyszersmind.

Az *ó*, *ő* képzőnek némelly szavakban nagyitó ereje van, p. o. *anyó*, *nenő*, *bátyó*, *apó*. E' betű ad a' kicsinyitő *ke* szónak nagyító értelmet ezen szókban: *szemők*, *pofók*.

A' keresztnevekben is nagyító értelme van, p. o. *Kató*, *Erzsó*, *Dezső*, *Pető*, *Jankó*, *Palkó* stb.

Jegyzet. Az eddig mondottak szerint az *ő*, *ó* képző *u*-, *ü-re*, sőt *a*-, *e*-, *i*-re is átváltozik, azonban a' hangzók' jelleme szerint némi értelmi módosulással. Igy míg az *ó*, *ő* folytonosságot vagy nagyítást jelent: *folyó*, *vágó*, *nyerő*, *anyó*, *bátyó* stb; az *a*, *e* inkább rámutatást, pusztán meglevő tulajdonságot fejez ki: *lenge*, *zsenge*, *konya*, *pisze;* az *i* kicsinyező vagy gúnyos értelmű: *játszi*, *hánya-veti;* az *u*, *ü* a' tárgynak minőségét, határzott tulajdonságát fejezi ki; *lapu*, *kapu*, *gyepü*, *köpü*, *gyönyörü*, *szomoru*, *nagy lábu*, *kis kezü*. Melly különbségekre az új szók' alkotásában ügyelni kell.

u, ü, ú, ű.

Eredetre 's értelemre az *ő* képzőnél van előadva. Alkot élő és elavúlt gyökökből

a) Fő- és mellékneveket: bábu, kedü (kedv), nedü (nedv), redü (redv), ocsu (gabona' alja), bucsu, adu, odu, udu (odv), ágyu (álgyu), bárgyu, buhu (bagolyfaj), csuhu, fiú, hiú, lükü, külü (kölyű a' köz nyelvben), falu, szalu, gyalu, válu, elü (elv), nyelü (nyelv), ölü (ölv, innen karval=karölü), hamu (hamv), csepü, csöpü, kapu, köpü, lapu, szapu, oru (orv), boru, daru (darv), derü, sérü (sérv), karu (karv, innen karvas vagy karos hegedű), áru, szaru (szarv), örü (örv, örvény), ürü, gyürü; lassu, aszú, boszú, gyüszü, hosszú, tüszü (tüsző), batu, betű; saru, tetü, batyu, kátyu, gözü (güzü), csergetyü, ergetyű, kallantyu, nyirettyü, pörgetyü, förgetyü.

E' képzőre mutatnak még e' segéd *a* betűvel toldott szók: *dudva* (dudu-a), *pudva* (pudu-a), *durva* (duru-a), (a' *dur* e' szóban is: durczás valami zordont, hajlatlant, keményet jelent), *csorva* (csoru-a), *murva* (muru-a), (*mor* a' morzsában, zuzmorában is valami aprót jelent); *zagyva* (zagyu-a). Talán ide tartoznak e' folyamnevek is: ***Bitva***, ***Zagyva***, ***Zsitva***, ***Romva***.

Ide tartozni látszanak még a' *körtve* (kör-et=kört, mint küret=kürt, innen segéd *e*-vel körtü-e vagy *ly* képzővel körtve-ely, körtvély; a' törzsök minden esetre kört, miből az egyszerűebb *kört-e*

szó is származik); *hervad*, *sorvad*, *sorvaszt*, *olvad*, *olvaszt*, *szenved* stb, hol először is a' heru, horu=herv, *horv*, soru, *sorv*, olu, *olv*, szenü, *szenv* szóknak kelle képződniök, mint *hamu*-ból *hamv*, *hamvad*; *könyü*, *könyv*, *könyvezik*.

b) Alkot leginkább mellékneveket, elavúlt de most már nagyobbára föléleszteit főnevekből: *savany-ú*, *szomor-ú*, *szigor-ú*, *keser-ű*, *gyönyör-ű*, *könyör-ű* (könyörületes), *homor-ú*, *dombor-ú*, *ösztör-ű*.

Ide sorozható: *szomju*. E' szónak gyöke *szom*, hozzá járult az *i* képző, melly *j*-re változván, lőn: *szomj* főnév, ebből *u* képzővel *szomju* mn. Hason eredetűeknek látszanak a' *gyapju*, *varju*, *borju*, *ifju*, *sarju*, aminthogy hangzón kezdődő ragok előtt (sarj-at kivéve), a' gyapj, borj, varj, ifj tőszók is vétetnek alapúl.

Alkot továbbá néhány főnevet, de mellyek, midőn képződtek, melléknév gyanánt szolgálhattak: *koszorú*, *köszörű*, *háború*.

Mint mondók, az itt alapúl szolgáló főnevek nagy részt már életben vannak: *gyönyör*, *szigor*, *könyör*, *savany*.

Igy lehetne a' *hábor*-t (a' háborúnak korlátozott értelme levén) szélesebb, általánosabb értelemben venni, p. o. *lelki hábor*.

c) Alkot minden főnévből melléknevet, midőn szükségkép más melléknév előzi meg. Ez esetben minőséget 's tulajdonságot fejez ki, 's az összetételkor semmi változást nem okoz a' hangugratáson

és segédbetű' felvételén kivül (miről lásd Ragozás' általános elvei): *nagy lábú*, *kis kezű*, *mély gondolkozású*, *éles szavú*, *nagy hatalmú* stb; azaz: a' kinek nagy lába, kis keze, mély gondolkozása, nagy hatalma van.

E' két melléknév néha egy szóvá alakúl 's öszszeiratik: *nagylelkű*, *kicsinyszivű*.

A' *könnyelmű* (könnyü elméű) szokatlan hangzóvesztéssel alkotott szó; de rövidsége miatt ajánlatos.

E' helyett ajánlandónak véljük, hogy az *ó*, *ő* hangzón végződő szókból alakuló melléknevek inkább rövid *aj-*, *ej-*jel mint *ój-*, *őj-*, vagy épen puszta *ó-*, *ő-*vel, mi szinte kimondhatlanná válik, alkottassanak; így: *nagy bimbajú* virág jobban hangzik, mint nagy *bimbóju*, vagy épen nagy bimbóu.

17. §.

ÖNHANGZÓ KEZDETŰ ÉS MÁSSALHANGZÓN VÉGZŐDŐ EGYSZERŰ KÉPZŐK.

ab, *eb*, *áb*, *éb*, *ib*, *öb*.

E' képző' eredeti értelmét biztosan meghatározni nem lehet. E' szókban: *dar-ab* (valaminek öregebb része), *hasáb* (hasa-ab nagyából hasgatott fa), *leabárol* (összetör, összezúz), az *ab*, részt jelent, rokonúl az *ap*-pal, mi az *apró* szóban szinte részt jelent. De ezen szókban: *aba* (apa a' ki na-

gyobb, öregebb), *öb-öl* (öb-bő=bőség, tágasság) a' nagyság, bőség' eszméje is megvan. Néhol hangutánzónak is látszik, mint *dörömböl*, *zörömböl*, de az *ap*-pal képzett szavakkal hasonlítva ismét azon különbséggel, hogy azok, mint: *csiripel*, *csörömpöl*, valami kicsinyszerűbb hangnak gyakoribb, sürűbb ismétlését jelentik, míg amazok valamelly nagyobb, tompább hangnak gyérebb ismétlését fejezik ki. Mint képzőnek e' két rokon értelme gyanítható. Mint főnév-képző nagyobb, öregebb, durvább részt, vagy azoknak egybe foglaltságát, valami nagyot, öreget, valamelly tulajdonságot nagyított vagy szilárdultabb alakban, mint igeképző nagyító gyakorítást jelent. Képez pedig

a) Főneveket, p. o. *darab;* hangzó végü tőszó után *áb*, *éb*-re változva: *hasáb*, *nyaláb*. — A' *kaszab*, *gereb*, *geréb* szókban az *ab* (aba, apa) látszik elemű̋l szólgálni. A' *küszöb*-ben az *öb*(-öl) gyök van meg mintegy az öbnek (nyilásnak) küze, küzdő pontja.

Alkot főneveket hangzó kilökéssel: *czomb*, *domb*, *gömb*, *gomb*, *lomb*, *doromb*.

Mint közép képző áll e' szókban: *bamb-a*, *bimb-ó*, *czimb-ora*, *csomb-ók*, *gomb-ócz*, *homb-ár*, *gömb-öcz*, *csorb-a*, *görb-e*, *omb-oly*, *gömb-ölyű*, *hömb-ölög*, *tereb-ély*, *garab-oly*, *gereb-lye* stb.

Segéd *a*, *e* betűt vesz fel e' szókban: *kaszib-a*, *galib-a*, *kacsib-a*, *iromb-a*, *goromb-a*, *otromb-a*.

b) Alkot nagyítva gyakorító igéket: *rombol*, *tombol*, *szörböl*, *dörömböl*, *zurbol*, *zürböl* stb. Sok

helyt e' képzőt az *u*, *ü* 's ezekkel és a' *b*-vel is rokon *v* képzőtől is lehet magyarázni. Igy lehetett a' *göm*-ből: *gömő*, *gömü*, innen *gömvölyü*, 's végre a' *v b*-re változván, *gömbölyü*. Igy *domó*, *domu*, *domv=domb* stb.

abb, *ebb*.

Nem egyéb mint az *öb*(-öl), bő gyök, mi bőséget, tágságot jelent, némileg rokon az előbbi képzővel. Képzi melléknevekből a' hasonlítás' középfokát, ékvesztésre és a' segéd *v* betűre, hangzóváltozásra 's a' hangugratásra nézve a' ragozás' általános szabályait követi azon egy különbséggel, hogy szabály szerint csak *abb* és *ebb* alakban jelenik meg: vastag*abb*, keskeny*ebb*, bátr*abb*, dur*vább*, hev*ebb* stb. Kivételesen képződtek: *nagyobb*, *jobb*, *szebb* (szép-ebb-ből összevonva), *könnyebb* (mert a' többesben nem mondatik könnyek, hanem könnyűk, könnyűek).

Hol a' kiejtés nem fölötte alkalmatlan, mássalhangzó után is ellöki hangzóját 's csak egy *b*-t tart meg: *magas-b*, *öreg-b* stb; lásd alább a' melléknevek' ragozását.

Néha főneveket is fokoztat: *emberebb*, *ördögebb*.

Középképző gyanánt szolgál az *ik*, *ka*, *ke*, *acska*, *ecske*, *ad*, *ed* stb név- és *odik*, *úl* stb igeképzők előtt; *nagyobbik*, *nagyobbka*, *nagyobbacska*, *nagyobbdad*(-án), *jobbad*(-án), *nagyobbodik*, *nagyobbúl* stb.

acs, *ecs*, *ics*, *ocs*, *öcs*.

Kicsinyező értelmü 's egy az *ecs*, *öcs* (ecse, öcse=ifjabb, kicsin)szóval. Alkot főneveket, p. o. *uracs*, *kulacs*, *pipacs*, *ripacs*, *szivacs* (ujabb származásu), *kapocs*, *gubacs*, *kövecs*, *kavics*, *gubics*, *kukucs*.

A' *dugacs*, *kapocs*, *kutacs* eszközt jelentenek; de eredetökre ide vihetők vissza.

Az összetételben néha, midőn hangzóval találkozik, összeolvad 's hangzója megnyújtatik: *bogács*, *kalács*, *kopács*, *kalapács*, *forgács* (faragaacs); *Likócs*, *Barócs*, *Gerőcs*, *Magócs* (helynevek). Néha hangzóját mássalhangzó után is ellöki: *bölcs*, *gáncs*, *dancs*, *görcs*, *gyolcs*, *kincs*, *kulcs*, *korcs*, *tencs*(kötet fonal), *moncs* (beváltó bot' neve gyermekjátékban), *gyümölcs*, *szemölcs*, *bibircs*, *szömörcs*, *tekercs*, *vakarcs* stb.

Néha *n* betűt vesz fel hangzatosság' okáért, vagy talán az *öm* képző változik el néhol előtte. Igy alakultak: *bakancs*, *kullancs* (kulláncs), *görönc*, *varancs*, *bogáncs*.

Néhol e' képző viszszafordíttatik, p. o. *tócsa*, *szárcsa*.

Középképzőűl szolgál különösen a' *ke* kicsinyző előtt: *tócska*, *szépecske*, *nagyocska*; de ezt, menynyire lehet, gyériteni kell.

Továbbá középképzőűl szolgál más képzők előtt is, mint: *kancsó*, *lépcső*, *hágcsó*, *öcsó*, *Jancsó*, *Palcsó*, *szökcső* (szöcskö); *szerencse*, *tölcsér*,

Kalocsa, *kölcsön*, *kicsin*, *hörcsök*. Továbbá igeképzők előtt: *szürcsöl*, *roncsol*.

ács.

E' képző egy a' most is élő *ács* szóval 's tágasabb értelemben valamivel bánót, mesterembert jelent. Innen *kovács* (ko-ács, koh-ács), *szakács*, *takács*.

acz, *ecz*, *icz*, *öcz*, *ucz*.

Kicsinyző, finomitó, néha hasonlító értelmü, egynek látszik az *ecs* képzővel csangó kiejtés szerint, minek nyoma Molnár Albert' szótárában is van. Alkot fő- és mellékneveket: *malacz*, *kupacz*, *nápicz*, *bébicz*, *gömböcz*, *kukacz* (kuk-acz=némácska), *perecz* (perge, valami kerek, kicsiség), *ketrecz* (kert-ecz), *libucz*, *kurucz*.

A' tőszó véghangzójával összeolvad, 's *ácz*, *écz*, *ócz*, *őcz*-re változik: *darócz*, *gombócz*, *martalócz*, *pakrócz*. Igy alakultak e' helynevek: *Vácz*, *Regécz*, *Turócz*, *Szelőcz*.

Néha mássalhangzó után ellöki hangzóját: *boncz* (aranyláncz), *koncz*, *láncz*, *ráncz*, *táncz*, *pörcz*, *percz*, *harcz*, *arcz*, *ércz*, *bércz*, *korcz*, *porcz* (fű), *gerincz*, *suhancz*, *ifjoncz*, *különcz*, *kölöncz*, *gubancz*, *ribancz*.

Megfordítva hasonló értelmű szókat képez: *kancza*, *Bencze*, *Katicza*, *barcza*, *dercze*, *repcze*,

jércze, *gócza*, *lócza*, *Verőcze*, *tácza* (tálcza), *kapcza*, *kelepcze*, *gilicze*, *kendericze* stb.

Középképzőűl szolgál más képzők előtt: *durczás*, *baraczk*, *taraczk*, *palaczk*, *lapoczka*, *köpczös*; *vánczorog* (vánszorog), *vonczol*, *bonczol* (bomczol), *konczol*, *férczel*, *serczeg*, *perczeg*, *korczog*, *varczog*, *karczol*, *marczona*, *orcza*, *hurczol*, *porczog*.

ad stb.

E' képző két eredetre vihető vissza; az *od* helynévre, midőn egyedül helyneveket 's helyet jelentő szókat alkot, 's az *ad* igére, midőn többféle beszédrészeket alkot, 's ekkor értelme különbözőleg módosúl.

1. *ad*, *od*, *ed*, *öd*, helyképző.

Képez a) helyneveket: *Várad*, *Szeged*, *Füred*.

Hangzóval összeolvad 's hosszuvá lesz: *Csanád*, *Szemeréd*.

Néha mássalhangzó után ellöki hangzóját: *Udvard*, *Bogárd*, *Telekd*.

Néha megfordíttatik: *Torda*, *Kis-Várda*.

b) Valami tárgynak v. foglalkodásnak, időzésnek helyét jelenti, 's többnyire segédhangzót vesz végűl, vagy megfordíttatik: *kal-od-a*, *ir-od-a*, *tan-od-a*, *nyom-da*, *csár-da*, *csónak-da*.

2. *ad, ed, id, öd, ud, üd* név- és igeképző.

Alkot a) számneveket 's ekkor sort vagy részt jelent: *másod, harmad, huszad* stb, 's mint középképző áll e' szókban: *második, ötödik* stb.

b) Alkot mellékneveket kicsinyező, finomító értelemmel, midőn hangzója vagy összeolvad vagy kilöketik: *édesd, gyengéd, könnyed, könnyüd, kicsid* stb.

c) Alkot leginkább főneveket részint megnyújtott hangzóval: *család, cseléd, ebéd, negéd, galád;* részint hangzóvesztéssel mássalhangzók után, midőn a' tőszó' eszméjének erősbitését, szilárdultságát látszik kifejezni: *fajd, hold, csend, gond, rend, bárd, kard, térd, zord, mord.*

Illy alakban néha középképző gyanánt is szolgál, vagy segédhangzót vesz fel végűl: *borda, dárda, rozsda, mendemonda, boldog, undok, undor, koldus, ondó, komondor, bendő, gazda, gazdag, szurdok, kondás, bunda, sunda, sanda, fájdalom, göndör* (göm-ad-or), *kondor* (kom-ad-or, kamóból), *fondor* (fon-ad-or).

De középképzőűl gyakrabban ép alakjában használtatik: *irodalom, forradalom, engedelem, bizodalom, forradék, omladék, menedék* stb.

Hangzatosságért *n* segédbetűvel vagy az *öm* képzővel egyesültnek látszik e' szavakban: *galand, bolond* (a' ki bolyong, tébolyodott), *kaland, vakand* (vakandok), *szándok, ajándok, szelindek.*

d) Alkot cselekvést, kezdést, folytonosságot

jelentő igéket: *fogad*, *enged*, *ragad*, *fúlad*, *gyúlad*, *hazud*, *marad*, *mered*, *ered*.

E' képző előtt néha a' tőszó' mássalhangzója kettőztetik: *higgad*, *szikkad*, *tikkad*; néha *h*-val toldatik: *poshad*, *korhad*, *rohad*. Hangzó után megnyújtatik: *ima-ad*=imád. Némelly igékben (kivált midőn középképzőűl szolgál) hangzóját veszti: *áld*, *küld*, *üld*, *told*, *mond*, *old*, *kezd*, *hord*; *sejdít*, *kapdos*, *verdes*, *ordít*, *serdűl*, *ferdít*, *fordít*, *fürdik*, *mosdik*, *érdekel*, *fuldokol*.

af stb.

Csak az egy *kanaf* szó van e' képzővel. Talán még a' *dölf*-öt lehetne ide sorozni döl-öf-ből összevonva, 's *csúf*-ot csu-if-ból.

Jegyzet. A' dölf talán így is elemezhető: dől-ő, dől-ü=dőlv=dölf. Igy lehetett a' csal-*ó*ból csalu, csalv, csalf, csalfa. Ha ez elemzés helyes: igen használható lesz olly szók' alkotására, mellyekkel valami rosz vagy nevetséges indulatot akarunk kifejezni.

Puszta *f*-fel azonban több szó végződik, többnyire hangutánzók: *pif! paf! puf*, *nyif*, *nyaf*. *röf*, *pöff*, *pöfög*, *nyefeg*, *nyifog*, *röfög*; de itt az *f* nem képző, hanem a' gyökérhez tartozónak látszik.

ag, *eg*, *ig*, *og*, *ög*, *ug*.

E' képző többféle eredetre mutat, uralkodó értelme azonban többszörözés, ismétlés, gyakorí-

tás, mi a' következő szavakból tünik ki: *mėg*, somogyiasan *ėg* igekötő, mi gyakorlatot, folytatást jelent. Az igékben is: *keserėg*, *diderėg* az *ėg* gyakorító értelmü.

Illy értelmüek mind az *og*, *ög*, *ėg*, *ug*-gal képzett szók.

Alkot a) fő- és mellékneveket: *horog*, *szúnyog*, *köcsög*, *üszög*, *kérėg*, *férėg*, *mérėg*, *boldog*, *hazug*, *bádog*, *válog*.

b) benható igéket: *lebėg*, *lobog*, *hibog*, *hebėg*, *robog*, *rebėg*, *bugyog*, *ragyog*, *inog* (in), *csėpėg*, *kopog*, *ropog*, *irėg* (er-ėg az ér szóból, honnan ered, erėget), *csorog*, *csörög*, *forog*, *fürög*, *sürög*, *görög*, *morog*, *pėrėg*, *zörög*, *susog*, *szuszog*, *izėg* (iz), *mozog*, *nyüzsög*, *keverėg*, *mosolyog*, *fanyalog*, *diderėg* stb.

E' képző hangzóját az *n* betű után ellöki: *dorong*, *korong*, *cseng*, *bong*, *dong*, *döng*, *ing*, *kong*, *leng*, *reng*, *teng*, *zeng;* de a' többi így képzett igékben is *l* és *r* után, kivált ragoztatáskor, vagy midőn az *og* középképzővé lesz, hangzót veszt: *mosolyga*, *keserge*, *zörgött*, *morgott*, *zörget*, *forgat* stb.

Középképzőűl 's megtoldva vagy megfordítva áll e' szókban: *sárga*, *ürge*, *nyuzga*, *perge*, *fürge*, *gyenge*, *venyige*, *vonogó*, *donga*, *adogat*, *borogat*, *hagyogat*, *erėget*, *verėget*, *forgat*, *kerget*, *rángat*, *rongál* stb.

Néha *n* betűt vesz fel vagy hangzatosságért, vagy valamelly más képzőből, melly megelőzi.

Illy képző vagy az *öm*, mellynek nagyító értelme van (így változott a' rom-g-ál, rongál-lá); vagy az *in*, *on* (l. *an*, *en* stb), mi indulást, mozgást vagy megállapodást, tartósságot jelent. Illyenek: *kering*, *kereng*, *őrjöng*, *pirong*, *csapong*, *bolyong*, *borong*, *dereng*, *mereng* stb. Ezekben az *in* a' mozgást, valamire hajlást, indulást, az *eg* annak folytonosságát jelentheti. A' hangot jelentő igékben az *öm* képző látszik eleműl szolgálni, 's ekkor nagyító folytonosságot, gyakorítást jelent: *zajong*, *zsibong*.

Hogy az *n* nem mindig csupán hangzatosságért vettetik közbe, több ok gyaníttatja. Első az, hogy az *ing*, *reng*, *döng*, *dong*, *bong*, *kong*, *leng*, *teng*, *cseng* stb szóknál már a' gyökérben is megvan; továbbá némelly szók *n* betű nélkül épen nem is használtatnak, mint *kereng*, *mereng*, *dereng*, *eseng*, *csatang*(-ol), *őrjöng*, *forrong*, *csapong*, *pirong*; a' hol pedig mind a' két alak előfordúl, értelmök némileg különböző. Igy a' *bolyong*, *zajong* több mint a' *bolyog*, *zajog*, 's bennök vagy a' mozgásnak vagy a' hangnak nagyított folytonossága fejeztetik ki.

Rokon, de az előbbitől némileg különbözőnek látszik az *ag*, *eg* képző, melly a' gyakorításnak mintegy öszvegét: keményet, öszpontosultat jelent, 's magyarázatát az *eg-ész* (egybefoglalt, együttálló, osztatlan) 's a' *rét-eg* (egész rét p. földréteg) szavakból veheti.

Alkot a) avult törzsekből fő- és mellékneve-

ket: *asztag*, *köpönyeg*, *hólyag*, *csillag*, *réteg*, *süveg*, *szalag*, *tőzeg*, *gombolyag*, *gömbölyeg*, *üveg*, *üreg*, *gazdag*, *hanyag*, *beteg*, *öreg*.

b) *at*, *et* ige- és névképző' segítségével leginkább mellékneveket: *hallgatag*, *csüggeteg*, *lankatag*, *hervatag*, *sorvatag*, *rengeteg*, *fergeteg*,: *permeteg*; hasonló eredetűnek látszanak e' szók *csiatag*, *sivatag*.

Jegyzet. A' *virág*, *világ*, vagy a' *vir*, *vil* és *ág* (ramus, radius)-ból állott össze, vagy a' *vira*, *vila*, és *ag* képzőből.

Néha hangzatosságért vagy más képzőből kölcsönözve *n*-et vesz fel: *bitang*, *harang*, *czafrang*, *salang*, *sallang*, *ballang*, *barlang* (talán ez barlak, baromlak), *matring*, *mócsing*, *katang*, *furfang*.

Mint igeképző tisztán csak e' szóban fordúl elő: *vonag*(-lik) és *n*-nel toldva ezen igékben, *csatangol*, *bitangol*, *barangol*; de ezek helyesebben az előbbi képző alá sorozhatók.

agy, *igy*, *így*.

Kevés szót képez, 's azokban is igen különböző eredetü:

E' szókban *ür-ügy* (hiú vagy nem levő ügy), *tárgy* (tár-ügy, nyilt ügy), az *ügy* szó látszik elemül szolgálni.

Elegy, *belegy*, *irígy*, *mirígy*, valamint ez összevont szókban: *rongy* (rom-eg, romg, rongy), *gyöngy* (gömeg = gömg = göng = gyöngy), *tölgy*, *hölgy*, *langy*, *völgy*, *ángy*, *hangy*(-a), *kalangy*(-a), *kelengy*(-e), a' meglágyult *ag* vagy *og* képző vagy a' *gyü* (gyül) szó lappang, melly szinte kicsinyző értelemre mutat, minthogy több részekből összeállott tömeget jelent.

Ugyane' képző van *n*-nel toldva e' szókban: *varangy*, *göröngy*, hol az *ecs* kicsinyzővel is felváltathatik: *varancs*, *göröncs*.

Némelly szókban az *od*, *ed*, *ád*, *éd*, helyképzőből lágyúlt el: *Somogy*, *Somod*, *Almágy* (Gömörben), *Almád* (Zalában), *Palágy* (Ungban), *Paläd* (Szatmárban), *Szilágy* (Erdélyben), *Szilád* (Nyitrában).

ah, *eh*.

Mint képző alig fordúl elő. A' *tereh*, *vemeh* (terh, vemh) szóban talán az indulatszó van meg: *ah*, *eh*, mi anyagi vagy lélekbeli nehézséget, fájdalmat fejez ki. A' *h* mint segédbetű fordul elő e' szók' végén: *düh*, *koh*, *keh*, *rüh*, *doh*, *oláh* stb 's ragozáskor mássalhangzók előtt ki sem mondatik, 's így a' szótagot hosszúvá nem teheti: *dühvel*, *kohból*, *rühből*. Némelly képzőknél szinte segédbetű gyanánt szolgál: *korhol*, *köhög*, *korhad*, *poshad*, *vénhedik*, *büzhödik*, *hamuhodik* stb.

Renyhe, *léha*, *marha*, *csürhe*, *irha* szókban

szinte csak segédbetű, p. o. *renye* (mint henye) helyett, hangzatosságért mondatik: *renyhe*. A' *konyha* eredetileg *koh-ony-a*.

aj, *ej*.

Többnyire hangot jelentő szókat képez, hihetőleg ezen indulatszóból kölcsönözve: *haj! hej! aj*, *ej!* mi többek közt figyelmeztető, kiáltó szó gyanánt szolgál.

Képez csupán főneveket: *dobaj*, *zuhaj*, *moraj*, *zörej*, *zsibaj*.

A' *ganaj*, *taraj*, *paraj* szók' magyarázatát l. *é* alatt.

ak, *ek*, *ik*, *ok*, *ök*.

A' *ke* kicsinyző megfordítva. (Magyarázatát l. *ke* alatt.) Képez mellék- és főneveket: *patak*, *kutak*, *csutak*, *csutak*, *alak*, *telek*, *peczek*, *kuvik*, *poczik* (poczok), *zsizsik* (zsuzsok), *vakandok*, *buczok*, *burok*, *bürök*, *csürök*, *bütyök*. Némellyekben az *ak* vissza is fordítható: *bicsak*=bicska, *sipak*=sipka, *tasak*=taska; néhol e' megfordítás más értelmet ad, mint *sisak* (főnév), *siska* (melléknév), mit méltó megjegyezni.

Némelly szókban ragozáskor a' hangzó kilöketik, mint: *torok*, *hurok*, *farok*, *marok*, *sarok*, *murok*, *tülök*, *telek*, *étek*, *kölyök*, *bütyök*, *mocsok*, *piszok*; *torkot*, *hurkot* stb.

ak, ek, ok, ėk, ök.

E' képző ragúl szolgál a' többes szám' alanyesetében: *ház*, ház*ak* stb. (l. Többes szám.)

E' rag, mint képző, az előbbivel ellenkezőleg, többszörített öszveget jelent, következő szókban fordúl elő: *undok*, *szándok*, *ajándok*, *köldök*, *szemöldök* stb.

ák, ék.

Az előbbi képző, melly megnyújtott hangzóval a' tőszó' eszméjének nagyított, összesített menynyiségét, tulajdonságát fejezi ki: *fonák*, *tudák* (-os), *iszák*(-os), *szándék*, *ajándék*, *vidék*, *szerdék*, *mellék*, *tájék*, *környék*, *ivadék*, *sarjadék*, *hulladék*. Néha *ok*-kal is felváltható: *szándok*, *ajándok* stb.

Illy szókban: *boríték*, *biztosíték*, *takarék*, *vezeték*, *maradék*, *haladék*, *keverék*, *zagyvalék*, *vány*, *vény*, *ás*, *és*, *at*, *et*, *ó*, *ő* képzőkkel is felváltható: *boríték*, *borító*; *biztosíték*, *biztosítvány* stb.

Az *ék* középképzőűl szolgál *ony*, *eny* képző előtt, 's ekkor hajlamot, könnyüséget jelent: *változékony*, *érzékeny* (ki könnyen változik, kinek az érzésre hajlama van): így *os*, *es* stb képző előtt is: *akadékos*, *mellékes* stb.

ók, *ők*.

Az előbbi képző *ó*, *ő* képzővel összeolvadva, nagyító értelmü. Képez csupán neveket: *pofók*, *pirók*, *szemők*, *csombók*, *pók* (poh-ók, kinek nagy poha van); *Istók*, *Bertók*, *Mihók*, *Erzsók* stb.

ik.

Mellék- és igeképző, mi sort, rendet, kényszerülést, állapotot jelent.

Képez a) a' melléknevek' középfokaiból, névmások- és számnevekből mellékneveket: *nagyobbik*, *mellyik*, *egyik*, *másik*, *második*.

b) cselekvőigék' tőszavaiból középigéket: *hallik*, *törik*, *múlik*, *nyúlik* stb; többnyire pedig képzett igetőhöz járul: *játszik*, *látszik*, *ugrik*, *vágódik* stb.

Az *at*, *et*, *tat*, *tet* képzők' segítségével szenvedő igéket képez: *adatik*, *ejtetik* stb.

al, *el*, *ol*, *öl*.

Nem egy eredetü. Az *al*-nak (honnan alsó) értelmét tartja meg e' szóban: *hónal*, hihetőleg így lett az: *oldal*, *Tokaj* (tok-al mint: hegy-al, hegyalja).

Gyakrabban használtatik az *el*-től kölcsönzött értelemben. De valamint az *el*-nek kétféle csaknem ellenkező értelme van, úgy a' képzett szavaknak

is. Az *el* (honnan: elő, első) kezdetet, kezdést jelent; az igekötő *el* pedig valamelly cselekvésnek eredményét vagy befejezését jelenti 's így az *el* kezdő és végző határként szolgál az eszme' terjedelmének' kijelelésére.

Képez a) mellékneveket: *kancsal, fiatal.*

b) főneveket: *jövetel, menetel, étel, ital, fonal, hivatal, öböl, kebel, köböl, viadal, Csepel* stb.

c) cselekvő igéket többnyire kicsinyző vagy kezdőértelemben: *fuval, lehel, kohol, terel, töröl, porol, perel, botol, torol* stb. Ragozáskor némellyike hangugrató: *perel, perlett* stb.

d) középigéket; de mellyek *ik*-esen is vegyest használtatnak: *bomol, bomlik; romol, romlik; botol, botlik; ömöl, ömlik; omol, omlik.*

Igen gyakran szolgál középképző gyanánt mind név- mind igeképzők előtt: *tarló, komló, himlő, emlő; osztalék, függelék; koholmány, csinálmány; fanyalog, támalog, émeleg; gyámolít, tévelít, gyúlad, fúlad; rugdalózik, fészkelődik* stb.

Hangzó végü tőszók után a' hangzóval összeolvad 's hosszúvá lesz: *halál, fonal, kötél, fedél,* (mondatik: fonal, kötel, fedel is, kivált némelly ragok előtt); *mesél, cserél, kapál, boronál, zenél, hegedűl* stb.

Így származtak: *gyúl, szól, dúl, hűl, fűl, fúl, gyűl, dűl* (dől) 's talán ide sorozhatnók a' *szűl, száll, vál, kél, tol* (to-el), *múl, nyúl, nyíl*(-ik) stb.

Sok rag szinte illy összeolvadásból veszi szár-

mazását: *ből* (be-el), *ról* (ra-el), *től* (ta-el), *na-el* (nál), *vel* (va-el, vél, vel).

e) Két *l*-lel iratik e' képző vagy különbözte-tés vagy hangzatosság' kedveért vagy talán az *an* (határzó) vagy *öm* képzővel összeforrva ezen igék-ben: *nagyoll* (nagyonol), *sokall, kevesell, zöldell* (-ik), *nyilall*(-ik)=nyilamlik.

Ezekben: *foglal, érlel, kémlel, kérlel,* a' kettőztetett képző van összevonva. A' *gyomlál, szemlél, táplál* stb szókban talán így alakúlt az összeolvadás: *szemle-el, gyomla-al, tápla-al* stb.

aly, ály, ely, ély, oly, öly.

Némelly szókban *olly* névmás rejlik: *gömbö-lyű, gombolyag* (ollyan mint a' gömb, gomb).

Nagyobb részt azonban e' képző nem egyéb, mint az *al, ál* stb meglágyítva, honnan vidéki szójárás szerint ugyanazon szók *y* nélkűl is hall-hatók: *veszél, dagál, viszál.*

De még inkább világos az azonság, midőn középképző gyanánt szolgál. Így írjuk: *viszály* 's visz*ál*kodik. Így iratnak hol *l*-lel hol *ly*-el e' ha-sonképzetü igék: *gyámolít, émelyít, támolyog, fanyalog* (fanyarog), *tévelyeg, közeleg* stb; sőt né-mellyek kétképen is használtatnak: *támolog, tá-molyog; tévelėg, tévelyėg* stb.

Képez a) főneveket: *csigoly, guzsaly, szipoly, fogoly, hüvely, zugoly, bögöly, bagoly, viszály, veszély, szenvedély, osztály, dagály, ragály, ve-*

tély, *seregély*, *személy*, *homály*, *sirály*, *fekély*, *hatály* stb.

b) mellékneveket: *komoly*, *csekély*, *sekély*.

am, *em*, *om*, *öm*.

Értelme az *om* (omol), *öm* (ömöl) szóból vehető, mi bőséget jelent, vagy a' *mi* névmásból, melly e' szókban *vala-mi*, *sem-mi* szolgál képzőűl 's tárgyat jelent.

Az *ám*, *ém* ugyane' képzőnek hangzó utáni megnyujtása.

Képez a) főneveket gyökökből: *alom*, *elem*, *ólom*, *bölöm*, *gyalom*, *halom*, *malom*, *tetem*, *orom*, *öröm*, *üröm*, *barom*, *korom*, *köröm*, *szirom*, *verėm*, *terėm*, *perėm*, *sólyom*, *sulyom*, *folyam*; *karám*, *villám*, *hullám*, *csillám*.

b) főneveket, mint végképző más képzők után: *hatalom*, *engedelėm*, *alkalom*.

E' főnevek ragozáskor nagy részt hangugratók: *orom*, *ormok*; *hatalom*, *hatalmak*.

c) Mint igeképző tisztán csak egyszer fordúl elő: *terėm*.

Mint középképző ép vagy összevont alakban v. megfordítva áll e' szókban: *elme*, *alma*, *szalma*, *kelme*, *torma*, *karima*, *goromba*, *otromba*, *iromba*, *csámpa*, *permet*, *harmat*, *gyarmat*; *huzamos*; igékben: *futamik*, *sudamik*, *iramik*, *fogamik* (tán helyesebb a' *foganik*-nál), *futamodik*, *sudamlik*, *iramlik*, *fogamszik*, *gyüremlik*, *türemlik*, *nyilamlik*, *reteme-*

dik, *veteműl*, *futamít*, *vetemít*, *zörömböl*, *dörömböl*, *csörömpöl* stb.

Jegyzet. E' képző némelly szók' eredeti értelméhez vezet. Igy az *öröm* eredetileg tánczot, körben ugrálást jelenthetett, mire mutat az *örv*, *örvény*, *örök* szók' gyöke az *ör* (kerek, kerengő, körben forgó) 's az *öm*, mi annak sokszorosságát, nagyságát jelenti. A' természet' fiai ma is így fejezik ki örömüket. *Orom*, *tetem*, az *or*, *orr* (magas, kiálló), és *tet* (kitetsző, kiemelkedő) gyökből stb.

an, *on*, *en*, *in*.

Különböző eredetü 's értelmü képző. Némelly szókban az *on* állapító raggal egy, midőn helyneveket képez; 's többnyire *y*-nal lágyíttatik. Néhol maga az *any* (lásd *any* képző); *y* nélkül más szókban egy a' határzó képzővel e' kérdésre: hogyan?; igékben az *in*-től (nervus, tendo), honnan az *in-og*, *in-d-ul* szók származnak, kölcsönzi értelmét 's itt az *in* és *on* épen úgy látszanak találkozni, mint az *itt* és *ott*. Az *in* és *on* ismét két véghatár, amaz indulást, emez (ha igéről van szó) valamelly foglalkodásban megmaradást, tartósságot jelent. Így a' *taszint*-ban valami könnyüd, alig megkezdett cselekvés van, a' *bolyong*-ban valami tartós, folytonos, a' *taszint* kevesebb, könnyüdebb mint a' *taszít*, a' *bolyong* több, tartósabb mint a': *bolyog*; néhol kivált nevekben *öm* képzőből látszik elváltozottnak.

Képez: a) mellékneveket: *rokon*, *kicsin*, *piczin*, *mereven*, *eleven*, *alacson*.

b) főneveket: *haszon, özön, vagyon* (vagyom), *szégyen, kölcsön, bodon, bödön* (bodony, bödöny), *balin* (hal), *paplan, katlan, ködmön.*

Hangzó után *án*, *én*-re változva e' szókban fordúl elő: *csalán, kalán, tehén;* de ezek fordított, vagy talán eredetibb képzővel így is mondatnak: *csanál, kanál;* a' *tehén* a' *tején*-ből származtatható, annyival is inkább, mert a' *h j*-vel gyakran felcseréltetett, p. o. *fehér, fejér.*

c) Alkot cselekvő igéket: *suhan, rohan, izen, köszön, zuhan, pihen* stb.

Jegyzet. Teszen, veszen, megyen, vagyon stb igékben *ön* névmás rejlik.

d) *an, en*-nel határzókat e' kérdésre: hogyan? hányan? *szépen, gyorsan, öten, hatan* stb. *Nagyon, szabadon, örökön* kivételesek.

Mint középképző használtatik nevekben: *belénd, bolond, vakand, gerenda, bitang, dorong, korong, poronty, göröngy, szelindek* stb; helynevekben: *Petend, Körmend, Börgönd.* Megfordítva szinte helynevekben: *Tolna, Torna, Várna,* (*Baranya* már lágyítva van).

Igékben: *borong, mereng, dereng, csatangol, suhant, suhint, legyint, köhint, fogant*(ó), *emelint, tapint* stb.

and, end.

Mint időképző jövő időt jelent: *adand, kérend*. Bizonytalan eredetü. Hangzó végü igető után *v*-vel toldatik: *ví, vivand, lő, lövend;* kivéve a' rendhagyó igék' gyökeit: *tė, vė, lė, vi, hi, ė, i,* melylyek rendesen *v* nélkül alkotják a' jövőt: *tėend, vėend, lėend, viend, hiend, ėendik, iandik*.

ánk, énk.

Összetett vagy *n*-nel megtoldott *ék* képző; csak neveket alkot: *falánk, fulánk, nyalánk, félénk*. Nagyitó erővel bír.

any, eny, ony, öny, ány, ény.

Az *any* (anya) szóból magyarázható: *só-any-ú* (sav-any-ú), *keser-any-os* (kesernyés), *viz-any-os* (vizenyős), *por-any-u* (porhanyo). Továbbá a' meglágyult *an* stb képzőből. Gyakran *ány, ény* alakban fordúl elő, midőn tudniillik a' tőszó hangzójával összeolvad.

Alkot a) mellékneveket: *vékony, keskeny, sovány, halovány, televény, hitvány, zsivány*.

b) főneveket: *arany, heveny, takony, zátony, torony; iszony, közöny, mákony, higany, parány* (uj szók); *dohány, cserény, hiány, sövény, görény, terény* (tenyér), *kötény, lepény*. Helyet vagy helységet jelentő neveket: *lapány,*

edény, *Bakony*, *Szakony*, *Mosony*, *Turány*, *Murány*, *Berény*. Néha hangzóját ellöki, mint e' szókban: *szörny*, *árny*, *szárny*.

Mint középképző előfordúl következő szókban: *savanyú*, *vizenyős*, *kesernyés*, *czikornya*, *porhanyó*, *ernyő*, *környék*, *hornyol*, *ernyed*.

Mint összetett képző áll az *ékony*, *ékeny* végű szavakban: *hajlékony*, *érzékeny*.

Mint *a e*-vel toldott képző, vagy megfordított alakban gyümölcs- és faneveket alkot: *afony-a*, *dinny-e*, *berkeny-e*, *lasponya*, *gelegonya*, *cseresnye*. Vannak azonban számos más értelmü szók, mellyek hasonló módon alkottattak: *satnya*, *szoknya*, *kocsonya*.

ap, *ep*, *ip*, *op*.

Különböző értelme van. Némelly szókban valami megfeneklőt, alant maradót, megmaradót jelent, mire az isz-*ap*, *ap*-ad szótag vezet. Másokban értelmét az *apró* szó' gyökéből veszi, rokon az *ab*-bal, csakhogy kicsinyezve gyakorító értelemben. Néhol hangutánzó.

Alkot főneveket leginkább az első értelemben: *alap*, *iszap*, *középp*, *zsilip*, *czölöp*, *ülep*, *telep*, *kerep* (hid), *harap* (láng' ereje), *cserep*, *gyarap*, *kelep*, *kalap*, *terep*(-ély); *cserép*, *közép* rendesen megnyújtva iratnak.

Mint igeképző ritkán fordúl elő: *harap*, *tép* (te-ep), *lép* (le-ep), *lep*.

Hangzóját vesztve áll ezen szavakban: *talp*, *selyp*, *pelyp*; vagy segédhangzóval toldva: *tompa*, *csámpa*, *törpe*, *korpa*.

Mint középképző leginkább igékben fordúl elő: *állap*(-odik), *csillap*(-ít)'s hangzót vesztve kicsinyző, vagy hangutánzó értelemmel: *szörpöl*, *horpad*, *terpeszt*, *hörpöl*, *csörömpöl*, *hömpölyget*, *csiripel*, *kalapál* stb.

ar, *er*, *or*, *ör*, *ár*, *ér*.

E' képző több, nagy részt rokon kútfőre vezet. *Ér* (vena): *erő*, *ered*, *eredet*. E' szerint jelent valamit, a' minek ere, ereje van, jelent erőből származó cselekvést, eredetet, származást. *Ör*, honnan az *örv*, *örvény*, *örök*, jelent valami kerekdedet, szüntelen visszatérőt, 's így gyakorító értelme is van. Az *or*, *orom* is egynek látszik ezzel.

Ár, vizet, bőséget, terjedést jelent.

Ér (tangit; valet), 's innen az *ért* (észszel éri), félig rokon az *ár*-ral (pretium), a' tőszóban rejlő eszmének értékét, becsét fejezi ki; jelent valamihez tudót, értőt, továbbá határt.

Ár (pretium) jelent árust, árért foglalkodót, tisztséget.

Hozzá adva hogy az *ar*, *er* néha hosszuvá, az *ár*, *ér* néha röviddé változik a' szóalkatásban, e' rokon bár de mégis különböző értelmü szókat alig lehet biztosan kijelelni, miért csak azoknak adand-

juk magyarázatát, mellyekről kétség nem támadhat. Így például világosak: *vasár*(-os), *vásár*, *kádár*, *bodnár* (bodonárus), *csiszár*.

A' *dombor*(-ú), *homor*(-ú), *bodor*, *fodor*, *czuczor*, *csucsor*, *sátor*, talán az *or*, *ör*-ből; *ledér*, *sikér*, *szikár*, *össztövér*, *kövér*, talán az *ér*- (vena, rivulus)-ből. Szellemi *ér*-téknek, *ér*-telemnek, erőnek mennyiségét látszik mutatni ezekben: *badar*, *czudar*, *botor*, *bitor*, *bátor*, *tudor* (uj szó), *siker*. A' *folyár*, *buvár* az *ár* (víz vagy bőség) szóból. A' *madar*, *eger*, *bogar*, *agar*, *szeker*, *sugar*, *sudar* (mert némelly ragok előtt mind röviden mondatnak) az *er*-ed szógyökérből a' megeredésnek, mozgásnak, fürgeségnek, gyorsaságnak értelmét kölcsönzik.

Alkot a) mellékneveket *ar*, *or* alakban: *czudar*, *badar*, *fukar*, *pazar*, *fanyar*, *bátor*, *bitor*, *botor*, *bodor*, *fodor*, *fosztor*, *kondor*, *tömör*, *göndör*, *fondor*, *komor* (meghajlott: a' *kam*-ból), *ár*, *ér*-rel: *szikár*, *sikér*, *folyár*, *kövér*, *össztövér*, *ledér*.

b) *ar*, *or*, *er* alakban főneveket: *agyar*, *magyar*, *vihar*, *zivatar*, *udvar*, *ihar* (juhar), *jávor*, *fodor*, *apor* (apró), *kapor*, *bodor*, *csömör*, *gyomor*, *ostor*, *sátor*, *bútor*, *meder* (med=ned=víz), *veder*, *iker*, *hunyor*, *csupor*, *csöbör*, *tenger*, *tükör*, *ökör*, *gödör*, *csődör*, *kender*, *henger*. Ide tartoznak az ujabban felélesztett főnevek: *szomor*, *nyomor*, *dombor*, *homor*, *gyönyör* stb. *Gömör* (megye' neve, hegyes tájat jelent).

Az inger az *in* és *ger*-ből látszik eredni.

Ár ér-rel: *madár*, *sugár*, *sudár*, *bogár*, *kosár*, *szekér*, *egér*, *gyökér*.

Ár ér-rel, melly ékét mindig megtartja: *bojtár*, *kantár*, *sajtár*, *csótár*, *tölcsér*, *hajcsár*, *denevér*, *sügér*, *határ*, *kontár*, *tanár*, *vilár*, *csilár* (uj szók). Továbbá árut, árust, mesterembert, árért szolgálót jelent: *vasár* (vasáros), *bodnár* (bodonárus), *kádár*, *csiszár*, *csaplár* (csapláros); a' *káplár*, *bognár* stb idegen eredetüek.

Szőr, *szűr*, *csűr*, *nyár*, *gyér*, *bőr*, *tőr*, *bér*, *dér*, *vér*, *kár*, *szár*, *vár*, *zár*, összeolvadt hangzók által rövidültnek látszik e' képzőből.

Mint középképző előfordúl következő nevekben: *gyönyörű*, *nyomorú*, *koszorú*, *köszörű*, *domború*, *homorú*, *szomorú*, *szigorú*, *kanyaró* (himlőfaj), *keserű*, *kesernyés*, *czikornyás*, *bojtorjány*, *szivárvány*, *habarcz*, *vakarcs*, *tekercs*, *kökörcs* stb.

c) képez határzót, és kötszót: *hamar*, 's öszszevont alakban: *már*, *bár*.

d) képez kezdő, hatályosan cselekvő igéket: *habar*, *hadar*, *hidor*, *sodor*, *fodor*, *facsar*, *akar*, *csikar*, *takar*, *peder*, *teker*, *vakar*, *kapar*, *kotor*, *zavar*, *kopor* (tájszó).

Összeolvadt hangzóval ugyan e' képzőből eredettnek látszik: *bír*, *kér*, *fér*, *tér*, *zár*, *sír*, *tár*, *vár* stb.

Mint középképző áll ezen igékben: *kesereg*, *szendereg*, *csepereg*, *didereg*, *zugorgat*, *biberkél* stb.

Tulajdon nevekben az *úr*, *or* szóból, mi az

erő-vel egy gyökű, látszik elváltozottnak: *Apor*, *Czobor*, *Zongor*, *Csomor*, *Bocsor* stb. Így származtatik *nagy-ur*-ból: *nádor*.

Bögre, *czifra*, *czafra*, *csutora*, *Sukoró*, *kanyaró*, *czefre*, *vidra* stb szókban vagy fordított képző vagy közép 's megtoldott képzőűl szolgál.

as, *es*, *os*, *ös*, *is*.

Az *és*, és *is* kötszókból veszi eredetét, honnan értelme összekötő, folytonosító, gyakorító.

Midőn összetétetik, a' hangrendi változáson kivűl az általános ragozás', különösen a' többesszám'szabályait követi Így lesz a' *lap*-ból *lapos*(nem lapas), *váll*-ból *vállas* (nem vállos), a' *kert*-ből *kertės*(nem kertes), a' *nép*-ből *népes* (nem népės), mert a' többes szám: lap-*ok*, váll-*ak*, kert-*ėk*, nép-*ek* stb.

Alkot a) mellékneveket minden főnevekből: *ágas*, *tüzes*, *édes*, *hatalmas*, *öblös*, *vermes* stb.

Midőn melléknevekhez adatik, kicsinyítő értelme van: *édeses*, *vereses*, *pirosas*, *kékes*, *zöldes* stb.

Néha mássalhangzó után is elveti hangzóját: *nyers*, *nyárs*, *bors*, *gyors*, *tors*, *sors*, *hars* (haris helyett).

A' régiek 's némelly vidékek szerint *is*, *us* alakban is fordúl elő: *lapis, kőris* (*hamis* ma is így mondatik, régente *hamos* volt), *piritus* mondatik néhol ma is *pirítos* helyett. Így iratott hajdan: *Álmus*, *Marus*.

Midőn hangzó után összeolvadva *us*-ra változik, leginkább kereszt- 's némelly vérségi nevekben, kicsinyző értelme van: *Gedus*, *Ferus*, *Katus*, *Ilus*, *apus*, *anyus;* midőn *ós ős*-re, nagyító: *após*, *anyós*, *kapós*, *csipős* stb.

Hangzóval összeolvad 's *a e* után megnyújtatik: *kapa*, *kapás*, *kapu*, *kapus*, *epe*, *epés.*

Így származtak az egytaguak: *bús*, *hűs*, *hős* (heves), *dús*, *gús* (gúzs).

Midőn *i* képzős melléknevek után tétetik, rendesen megtartja hangzóját, p. o. *uri-as*, *házi-as*, *népi-es*.

Mind ezen melléknevek gyakran főnévvé foglaltatnak el azon különbséggel, hogy mint melléknevek *a*, *e*, mint főnevek *o*, *ė*, *ö* hangzóval iratnak rendesen. Így *város* (civitas), *váras* (a' minek vára van), *nyergės* (nyerėgcsináló), *nyerges* (a' ki nyerget visel), *ágos* (kútágos), *ágas* (minek ága van).

Így származtak némelly mesterembernevek: *órás*, *szappanos*, *kalapos*, *üvegės* stb.

Igékből alakultak e' képző által: *takaros*, *nyomos*, *szívos*, *szalados*, *zavaros*, *pirítos.* Elég példa arra, hogy ezt utánozni, ha szükség lesz rá, ezentúl is nem csak szabad, hanem ajánlatos is. Nyelvünkben minden szótag él, azt elavúlni hagyni, annyit tenne, mint nyelvünket élő erejétől megfosztani.

b) alkot gyakorító értelmü igéket: *futos*, *re-*

pes, *tapos*, *kapos*, *rakos*, *keres*, *kapdos*, *csipdes*, *döfdös*, *lökdös*.

Mint középképző áll e' szókban: *tapsi*, *tepsi*, *töksi*, *buksi*, *alsó*, *első*, *felső*, *külső*, *korsó*, *borsó*, *orsó*, *futosgál*, *rakosgál*, *viaskodik*.

ás, *és*.

Cselekvő értelmü főneveket képez minden igéből, hangrend szerint alakúl, de soha röviddé nem lesz: *látás*, *tudás*, *hallás*, *alvás*, *vetés*, *fekvés*.

Némelly szókban az *öm* névképző után is előfordúl: *tudomás*, *látomás*, *vallomás*, *hallomás*.

ász, *ész*.

Az *ész*-ből látszik eredni, 's jelent valamihez értőt, foglalkozót, vagy magát az illy dologértőnek cselekvését, foglalkozását.

Alkot a) nevekből főneveket és cselekvő igéket vagyis az így alkotott szók többnyire nevek 's igék is egyszersmind: *halász*, *csikász*, *rákész*, *rákász*, *vadász*, *madarász*, *agarász*, *egerész*, *eprész*, *kertész*, *ökrész*, *böngész*, *csenkész*. A' *kalász*, *kârász* szó más eredetü lehet. A' *fohász* hangutánzó.

b) alkot néha igékből is neveket, mint: *merész*, *termész*(-et); *müvész*, *költész*, *festész* (újabb szók).

Hangzóvesztve előfordúl e' szókban: *csősz*, *túsz*.

Mint középképző áll e' szókban: *tollászkodik*, *hunnyászkodik*, *gubbaszkodik*.

asz, *esz*.

Az *esz*(-köz) gyökből magyarázható egy részt, különben nem egyéb, mint *as* vagy *az* képzőnek meglágyítása.

Alkot a) neveket: *dugasz*, *támasz*, *szakasz*, *tapasz*, *rekesz*, *retesz* (eszközök), *csupasz*, *kopasz*, *pimasz*, *ravasz*, a' csupas, kopas vagy inkább csupaz, kopaz stb-ból lágyultak el.

b) Hangzót vesztve alakjában alkot rendhagyó és középigéket: *tėsz* (te-esz), *vėsz*, *lėsz* (le-esz), *visz*, *hisz*; *aluszik*, *alkuszik*, *feküszik* stb 's ez esetben a' jelentő mód' jelen idejét kivéve, az *sz* a' ragozásban mindig kihagyatik 's a' képzőtlen szó lesz igetővé: *tė-ve*, *lė-v-ő*, *alu-v-ám* stb. E' képző némelly igékben *ad* képzővel is fölcseréltetik: *öregszik*, *öregėdik*.

Ezen igékben és nevekben: *kúsz*, *csúsz*, *mász*, *bősz*, *kész*, *úsz* stb szinte ezen összevont képző látszik lappangani.

Mint középképző áll e' szókban: *tapaszt*, *repeszt*, *maraszt*, *áraszt*, *apaszt*, *epeszt*, *vigasztal*, *engesztel* stb.

at, *et*, *it*, *ít*, *ot*, *ut*.

Az *at* (at-a, atya, nemző, valaminek szerzője) vagy megfordítva a' vele egyértelmü tē (tesz, tē-het) szóból veheti magyarázatát.

Mint igeképző cselekvő és míveltető igéket képez; mint névképző a' cselekvés' eredményét fejezi ki, vagyis szenvedő értelmü főneveket alkot. Így: a' *tudás*, *ütés* cselekvő munkásság; a' *tudat*, *ütet*, a' tudásnak, ütésnek eredménye. A' régi nyelv jobban ügyelt e' különbségre, a' mai azonban nem egy hibásan elcserélt szót mutat elő, p. o. *tojás*, *irás*, *tojat*, *irat* helyett.

Alkot a) főneveket: *nyugat*, *kelet*, *csalit*, *kalit*, *csapat*, *guvat*, *gyapot*, *robot*, *dohot*, *állapot*, *csipet*, *hurut*, *pamut*, *sziget* (szeget: Alsó-Csallóközben).

Jegyzet. Ide tartozni látszanak az *át*, *ét* végü szók: *barát*, *lapát*, *evét*, *pemét*, *szemét*, *fuvát*; mellyek többnyire röviden is ejtetnek: pem*et*, ev*et*, szem*et*, fuv*at*.

Az *ót*, *őt* végüekben a' nagyító értelmü *ó*, *ő*-vel egyesültnek látszik e' képző: *bozót*, *kanót*.

Ót, *őt* (ott-ból) alakban helyet is jelent: *Hahót*, *Babót*, *Rátót*.

Mint középképző áll e' szókban: *birtok*, *börtön*, *fertő*, *fészekfentő*, *körtve*, *morotva*, *estve* stb.

b) *at*, *et*, *ít* alakban képez cselekvő igéket: *ugat*, *üget*, *arat*, *szeret*, *mutat*, *nevet*, *követ*, *taszít*, *tanít*.

Jegyzet. 1. Néha hangzatosságért vagy más képzőkből kölcsönözve *n* betűt vesz közbe 's ez utóbbi esetben saját hangzóját elveszti: *bozont;* igékben illyenkor kicsinyző ereje van: *tapint*, *legyint*, *jelent*, *emelint* stb.

2. Mássalhangzók, különösen *j*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *sz* után hangzót veszt, e' szókban: *bojt*, *rojt*, *sejt* (cellula), *csont*, *bolt*, *holt*, *folt*, *kert*, *kürt*, *fürt*, *mart*, *part*, *szirt*, *szurt*, *rest*, *füst;* *árt*, *ért*, *irt* vagy *ort*, *olt*, *költ*, *vált*, *kiált*, *lejt* (lė-ít), *rejt*, *ejt*, *fejt*, *fojt*, *sujt*, *bujt*, *hint* (him-at), *int* (*ím* indulatszóból és *at*-ból vagy az *in* és *at* képzőkből összevonva), *ont* (omlik, om-at, omt), *önt*, *bont*, *ront*, *bánt*, *szánt*, *hányt*, *dönt*, *oszt*, *foszt*, *veszt*, *fest*, *gyárt*, *márt*, *tart*. 'S a' fönebb említett *int* képzős igékben: *tekint*, *kacsint*, *bólint*, *suhint*, *köhint*, *legyint*. Továbbá *van*, *ven*-nel képzett igékben: *cseppent*, *roppant* stb.

Midőn hangzóval találkozik, összeolvad 's hosszuvá lesz: *lát* (la!-at), *tát* (a' to-v-a, tá-v-ol szó' gyökéből és *at* képzőből: ta-at). Illy eredetre mutat: *szít*, *vét*, *hűt*, *lót* (ló-at), *fut*.

Így lettek e' nevek is: *hit* (hi-et), *vét* (vė-et), *tét* (tė-et), *lét* (lė-et), *vit-* (vi-et-)el, *ét-* (ė-et-)el, *gát*, *hát*, *hét*, *két*, *nyit* (mert nyilik is van); *pót*, *rőt*, *rút*.

Mint középképző áll e' szókban: div*at*os, rav*at*al, jöv*et*el, hiv*at*al, csal*at*kozik, szöv*et*kezik stb.

c) *at*, *et* alakban míveltető igéket alkot, 's ekkor ha hangzóval találkozik, azt rendesen röviddé teszi 's *v* betűt vesz közbe: ad*at*, szed*et*, hi*vat*, lö*vet*.

Jegyzet. Minden egytagu ige némi kivétellel (l. *tát*, *tet*) a' míveltető képzőt *at*, *et* alakban veszi fel: *dob-at adat*, *szedet*, *döfet*, *fogat*, *fogyat*, *rakat*, *tolat*, *folyat*, *nyomat*, *fonat*, *kenet*, *hunyat*, *kapat*, *töret*, *ásat*, *csusz-at*, *bontat*, *lövet*, *hozat* stb.

Midőn valamelly igető hangugratás által egytaguvá lesz, szinte *at, et*-tel képeztetik; de többnyire cselekvő értelemmel: *perget*, *csurgat*.

Némelly rendhagyó igék, főkép mellyekben *h*-val toldott *osz, esz* stb képző van, hangzóvesztéssel veszik fel e' ragot: *vénheszik, vénheszt, bünhöszik*, *bünhöszt*. Illyenek némelly *ad, ed* képzőjüek, mellyek *asz-at* összetett képzővel alkotják a' míveltetőt: *szalad*, *szalaszt; széled*, *széleszt; fárad, fáraszt; eped, epeszt* 's némelly más igék: *mulik*, *mulaszt,* vagy *mulat, nő*, *növeszt* vagy *növet*. A' *terem, termeszt*, *teremt* két különértelmű igét alkot e' képzővel.

Ezekről azonban megjegyzendő, hogy inkább cselekvők 's csak szükségből foglaltatnak el néha míveltetőkké.

Jegyzet. Az *at*, *et*, *ot*, *öt* tárgyesetképző, egynek látszik az előbbi képzővel, aminthogy a' cselekvő igékkel áll egyenes viszonyban.

aty, *ety*.

Az *at*, *et*-ből ellágyultnak látszik, és pedig vagy összeolvadt vagy elvetett hangzóval: *konty*, *korty*, *pinty*, *poronty*.

Így lágyúl meg az *at*, *et* mint középképző, a' játék vagy foglalkozás' tárgyát, eszközt jelentő szókban, midőn e' hang néha meg is kettőztetik: *szivattyu*, *csengetyü*, *pergetyü*, *fergetyü*, *ergettyü* stb szivatu, csengetü, pergetü, fergetü, ergetü helyett.

Középképzőűl szolgál még más szókban is, 's mint hangutánzó, a' disztelenebb vagy nevetséges hangok' kifejezésére használtatik: *forrtyan*, *hortyog*, *szortyog*, *tortyog*.

Paty, *Kéty*, helységnevek.

az, *ez*, *iz*, *oz*, *öz*.

Az *özön* szóból, mi bőséget vagy az *iz*-ből, melly szájízt, ételízt 's ezenkivűl részt, gyakorlatot, ismétlést jelent (így mondjuk: több ízben, izromban), veszi eredetét. Értelme állító, nagyító, gyakorító.

Képez a) neveket: *száraz*, *igaz*, *csimaz*, *lemez*, *nemez*, *csiriz*, *Csiliz*, *zseliz*, *koboz*, *toboz*.

Az előtte álló hangzóval összeolvad: *ádáz*, *adáz* (hadá-z), *vitéz*, *szűz*, *tűz*, *víz*, *méz*, *kéz*, *láz*, *máz*, *váz*, *száz* stb.

Folyékony félhangzók (l, m, n, r) után hangzóját ellöki: *borz*, *torz* stb.

b) alkot cselekvő gyakorító igéket: *oroz*, *őröz*, *őriz*, *éréz*, *okoz*, *fokoz*, *köröz*, *poroz*, *himéz*, *széréz*. Ragozásban hangzóját többnyire el-

löki: *őrzök*, *szèrzèk*, *csèrz*, *vonz*, *edz*, már az igetőben is így használtatnak.

Más képzőkkel egyesülve szinte gyakorító igéket: *öntöz*, *kapdoz*, *fáradoz*, *epedèz* stb, mellyekben hangzóját a' ragozáskor is megtartja.

A' véghangzóval egy hosszuvá olvad, kivéve azon szókat, mellyek a' többes számban *v* t vesznek közbe; *hibáz*, *tanyáz*, *idéz*, *igéz*, *tétováz*, *havaz*, *lovaz*, *kövez* stb. Így származhatott: *néz* (ni!-ez), *húz*, *nyúz*, *űz*, *fűz* stb.

Mint középképző alkot az *ik* képzővel egyesülve középigéket, hangzóját jóhang vagy különböztetés' kedveért hol elvetve hol megtartva, mi a' ragozásban is szabályúl szolgál: *áldozik*, *öltözik*, *habozik*, *habzik*, *porzik*, *álmadozik*, *fejledezik*, *borsódzik*, *himlődzik*, *kérődzik*, *rögzik*, *ágazik*. Hangzó végü szavakban: *szikrázik*, *káprázik*, *tekézik* stb.

Középképzőűl egyéb igékben is szolgál: *borozgat*, *idézget*, *berzenkedik* stb.

zs, *özs*, *ázs*, *ézs*.

Hihetőleg a' *z*, vagy *s*-nek megkeményitése, igen kevés szót képez: *parázs*, *darázs*, *Kolozs*, *Körözs* helynevek. Mint középképző hangzót vesztve, vagy fordítva e' szókban fordúl elő: *morzsa*, *torzsa*, *zsizse*, *pizse*, *rőzse*, *porzsás*, *torzsálkodik*, *dörzsöl*, *nyüzsög*, *horzsol*, *körömzsél*, *kapzsi*.

úl, űl.

Összetett képzőnek látszik az *u, ü* és *el* képzőből: *lap, lapu, lapúl; ter, terű, terűl; derű, derűl* stb.

Képez a) cselekvő igéket: *tanúl, kerűl.*

b) benható igéket: *épűl, készűl, javúl, fordúl* stb.

c) határzókat e' kérdésre: mikép? mi gyanánt? p. o. *körűl, józanúl, emberűl, őrűl* (őr gyanánt).

Jegyzet. Az *a, e* hangzón végződő szók, az *ul, ül* mint határzó-képző előtt megtartják hangzójokat és pedig vagy röviden az újabb divat szerint, vagy megnyújtva; mint igeképző előtt e' hangzók mindig ellöketnek: *példaúl* vagy *példáúl, bénaúl* vagy *bénáúl* (határzó), *bénúl* (ige).

18. §.

FORDÍTOTT VAGY TOLDÓTT EGYSZERŰ KÉPZŐK.

ba	be	ha	he	ra	re
csa	cse	la	le	sa	se
cza	cze	lya	lye	ta	te
da	de	ma	me	tya	tye
fa	fe	na	ne	va	ve
ga	ge	nya	nye	za	ze
gya	gye	pa	pe	zsa	zse

Ezen végszótagok iránt bajos eligazodni, mert a' nyelvszokás' szeszélyét mindenkor nem lehet utól érni. Némi utasításúl szolgáljanak a' követ-

kezők. A' hol valamelly gyökben vagy tőszóban, melly képzője' hangzójával együtt épen maradt, végűl az *a, e* hangzó áll: ott ez vagy henye betű, vagy képző (l. *a, e*); p. o. *csut-a, cset-e, kusz-a, pisz-e, buz-a, laz-a.* Ezekben a' tiszta gyökök toldattak meg.

Illy szókban: *kacs-ib-a, kal-od-a, bor-on-a, af-ony-a, berk-eny-e, lak-om-a, kar-im-a* a' képzők vannak a' henye vagy képző *a e* betűvel megtoldva.

Képzett szókban, de mellyek hangzójokat vesztették, e' szótagok kétképen magyarázhatók; ugyanis: vagy azt kell hinnünk hogy hangugrató szókká lettek 's végűl könnyebb kiejtés vagy különböztetés' kedveért *a, e* hangzót vettek föl, p. o. *gomb gomba, tors torsa* vagy *torzsa;* vagy hogy hangzójokat hátra vetették, azaz fordított alakban állanak, példaúl: *görbe, csorba, tócsa, vércse, orcza, dercze, ronda, csorda, ferde, csalfa, donga, zsenge, kalangya, mesgye, marha, irha, csürhe* (ezekben a' *h* talán hangzatosságért vettetett közbe), *vitorla, merekle* (merőke), *baglya, dereglye, alma, kelme, elme, barna, Tolna, satnya, pernye, szekernye, árpa, korpa, csempe, czafra, czefre, varsa, emse, kajsza, fejsze, sánta, tiszta, körte, körtve, durva, borza, morzsa* stb.

Midőn az itt elősorolt képzőket *a, e* helyett *i, ó, u, ö, ü* hangzók zárják, ezeket mint külön képzőket a' gyöktől vagy az előttök álló képzőtől, egyes ritka eseteket kivéve, a' szó-elemzéskor el

kell választani. Így a' *kacsó* nem a' *ka-csó*-ból, hanem *kacs* gyökből és *ó* képzőből állott össze; a' *lépcső* nem *lép* és *cső*-ből, hanem a' kicsinyző *ecs* és részesülő *ő*-ből illyképen: *lép-ecs-ő=lépcső*. Így az *erdő* (er-ed-ő), *fürdő* (für-ed-ő), *tőksi* (tök-ös-i), *kapzsi*, *kapsi* (kap-o-si) stb.

19. §.

MÁSSALHANGZÓ KEZDETÜ KÉPZŐK.

beli, *béli*.

A' *belső*, *bél* szókból van átvéve; valahonnan, valamitől, valamiben valót jelent. Mint képző hangrendet nem követve változatlan marad, de a' mutató névmás'*z* betűjét, szinte mint a' mássalhangzón kezdődő ragok, kezdő betűjéhez hasonítja p. o. *javabéli*, *kézbeli*, *járásbeli*, *kerületbeli*, *ölbeli*, *ebbeli* stb. Midőn főnevekhez járúl, *i* képzővel is fölcseréltethetik: *kerületbeli*, *kerületi*; *tiszteletbeli*, *tiszteleti* stb. Midőn az így alkotott melléknevek főnévvé lesznek, mint: *kézbeli* (azaz: bot, fütykös), *ágybeli* (ágyi ruha, ágyba való holmi), a' *beli* *i*-vel fel nem cseréltethetik. A' *lábbeli* helytelenűl alkotott szó; de a' köznyelvből ki nem hagyható.

E' képző némileg a' ragok' tulajdonságával is bír, mert mind a' többes mind a' személyragos

alany-esethez járúl. Igy *korombeli*, *korodbeli*, *korabeli* stb; a' *tanyákbeli* népség stb.

dad, *ded*.

Kicsinyző és hasonlító erővel bír. Az előtte álló rövid *a*, *e* hangzót hosszúvá teszi 's hangrendet követ: *kisded*, *gyengéded*, *kerekded*, *tojásdad*.

féle.

Értelme világos, a' *fél*, *felekezet* szóból. Eredetére nézve a' *vel*-lel egynek látszik. Eredetre, származásra visszamutató 's némi hasonlatot kifejező neveket képez. Hangrendet nem követ, sem a' megelőző rövid hangzót hosszuvá nem teszi; de előtte a' mutató névmás' *z* betűje szinte hasoníttatik vagyis *f*-re változik.

Alkot csupán mellékneveket: *úrféle*, *asszonyféle*, *afféle*, *efféle* stb.

Minden alany-esethez járúl; de a' többes alanyesettel nem iratik össze, p. o. *magamféle*, *Erdődy' hadaféle*, *budai borok féle*.

ha.

Képez a) időt jelentő határzót: so*ha*, minden*ha*, né*ha*, vala*ha*.

b) kötszókat, mint: no*ha*, bár*ha*, vaj*ha*.

ka, ke.

A' *ke-v-es-* vagy *ki-csi*-ből veszi eredetét; kicsinyző erővel bír: *csutka, padka, sipka, kupka, lepke, tüske, hóka, szőke, róka, csóka, szürke, bőrke, csirke, birka* stb. Gyakran fordított alakban használtatik: *csutak, kutak, czövek, kuvik, mocsok, kölyök.*

Némelly mássalhangzók után hangzóját veszti: *fulánk, falánk, nyalánk, hüvelyk.*

Középhangzóúl szolgál nevekben és igékben: *patkó* (pata=köröm), *bunkó, furkó, gyerkőcze, irkál, járkál, taposkál, biberkél, mesterkél* stb.

kad, ked, kod, köd.

A' *ke* és *ad* képzőből, vagy a' *ked* (kedű, kedv) szóból látszik eredetét venni.

Alkot cselekvő, gyakorító vagy tartós foglalkozást jelentő igéket: *kapkod, repkėd, pirkad;* középképzőűl is szolgál: *gondolkodik, emelkėdik* stb. 'S így leggyakrabban tiszti foglalkodást jelentő igéket képez, p. o. *katonáskodik, vitézkėdik, pápáskodik, káplánkodik, pásztorkodik, kertészkėdik* stb.

kora.

A' *kor* főnévtől ered; mint képző nem időt, hanem nagyságot meghatározó névmásokat képez.

Hangrendet nem követ, 's az előtte álló hangzót nem nyújtja meg; de a' mutató-névmás' *z* betűjét, mint a' ragok, hasonítja: *akkora, ekkora, mekkora, semekkora.*

Jegyzet. A' korból *i* képzővel is alkottatnak mellék-nevek; p. o. *mikori, akkori, máskori, gyakori* (gyakor).

koz, kez, köz.

A' *kéz, köz* szókból vagy a' kicsinyző *ke* és *iz* szóból veszi eredetét, gyakorító és kicsinyző értelme van.

Alkot cselekvő, de leginkább középképzőűl használva, középigéket: *futkoz, szerkez; ütközik, érkézik, birakozik, értekézik.*

Mint középképző gyakran *ked* képzővel is felcseréltetik: *gondolkodik, heverkédik* stb.

la, le.

Az így végződő szavakban nem mindenkor az *al, el*-nek fonákja van. Néhol a' *la*! (honnan: lát) indulatszóból van kölcsönözve. Illyek: a' *pisla, pilla, vizsla, pille, szemle* stb.

lag, leg.

E' képző leginkább határzó ragúl használtatik (l. Határzók). Képez főneveket: *fölösleg, ütleg, parlag, felleg, maszlag.*

b) határzókat: *körösleg*, *futólag* stb.

Mint középképző van e' szókban: *utólagos*, *mellesleges*.

lan, *len*, *atlan*, *etlen*.

Hihetőleg egy a' *nem* tagadó kötszóval, mi e' vidékiesen ejtett szóban: *halem* (hanem helyett) maig is megvan.

Az *at*, *et* képző' segítségével nevekből és igékből tagadó mellékneveket képez: *gondatlan*, *osztatlan*, *ruhátlan*, *rendetlen*, *veretlen*, *éketlen* stb.

Mint egyszerü képző a' *lan*, *len* csak egy szóban fordúl elő: *vétlen* (a' ki nem vétett); a' *tétlen*, *étlen* (té-et-len, é-et-len) szókban már meglevén az *at*.

Azonban az ujabbaknál és a' régiek közől egy-kettőnél a' *hat*, *het* képző után is majd egyszerűn majd az *at* képzővel egyesűlve használtatik: *mondhatlan*, *mondhatatlan*.

E' példát követni lehetne, de minden esetre gyéren és óvatossággal az *ít*, *tat*, *tet*, *át*, *ét*, *ot*, *ót*-tal képzett igék és nevek után: *tanítlan*, *háborítlan*, *oktatlan*, *látlan*, *hátlan* (hátatlan), *bozótlan* stb.

Az *atlan*, *etlen* képző' első szótaga néha meg is fordíttatik, 's a' képző ekkor: *talan*, *telen*; *csintalan*, *szemtelen*, *helytelen*.

Jegyzet. Néha e' képző, nevekhez járulván, egyenes tagadó értelmét elveszti 's más rokon értelmet vesz föl, p. o. *szemtelen*, *gondatlan*, *számtalan*. Az így módosúlt értelmü szókról megjegyzendő, hogy midőn egyenes tagadókká akarjuk tenni, képzőjök' első szótagját vissza kell fordítani; így lesznek különböző értelmüek: *szemtelen*, *szemetlen* (kinek szeme nincs), *számtalan*, *számatlan* (a' mi számozva nincs), *gondatlan*, *gondtalan*(kinek gondja nincs).

né.

A' *nő* szónak elváltozása, feleséget jelent: *szabóné*, szabó' neje.

nok, *nek*, *nök*.

Talán a' *ne*k (neki) ragból módosúlva hivatalszerű foglalkodást jelentő neveket képez minden beszédrészből: *tárnok*, *irnok*, *fegyvernök*, *hirnök*, *bajnok*, *elnök* stb.

Elég ebből annyi a' mi megvan, sőt az is sok. A' ki illy idétlen szót csinált, mint: *gondnok*, 's nem jutott eszébe, hogy ezt ragozni is kell: *gondnoknak*, *gondnokoknak*, igen sok jótétre 's imára lesz szüksége, hogy e' súlyos bünből kivetkezhessék.

nyi.

Mennyiséget 's leginkább anyagi minőséget kifejező neveket képez. A' rövid véghangzókat majdnem kivétel nélkül megnyújtja.

Alkot a) számneveket: *annyi*, *ennyi*, *mennyi? ezernyi* (talán a' *hány* is ebből olvadott össze), *egyszernyi*, *kétszernyi*, *hatszornyi* stb. (E' szók az egyszeri, kétszeri, hatszoritól annyiban különböznek, hogy ezek csupán időt, amazok mennyiségbeli tartalmat fejeznek ki); *hatodnyi*, *hetednyi*.

b) mellékneveket: *talpalatnyi*, *tengernyi*, *körömnyi*, *embernyi*, *parányi*, *jártányi* (ereje sincs). A' *jutány*(-os) is ezen eredetre mutat.

ság, *ség*.

A' régi nyelvben az alhangnak után is *ség*, p. o. *gazdagség*; most a' hangrendhez szabja magát; elvont tulajdonságot, terjedtséget jelent; a' véghangzót nem nyújtja meg. Igen termékeny szóképző; főneveket alkot:

a) főnevekből: *barátság*, *emberség*, *komaság*.

b) melléknevekből: *nagyság*, *kicsiség*, *tisztaság*, *szendeség*.

c) igékből: *imádság*, *nevetség*, *lehetség*.

Továbbá jelent kiterjedést, vidéket, tartományt, p. o. *rónaság*, *síkság*, *mezőség*, *Bárczaság*, *Szilágyság*, *Ormányság*, *Őrség*; rangot: *uraság*, *asszonyság*, *grófság*, *herczegség*, *királyság*, *császárság*; nemzetek' összeségét: *magyarság*, *németség*, *tótság*; egyesűleteket: *diákság*, *katonaság*, *polgárság*, *nemesség*, *papság*, *kereskedőség*.

Az *ország*, *jószág* meglágyúlt *s*-sel ugyane' képzővel alkotottnak látszik.

E' képző néha kettőztetik is: *szükségesség*, *igazságosság*. De az illy szókat mint igen díszteleneket irtogatni kell. Így a' *szükségesség* helyett jó volna *kénységszerűség*; *igazságosság* helyett: *jogosság*, *jogszerűség*.

szerű.

A' *szer* szóból veszi származását, mi többek közt sort, rendet, módot jelent, honnan mint képzőnek hasonlító, részek' mennyiségét kimutató értelme van.

Hangrendet nem követ, 's a' tőszó' hangzóján nem változtat.

Alkot mellékneveket:

a) főnevekből: *szoborszerű*, *népszerű*.

b) melléknevekből: *kisszerű*, *nagyszerű*, *egyszerű* stb.

E' képző is mint a' *beli*, *féle* némileg a' rag vagy névutó' tulajdonságával is bír, a' mennyiben minden alany-esethez járúlhat, p. o. *magamszerű* ember. Ez embernek ollyan *bátyádszerű* állapotja van. Sőt erőltetés nélkül így is szólhatunk: *E' tájon mindenütt római szobrok szerű müveket találhatni.*

Továbbá a' *féle* és *szerű* midőn melléknevek után tétetnek, a' középfokot kétképen alkotják. *Féle* előtt inkább a' melléknév fokoztatik: *sokféle*, *többféle*, *jóféle*, *jobbféle*. A' *szerű*-vel alkotott szókban még akkor is, ha melléknév az alap, inkább

a' *szerű* fokoztatik: *nagyszerű*, *nagyszerűbb*, noha így is mondhatjuk: *nagyobb szerű*, csakhogy ekkor már két külön szónak irva.

A' *beli*, *féle*, *szerű* tehát majd képzők, majd ragok 's illetőleg névutók, sőt némileg úgy is volnának tekinthetők, mint összetett szóknak végtagjai. Azonban mivel nem a' név' viszonyítására, hanem külön, önálló szók' és pedig nagyobbára melléknevek' alkotására szolgálnak: nem soroztatnak a' ragok és névutók közé, de összetett szók' végtagjaiúl sem vétethetnek fel; mert az előttök álló *z* betűt hasonítják. Illynemű változás pedig csak ragozásban és szóképzésben történhetik, de összetételben nem. Tehát nem ragok, mert önálló mellékneveket alkotnak (illy szók ragozás által nem támadnak); nem összetétel' elemei, mert a' *z* betűt hasonítják; hanem képzők, mellyek a' rag 's névutó' némelly tulajdonaival bírnak 's a' menynyiben hangrendet nem követnek, az összetétel' e' pontot illető szabályát követik.

tat, *tet*.

A' *tész* ige' gyökéből: *te* és az *at* képzőből összeállva cselekedtetést jelent.

Képez a) cselekvő igéket: *rugtat*, *vágtat*, *lüktet*, *folytat*, *vitat*, *szoptat*, *törtet*, *nyomtat*.

b) míveltető igéket: *süttet*, *faragtat*. És pedig *tat*, *tet*-tel képzi a' míveltetőt:

α) Minden két vagy több tagu ige: *fogadtat*, *szenvedtet*, *hizlaltat*, *neveltet*, *fogantat*, *pihentet*, *haraptat*, *sodortat*, *pedertet*, *tapostat*, *kerestet*, *halásztat*, *poroztat* stb. A' *terem*, *teremt*, *termeszt* rendhagyó.

β) az egy és több taguak közől azok, mellyekben *t* végbetű előtt hangzó előzi meg: *láttat*, *üttet*, *taníttat* stb.

γ) a' rendhagyó: *tėsz*, *lesz*, *vėsz*, *visz*, *hisz*, *ėszik*, *iszik*; *tė-tet* vagy *té-tet*, *lė-tet* (letet nem használtatik), *vėtet* vagy *vé-tet*, *hi-tet*, *ė-tet*, *i-tat*; továbbá: a' *nyugoszik*, *aluszik*, *nyugtat*, *altat*. Ezektől eltér az: *esket*, mi így is mondatik: *esküdtet*. Ezek cselekvő gyanánt is használtatnak.

Tudnivaló, hogy az *at* és *tat*-tal képzett cselekvők és míveltetők már eredetöknél fogva is rokon értelmüek; de az idő, melly szüntelen köt és old, ezek közé is határvonalt vetett, miért is a' sajátképeni cselekvőket a' míveltetőktől meg kell különböztetni.

Mire nézve megjegyzendőnek tartjuk általában, hogy azon igék, mellyekben az ige' személyei közvetlenűl működnek, cselekvők; hol pedig közvetve cselekesznek, azaz valamelly munkát, foglalkodást, állapotot, kényszerülést mások által essközölnek: míveltetők.

Ez általános megjegyzés' nyomán kétséget nem szenved, hogy a) mindazon igék, mellyek szabály szerint *at*, *et*-tel képzik míveltetőjöket, cselekvőkké lesznek, midőn *tat*, *tet* képzőt vesznek

fel. Illyenek: *rugat*, *vágat* (míveltető); *rugtat*, *vágtat* (cselekvő); *vivat*, *vitat*; *bukat*, *buktat*; *löket* (löket), *löktet*; *ület*, *ültet*; *járat*, *jártat*; *folyat*, *folytat*; *nyomat*, *nyomtat*; *vonat*, *vontat*; *szünet*, *szüntet*; *unat*, *untat*; *hányat*, *hánytat*; *csapat*, *csaptat*; *csipet*, *csiptet*; *töret*, *törtet*; *késet*, *késtet*; *csuszat*, *csusztat*, *uszat*, *usztat*; *ázat*, *áztat*; *buvat*, *bújat*, *bútat*, *bujtat* stb.

b) Megfordítva mindazon *tat*, *tet* végü igék, mellyek fönebb (l. *α* és *β*) előadattak, míveltetők.

c) Míveltetőkké lesznek mindazon egytagu élő igék (a' *t* végüeket kivéve), mellyekhez *at*, *et* képző járúl: *dobat*, *szeget* (l. *at*).

d) Midőn az igető hangugratás által egytaguvá lesz és szabály szerint (l. *at*) *at*, *et*-et vesz fel, inkább cselekvő; ellenben ép igetőhöz *tat*, *tet* képzőt vevén fel, mindig míveltető. *Pörg*, *pörget* (cselekvő és míveltető), *pörög*, *pörögtet* (míveltető). Illyenek *sodrat*, *sodortat*, *ugrat*, *ugortat*, *tiprat*, *tiportat*, *oszlat*, *oszoltat* stb.

e) Minden egyéb élő igék, mellyek vagy csupán *at-*, *et*-et, vagy csupán *tat-*, *tet*-et vehetnek föl szabály szerint, míveltetők, mint: *bontat*, *hordoztat* stb; cselekvők ellenben azok, mellyek e' képzőket avúlt gyök- vagy nem ige- hanem más szótőhöz ragasztják: *nevet*, *szeret*, *fartat*, *áltat* stb.

f) Szabály alá nem vonható kivételes esetekben ezen igék néha fölcserélve, néha mindkét értelemben használtatnak, mint: *étet*, *itat*, *futtat*,

tétet; lovat *étet* (cselekvő), lovaival *éteti* a' vetést (míveltető).

va, ve.

Állapotjegyzőket képez; a' *van, való* szók' gyökéből eredettnek látszik: *sírva, kérve.*

van, ven.

a) A' *van* igéből látszik kölcsönözöttnek. Hangjelentő igéket képez 's *v* betűjét azoknak végmássalhangzójához idomítja, 's egyszersmind hangrendet követ. Igy származtak: *dur-van, rop-van, csep-van, rep-van*-ból=*durran, roppan, cseppen, reppen* stb.

Középképzőűl szolgál a' hangzóját vesztett *an* és *at* képzők előtt: *durrong, durrant, reppent* stb.

b) tízes számneveket: *negyven, ötven, hatvan* stb.

ván, vén.

A' *va, ve,* és az *an, en,* határzó képzőből összevonva, igékből állapotjegyzőt alkot: *tudván, mondván, hivén* stb.

Jegyzet. Ezen képzők között összetett képzők is fordúlnak elő vagy azért, mert eredetök bizonytalan, vagy, mivel az összetétel által állandó 's önálló képzőkké váltak. Illyek az *ul, úl, lag, leg, lal, lel, tal, tet, féle, szerű, ván, vén* stb.

ÖSSZETETT KÉPZŐK.

20. §.

ÖSSZETETT KÉPZŐK' ALAKULÁSA.

Az összetett képzők az egyszerüekből különféle módon alakúltak, majd t. i. közben veszték el hangzójokat, majd az első, közép- vagy végső képző vetette el hangzóját, majd mindegyik képző teljes épségében meghagyatva tétetett a' tőszó mellé.

Itt azok könnyebb áttekintés végett azért soroltatnak elő, hogy kiki egy pillantással láthassa nyelvünkben szavaink' első elemeit, ezekből lépcsőnkénti kifejlését és nyelvünk' minden legkisebb részecskéjének is élő természetét.

Elemzésök rövidség' okáért csak egy alakban fog adatni, vagy t. i. alhangu szótagban, vagy ha értelmezve van, az egyszerü képző' eredeti vagy illyennek vélt gyökszó' alakjában.

21. §.

HANGZÓN KEZDŐDŐ EGYTAGUAK.

Aczk=öcz-ke, p. o. *tar-aczk, pal-aczk, pö-czk.*

Amb, omb, ömb=öm-öb, p. o. *dor-omb, dör-ömb, zör-ömb.*

Alcs, elcs, olcs, ölcs=el-öcs, p. o. *gyüm-ölcs, szem-ölcs, Szab-olcs.*

Ancs, encs, oncs, incs= in- vagy öm-öcs, p. o. *par-ancs, gör-öncs, kil-incs.*

Ancz, encz=an-öcz, p. o. *fürg-encz, virg-oncz, suh-ancz, ifj-oncz.*

Ánl=an-el, p. o. *aj-ánl.*

Ényl=any-el, p. o. *rem-ényl.*

And, end=an-ad, p. o. *vak-and, kal-and, bol-ond, csikl-and, örv-end, ficzk-and.*

Angy, ongy, öngy=öm-agy, p. o. *gör-öngy, var-angy.*

Ant, ent, int, önt (in- és at-ból) igéket alkot; p. o. *suh-ant, jel-ent, legy-int, tap-int, suh-int, köh-ent, kösz-önt.*

Anty, enty, onty=an-aty, p. o. *por-onty.*

Ánk, énk (ák- és közbe vett n-ből) neveket képez, p. o. *fal-ánk, nyal-ánk, ful-ánk, nyul-ánk.*

Ang, eng, ing=on-eg, nagyítva gyakorító benhatókat alkot, p. o. *ker-eng, bus-ong, hull-ong, zaj-ong, tát-ong, zsib-ong, ker-ing, bor-ong.*

Arcs, ercs=ar-öcs, p. o. *vak-arcs, tek-ercs.*

Arcz, ercz=ar-öcz, p. o. *hab-arcz, kud-arcz.*

Ard, erd=ar-ad, vagy od, p. o. *csal-árd, Bog-árd, Pet-erd.*

Asd, esd, ösd=es-od, helyneveket alkot, p. o. *Bük-ösd, Kok-asd, Köl-esd.*

Aszt, eszt (esz- és te-, vagy at-ból) alkot cselekvő igéket, p. o. *ap-aszt, tap-aszt, ep-eszt, mer-eszt.*

22. §.

MÁSSALHANGZÓ KEZDETŰ EGYTAGUAK.

Bál = ba-el, p. o. *nyir-bál, czi-bál, ló-bál, him-bál.*

Bol, böl=ab-el p. o. *dorom-bol, böm-böl, tom-bol, zur-bol, rom-bol, ször-böl.*

Búl, bűl=ab és úl, vagy abb-úl, ebb-űl, p. o. *öreg-bűl, nehez-bűl.*

Boly, böly=ab-oly, p. o. *gom-boly, göm-böly.*

Csál, csél=öcs-el, p. o. *farag-csál, biber-csél.*

Csol, csel, csöl=öcs-el, p. o. *ron-csol, szür-csöl.*

Czog, czeg=öcz-eg, p. o. *por-czog, var-czog, ser-czeg.*

Czol, czel=öcz-el, kicsinyző cselekvőige-képző, p. o. *hur-czol, bon-czol, kar-czol.*

Don=ad-on, p. o. *uj-don, haja-don.*

Dat, det=ad-at, p. o. *mos-dat, für-det, hir-det.*

Dik=ad-ik, p. o. *mos-dik, für-dik.*

Dít=ad-ít, cselekvőket képez; *moz-dít, for-dít, csen-dít, kon-dít, pen-dít, zen-dít.*

Dos, dés, dös=ad-es, gyakorító, p. o. *mar-dos, csip-dés, lök-dös, kap-dos, ver-dés, pök-dös.*

Doz, déz, döz=ad-iz, kicsinyezve gyakorító, p. o. *mar-doz, csip-déz, lök-döz, kap-doz, ver-déz, pök-döz.*

Dúl, dűl=ad-úl, benhatókat képez, p. o. *for-dúl, kon-dúl, csen-dűl, per-dűl, bó-dúl, szé-dűl, fer-dűl.*

Dék=ad-ék, p. o. *szán-dék, aján-dék.*

Dor, dér, dör=ad-or, p. o. *fon-dor, kon-dor, pen-dér*(-ít), *szen-dér.*

Gál, gél=eg-él, gyakorító cselekvő igeképző, p. o. *ron-gál, haj-gál, dor-gál, keres-gél.*

Gat, get=eg-at, gyakorító cselekvő képző, p. o. *közel-get, édes-get, rak-gat, szak-gat, fak-gat.*

Had, hed=ad, a' *h* hangzatosság miatt közbe vetteték, p. o. *por-had, gör-hed, seb-hed, kor-had.*

Haszt, heszt=h-esz-at, áthatókat képez, p. o. *por-haszt, seb-heszt, gör-heszt, kor-haszt.*

Kál, kél=ke-el, gyakorító, p. o. *ás-kál, vés-kél, szur-kál, pisz-kál, tur-kál, váj-kál.*

Koz, kez, köz=koz vagy ke-iz, kicsinyző gyakorító, p. o. *fut-koz, szer-kez.*

Kant, kent=ke-in-et, p. o. *hor-kant, rek-kent, zök-kent.*

Kaszt, keszt=ke-esz-at, p. o. *szer-keszt, pir-kaszt.*

Lál, lél=el-el, p. o. *szám-lál, gyom-lál, szem-lél.*

Lat, let=el-at, p. o. *zak-lat, üz-let, rész-let.*

Lag, leg=el-ig, p. o. *lep-leg, felleg, masz-lag.*

Lék=el-ék, p. o. *em-lék, apró-lék.*

Lal, lel=el-el, gyakorító, p. o. *kop-lal, kém-lel, fagy-lal, hir-lel, ér-lel.*

Lik=el-ik, középige-képző, p. o. *fes-lik, fosz-lik, öm-lik, bom-lik, om-lik, rom-lik, por-lik, bot-lik.*

Mány, mény=mi-any vagy öm-any, p. o. *tok-*

mány, zsák-mány, körül-mény, tarto-mány, vete-mény.

Mol, möl=em-el, p. o. *mor-mol, dör-möl.*

Maszt, meszt=öm-eszt, p. o. *ter-meszt, der-meszt.*

Pol, pöl=ap-el, p. o. *kolom-pol, csöröm-pöl, hör-pöl, ször-pöl.*

Paszt, peszt=ap-eszt, cselekvőket képez, p. o. *hor-paszt, tör-peszt.*

Szik=esz-ik, középige-képző, p. o. *öreg-szik, beteg-szik, ját-szik, tet-szik, lát-szik.*

Tal, tel=at-el, névképző, p. o. *i-tal, é-tel, hi-tel, vi-tel, té-tel.*

Tat, tet=te-at, cselekvőige-képző, p. o. *rug-tat, szök-tet, vág-tat, buk-tat, kop-tat.*

Vány, vény=va-any, névképző, p. o. *jár-vány, marad-vány, alkot-vány, tanít-vány.*

Vaz, vez=u-ü-öz, cselekvőige-képző, p. o. *ham-vaz, eny-vez, él-vez.*

Vaszt, veszt=u-ü-esz-t, cselekvőige-képző, p. o. *sor-vaszt, ham-vaszt, her-vaszt.*

Vant, vent=van-at, cselekvőige-képző, p. o. *lob-bant, csep-pent, fecs-csent.*

Vand, vend=u, v. ü-an-ad, p. o. *ör-vend.*

Zik=öz-ik, középige-képző, p. o. *por-zik, hab-zik, vér-zik, rög-zik.*

Zsol, zsél=özs-el, cselekvőige-képző, p. o. *mor-zsol, per-zsél, dör-zsöl.*

23. §.

KÉTTAGUAK, MELLYEK HANGZÓN KEZDŐDNEK.

Abbúl, ebbűl, obbúl=öb vagy abb-úl, benható képző, p. o. *nagy-obbúl, kis-ebbűl, keves-ebbűl.*

Abbít, ebbít, obbít=abb-it, cselekvő képző, p. o. *nagy-obbít, kis-ebbít, keves-ebbít.*

Abol, ebél, ibél=ab-el, cselekvő képző, p. o. *dar-abol, dir-ibél, sar-abol, kasz-abol.*

Ácsol, icsál, écsel, icsél=öcs-el, p. o. *kar-ácsol, kar-icsál, hang-ácsol, hang-icsál, nyög-écsel.*

Acskál, ecskél, icskél=öcs-ke-el, kicsinyezve gyakorító, p. o. *mér-icskél, mer-icskél, szür-öcskél, szür-icskél.*

Acska, ecske, ocska, öcske=öcs-ke, névkicsinyző, p. o. *ház-acska, kert-ecske, rét-ecske, fűr-öcske.*

Aczka, eczke, iczke=öcz-ke, névkicsinyző, p. o. *lap-oczka, lap-iczka, mal-aczka.*

Icz-ál, icz-el=öcz-el, igekicsinyző, p. o. *habar-iczál, szapor-iczál, kór-iczál.*

Iczkál, eczkél=ocz-ke-el, igekicsinyző, p. o. *ev-iczkél.*

Iczkol, eczkel ugyanaz, p. o. *tap-iczkol, ev-iczkel.*

Adal, edel=ad-el névképző, p. o. *vi-adal, di-adal, el-edel.*

Adék, edék=ad-ék, névképző, p. o. *hull-adék, ak-adék, sepr-edék, fak-adék, mar-adék.*

Adik, ėdik, odik, ödik, udik, üdik=ad-ik, középige-képző, p. o. *álm-adik, keser-ėdik, nyug-odik, esk-üdik, alk-udik, igaz-odik.*

Adoz, edėz, ödöz=ad-öz, igegyakorító, p. o. *mar-adoz, vig-adoz, ep-edėz, dag-adoz, fár-adoz, ap-adoz, ak-adoz, erny-edėz.*

Adzik, edzik=ad-öz-ik, középige-képző, p. o. *fi-adzik, sarj-adzik, kér-edzik.*

Ódik, ődik=ő-ad-ik szenvedőket képez, p. o. *csap-ódik, üt-ődik, hány-ódik, vesz-ődik, tol-ódik.*

Ódzik, ődzik=ő-ad-öz-ik, belszenvedőket képez, p. o. *lop-ódzik, kér-ődzik.*

Ogál, ėgél=eg-el, igegyakorító, p. o. *ad-ogál, kér-ėgél.*

Ogat, ėget, öget=eg-at, gyakorító cselekvőket képez, p. o. *hal-ogat, has-ogat, tölt-öget, öbl-öget, vál-ogat, mond-ogat, kér-ėget.*

Agzik, egzik, ögzik=eg-öz-ik, középige-képző, p. o. *csill-agzik, patt-ogzik.*

Ákol, ékėl=ok-el, p. o. *szip-ákol, nyiv-ákol, pöf-ékėl.*

Ákos, ékės=ak-es, melléknév-képző, p. o. *tud-ákos, akad-ékos, mell-ékės.*

Ikál, ekél=i-kė-el, igekicsinyző, p. o. *sánt-ikál, szund-ikál, mér-ikél.*

Alék, elék=el-ek, névképző, p. o. *told-alék, morzs-alék, áz-alék, mart-alék, főz-elék.*

Alog, elėg vagy alyog, elyeg=el-ėg, név-

képző, p. o. *isz-alag*, *át-alag*, *gomb-olyag*, *gömb-ölyeg*.

Alom, elėm=el-öm, névképző, p. o. *hat-alom*, *kegy-elėm*, *tart-alom*, *ért-elėm*, *til-alom*, *jut-alom*.

Alít, elít vagy alint, elint=el-it, vagy el-in-at, cselekvőige-kicsinyző, p. o. *em-elít*, *köz-elít*, *bó-lint*, *em-elint*.

Amol, omol, ömöl=öm-el, p. o. *kár-omol*, *hár-omol* (ar-omol).

Amít, emít=öm-it, cselekvőige-képző, p. o. *ficz-amít*, *fut-amít*, *csusz-amít*, *vet-emít*.

Amúl, eműl=öm-ül, benható igeképző, p. o. *fut-amúl*, *vet-eműl*, *ficz-amúl*, *ir-amúl*.

Amik, emik=öm-ik, középige-képző, p. o. *fut-amik*, *ficz-amik*, *foly-amik*.

Amlik, emlik=öm-el-ik, középige-képző, p. o. *sik-amlik*, *ir-amlik*, *tür-emlik*, *gyür-emlik*.

Ámzik=a-öm-öz-ik, középige-képző, p. o. *hull-ámzik* (hulla-amozik).

Ámlik, émlik=a-öm-el-ik, középige-képző, p. o. *vill-ámlik*, *csill-ámlik*.

Omány, emény=öm-any vagy mi-any, név-képző, p. o. *tart-omány*, *hagy-omány*, *vet-emény*, *süt-emény*.

Omás=öm-ás vagy mi-ás, névképző, p. o. *hall-omás*, *tud-omás*, *lát-omás*, *áld-omás*.

Ondi, ándi=an-di, melléknév-képző, p. o. *okt-ondi*, *korty-ándi*.

Anik, enik=an-ik, középige-képző, p. o. *fog-anik*, *jel-enik*.

Ongat, énget, inget, önget=on vagy in-eg-at, gyakorító, p. o. *bor-ongat*, *ker-énget*, *ker-inget*, *öbl-önget*.

Angol, engel, ingél=in vagy on-eg-el, p. o. *bar-angol*, *csatr-angol*, *ker-ingél*.

Angat, enget, inget=in-eg-et, kicsinyezve gyakorító igéket alkot, p. o. *mer-enget*, *tek-inget*, *legy-inget*.

Arog, orog, ereg, örög=ar-eg, középige-képző, p. o. *zav-arog*, *háb-orog*, *szend-ereg*, *ács-orog*, *did-ereg*, *váncz-orog*, *döb-örög*, *szom-orog*, *tánt-orog*.

Arít, erít, orít, örít=ar-ít, cselekvőige-képző, p. o. *tak-arít*, *csav-arít*, *pöd-örít*, *háb-orít*, *tánt-orít*.

Arint, erint, örint=ar-in-at, kicsinyezve cselekvő igéket alkot, p. o. *hab-arint*, *pöd-örint*, *csav-arint*, *tek-erint*.

Arúl, orúl, erűl, örűl=ar-ül vagy ül, benható képző, p. o. *kany-arúl*, *csav-arúl*, *höny-örűl*, *kes-erűl*.

Argat, erget, orgat, örget=ar-eg-at, gyakorító cselekvőket alkot, p. o. *tak-argat*, *huny-orgat*, *suny-orgat*, *tek-erget*, *csik-orgat*, *nyek-erget*.

Argál, ergél, orgál, örgél=ar-eg-él, gyakorító képző, p. o. *kav-argál*, *hev-ergél*, *tek-ergél*.

Apszik, epszik=ap-esz-ik, középige-képző,

p. o. *gyar-apszik*, *al-apszik*, *tel-epszik*, *ül-epszik*, *csill-apszik*.

Apúl, epűl=ap-űl, középige-képző, p. o. *gyar-apúl*, *al-apúl*, *telep-űl*, *ül-epűl*, *csill-apúl*.

Epel, apal=ap-el, cselekvőige-képző, p. o. *térd-epel*, *ker epel*, *kal-apál*.

Asdi, esdi, osdi=as-di, névképző, p. o. *katonásdi* (katona-asdi), *buj-ósdi*.

Aszik, eszik, oszik, uszik, üszik=esz-ik, p. o. *nyug-oszik*, *fek-üszik*, *al-uszik*, *esk-üszik*, *alkuszik*.

Ászgat, észget=ész-eg-at, gyakorító cselekvőket alkot, p. o. *hal-ászgat*, *vad-ászgat*.

Asztal, osztal, esztel=esz-at-el p. o. *nyugosztal*, *eng-esztel*, *vig-asztal*, *hir-esztel*, *tap-asztal*.

Osgál, esgél=as-ég-el, gyakorító, p. o. *rakosgál*, *ker-esgél*.

Oskál, eskél=as-ke-el, kicsinyezve gyakorító, p. o. *fut-oskál*.

Osgat, esget=as-ég-at, ugyanaz, p. o. *rakosgat*, *ker-esget*.

Atik, etik=at-ik, szenvedő képző, p. o. *nyom-atik*, *ver-etik*.

Atoz, etėz=at-öz, cselekvő igegyakorító, p. p. *csap-atoz*, *fal-atoz*, *perm-etėz*, *hint-ėz*.

Atag, eteg=at-eg, névképző, p. o. *siv-atag*, *reng-eteg*, *csügg-eteg*, *fuv-atag*.

Ozgat, ezget, özgat=öz-ėg-at, igegyakorító, p. o. *önt-özget*, *nev-ezget*, *köt-özget*, *mot-ozgat*, *por-ozgat*.

Ozgál, ezgél, özgél=öz-eg-el, igegyakorító, p. o. *nev-ezgél, köt-özgél, mot-ozgál.*

Azik, ezik, özik=öz-ik, középige-képző, p. p. *rejt-ezik, hav-azik, sarj-azik, héj-azik, fatty-azik, kölyk-ezik.*

Ózik, őzik=ő-öz-ik, középige-képző, p. o. *birk-ózik, es-őzik.* Ez áll minden gyakorító rag után, p. o. *hall-gat-ózik, ment-eget-őzik, ring-at-ózik, dor-gál-ózik* stb.

24. §.

MÁSSALHANGZÓ KEZDETŰ KÉTTAGUAK.

Bėdik, bodik=abb-ad-ik, középige-képző, p. o. *vastag-bodik, öreg-bėdik, keves-bėdik.*

Bolyag, bölyeg=ab-oly-ag, névképző, p. o. *gom-bolyag, göm-bölyeg.*

Bolygat, bölyget=ab-oly-eg-at, gyakorítóige-képző, p. o. *gom-bolygat, göm-bölyget.*

Czolgat, czelget=öcz-el-eg-et, kicsinyezve gyakorító, p. o. *hur-czolgat, bon-czolgat, kar-czolgat.*

Csolgat, csölget=öcs-el-eg-et, ugyanaz, p. o. *ron-csolgat, szür-csölget.*

Czogat, czėget=öcz-eg-at, ugyanaz, p. o. *por-czogat, ser-czėget.*

Dácsol, décsėl=ad-öcs-el, ugyanaz, p. o. *buk-dácsol, vag-dácsol, szök-décsėl, nyög-décsėl.*

Dicsál, dicsél: ugyanaz, p. o. *nyög-dicsél, buk-dicsál, szök-dicsél.*

Dogál, dögél=ad-ėg-el, ugyanaz, p. o. *jár-dogál, men-degél, sir-dogál, ül-dögél, ėd-degél, id-dogál.*

Dėkėl, dokol, dököl=ad-ke(ak)-el, gyakorító, p. o. *öl-dököl, ér-dėkėl, nyel-dėkėl.*

Doklik, dėklik, döklik=ad-ke-el-ik, középigeképző, p. o. *nyel-dėklik, ful-doklik, hal-doklik, tün-döklik.*

Dorít, dėrít, dörít=ad-ar-ít, áthatóige-képző, p. o. *szėn-dėrít, kon-dorít, gön-dörít.*

Dozgat, dėzget=ad-öz-eg-at, áthatólag gyakorító, p. o. *kap-dozgat, csip-dėzget, ver-dėzget, lök-dözget.*

Dosgat, dėsget, dösget=ad-as-eg-at, ugyanaz, p. o. *ver-dėsget, lök-dösget, lop-dosgat.*

Dorgat, dėrget, dörget=ad-ar-eg-at, ugyanaz, p. o. *kon-dorgat, gön-dörget, pė-dėrget.*

Gadoz, gedėz=eg-ad-öz, gyakorító, p. o. *in-gadoz, csor-gadoz, csör-gedėz, zen-gedėz.*

Hadik, hėdik, hodik, hüdik=h-ad-ik, középigeképző, p. o. *hamu-hodik, bün-hödik, seb-hėdik, szél-hüdik.*

Hoszik, hėszik, höszik=h-esz-ik, ugyanaz, p. o. *hamu-hoszik, bün-höszik, vén-hėszik.*

Hozik, hėzik=h-öz-ik, ugyanaz, p. o. *kár-hozik, é-hėzik, szomju-hozik.*

Kodik, kėdik, ködik=ked-ik, gyakorító középigéket képez, p. o. *elmél-kėdik, hábor-kodik, gondol-kodik* stb; néha *a, e* segédbetűvel, p. o. *mar-*

akodik, nyal-akodik, vesz-ekėdik, tan-akodik, gyan-akodik.

Koszik, kėszik, köszik = ke-esz-ik, közép igéket *a*, *e* segédbetűvel, p. o. *ver-ekėszik*, *mar-akoszik*, *csel-ekėszik.*

Kozik, kėzik, közik = köz-ik, p. o. *imád-kozik*, *tanács-kozik*, *üt-közik*, *hivat-kozik*, *avat-kozik*, *fér-kėzik*; néha segédbetűvel, p. o. *had-akozik.*

Kálgat, kélget=ke-el-ge-at, kicsinyezve gyakorító, p. o. *jár-kálgat, ir-kálgat*, *cser-kélget.*

Kozgat, kėzget=ke-öz-eg-at, ugyanaz, p. o. *szer-kėzget.*

Lódik, lődik=el-ö-ad-ik, középige-képző, p. o. *kin-lódik*, *por-lódik.*

Lálék, lelék=el-el-ek, névképző, p. o. *táp-lálék.*

Lalgat, lálgat, lelget, lélget=el-el-eg-at, igegyakorító, p. o. *fog-lalgat*, *szem-lélget*, *szám-lálgat.*

Ródik, rődik=ar-ó-ad-ik, középige-képző, p. o. *gyöt-rődik*, *kot-ródik*, *tip-ródik.*

Vazgat, vezget=ű-öz-eg-at, p. o. *ham-vazgat*, *eny-vezget*, *él-vezget.*

Zódik, ződik=őz-ő-ad-ik, belszenvedőket alkot, p. o. *dob-zódik*, *por-zódik.*

Zsolgat, zsėlget=azs-el-eg-at, gyakorító igéket képez, p. o. *mor-zsolgat*, *dör-zsölget*, *per-zsėlget.*

25. §.

HANGZÓ KEZDETÜ HÁROMTAGUÁK.

Abbodik, ebbédik, obbodik=abb-ad-ik, középige-képző, p. o. *nagy-obbodik*, *kis-ebbédik*, *keves-ebbédik*.

Acskálgat, ecskélget, icskélget=öcs-ke-el-eg-at, kicsinyezve gyakorító, p. *o*. *far-acskálgat*, *mér-ecskélget*, *mer-icskélget*.

Adozik, edézik, ödözik, üdözik=ad-öz-ik, középige-képző, p. o. *álm-adozik*, *alk-udozik*, *esk-üdözik*, *tün-edézik*, *tör-edézik* stb.

Adalom, edelém, odalom=ad-el-öm, névképző, p. o. *ur-odalom*, *ir-odalom*, *jav-adalom*, *jöv-edelém*, *kés-edelém*, *sok-adalom*.

Ódozik, ődözik=ó-ad-öz-ik, középige-képző, p. o. *rug-ódozik*, *szeg-ődözik*, *huz-ódozik*.

Akodik, ekédik=a, e segédbetű és kedik, középigéket alkot, p. o. *tol-akodik*, *mar-akodik*, *ver-ekédik*, *vesz-ekédik*, *növ-ekédik*, *csel-ekédik*.

Akozik, ekézik=a, e segédbetű és közik, középige-képző, p. o. *bont-akozik*, *vár-akozik*, *ért-ekézik*.

Alódik, elődik=el-ő-ad-ik, belszenvedőket alkot, p. o. *asz-alódik*, *resz-elődik*, *zug-olódik*, *tép-elődik*, *erg-elődik*, *mérg-elődik*, *zsémb-elődik*.

Alódzik, elődzik=el-ő-ad-őz-ik, középige-képző, p. o. *nyarg-alódzik*, *zörg-ölődzik*, *tép-elődzik*.

Alózik, előzik=el-ő-öz-ik, középigéket alkot, p. o. *nyarg-alózik*, *erg-előzik*, *tép-előzik*, *rüh-ölőzik.*

Alkodik, elkėdik=el-ked-ik, gyakorító középigéket képez, p. o. *ur-alkodik*, *bölcs-elkėdik*, *fuv-alkodik*, *elm-élkėdik*, *furcs-álkodik*, *hiv-alkodik*, *visz-álkodik*, *riv-alkodik*, *ints-elkėdik.*

Álkozik, elkėzik=el-köz-ik, középige-képző, p. o. *csud-álkozik*, *kin-álkozik*, *rend-elkėzik.*

Amodik, emėdik=öm-ad-ik, középigéket alkot, p. o. *fut-amodik*, *ir-amodik*, *vet-emėdik.*

Ánkodik, onkodik, enkėdik, ankodik=an-ked-ik, középige-képző, p. o. *rim-ánkodik*, *sop-ánkodik*, *bosz-onkodik*, *töpr-enkėdik.*

Ankozik, enkėzik=an-köz-ik, gyakorító középige-képző, p. o. *sir-ánkozik*, *szür-enkėzik.*

Andozik, endėzik=an-ad-öz-ik, p. o. *ökr-endėzik*, *ugr-ándozik*, *kal-andozik*, *ficzk-ándozik.*

Apodik, epėdik=ap-ad-ik, középigéket alkot, p. o. *al-apodik*, *gyar-apodik*, *ül-epėdik*, *tel-epėdik*, *csill-apodik.*

Aposzik, epėszik=ap-esz-ik, középige-képző, p. o. *al-aposzik*, *gyar-aposzik*, *ül-epėszik*, összevonva apszik, epszik l. ezt.

Orodik, erėdik, örödik=ar-ad-ik, középige-képző, p. o. *fany-arodik*, *nyom-orodik*, *kes-erėdik*, *tak-arodik*, *tánt-orodik*, *gyöngy-örödik*, *háb-orodik.*

Arkodik, erkėdik, örködik=ar-ked-ik, középige-képző, p. o. *agy-arkodik*, *ip-arkodik*, *böst-örködik*, *pezd-erkėdik.*

Arózik, erőzik=ar-ő-öz-ik, középigéket alkot, p. o. *tak-arózik, vak-arózik, tek-erőzik.*

Aródzik, erődzik=ar-ő-ad-öz-ik, középige-képző, p. o. *tak-aródzik, vak-aródzik, tek-erődzik.*

Arítgat, erítget, orítgat, örítget=ar-ít-eg-at, gyakorítólag cselekvőket alkot, p. o. *tak-arítgat, tánt-orítgat, háb-orítgat, hab-arítgat.*

Aszkodik, eszkėdik=esz-ked-ik, középige-képző, p. o. *rag-aszkodik, rug-aszkodik, kap-aszkodik, er-eszkėdik.*

Asztalgat, esztelget=esz-at-el-eg-at, gyakorítólag cselekvőket képez, p. o. *tap-asztalgat, hir-esztelget, mar-asztalgat.*

Ászkodik, észkėdik=ész-ked-ik, középige-képző, p. o. *mer-észkėdik, huny-ászkodik, toll-ászkodik.*

Atozik, etezik=at-öz-ik, középige-képző, p. o. *fal-atozik, mul-atozik.*

Atkozik, etkėzik=at-köz-ik, társasige-képző, p. o. *hiv-atkozik, nyil-atkozik, av-atkozik, kel-etkėzik, mut-atkozik, tem-etkėzik.*

Azódik, eződik=öz-ő-ad-ik, viszontagló igéket képez, p. o. *al-ázódik, szenny-eződik.*

Azkodik, ezkėdik, özködik=öz-ked-ik, gyakorító középigéket alkot, p. o. *ölt-özködik, ruh-ázkodik, gyal-ázkodik, alkalm-azkodik.*

26. §.

MÁSSALHANGZÓ KEZDETŰ HÁROMTAGUAK.

Bolyodik, bölyödik=ab-oly-ad-ik, középigeképző, p. o. *gom-bolyodik, göm-bölyödik, hömbölyödik.*

Dalkozik, delkézik=ad-el-köz-ik, viszontagló igéket képez, p. o. *vag-dalkozik, rug-dalkozik, rendelkézik.*

Dalódzik, delődzik=ad-el-ő-öz-ik, viszontagló igeképző, p. o. *vag-dalódzik, rug-dalódzik.*

Dalózik, delőzik=ad-el-ő-öz-ik, viszontagló igeképző, p. o. *vag-dalózik, rug-dalózik.*

Dorkodik=ad-or-ked-ik, p. o. *fon-dorkodik.*

Gatódzik, getődzik=eg-at-ő-öd-öz-ik, p. o. *hall-gatódzik, ment-egetődzik.*

Gatózik, getőzik=eg-at-ő-öz-ik, középigeképző, p. o. *hall-gatózik, ment-egetőzik.*

Kalódik, kelődik=ak-el-ő-ad-ik, belszenvedő igéket alkot, p. o. *hány-kalódik, fész-kelődik, fisz-kalódik, ás-kalódik.*

Kozódik, köződik=köz-ő-ad-ik, belszenvedő igeképző, p. o. *át-kozódik, szit-kozódik;* néha segédbetűvel: *tud-akozódik.*

Lalódik, lelődik=el-el-ő-ad-ik, belható és belszenvedő igét alkot, p. o. *táp-lálódik, szem-lélődik.*

Lalkozik, lelkezik=el-el-köz-ik, benható igéket képez, p. o. *fog-lalkozik, táp-lálkozik.*

Lálódik, lélődik=el-el-ő-ad-ik, viszontagló igeképző, p. o. *vizs-lálódik*, *szem-lélődik*.

Ladozik, ledézik=el-ad-öz-ik, gyokorító középige-képző, p. o. *rom-ladozik, haj-ladozik, bom-ladozik*, *nyi-ladozik*, *öm-ledézik*.

SZÓALKOTÁS ÖSSZETÉTEL ÁLTAL.

27. §.

A' SZÓÖSSZETÉTEL ÁLTALÁN, ÉS ANNAK FŐ SZABÁLYAI KÜLÖNÖSEN.

A' szóalkotás' másik neme a' szóösszetétel, melly által két vagy több önálló szó valamelly új képzet' jelentésére úgy egybefoglaltatik, hogy egyik a' másiknak értelmét határozza.

Ezen tekintetben is nyelvünk egy a' legtermékenyebbek közől; egyszerüségére nézve pedig abban kitünő, hogy itt a' szók' minden változtatás nélkül egymáshoz kapcsoltatnak.

Kettő pedig a' fő szabály, mellyre a' szók' öszszefoglalásában ügyelni szükséges. Tudniillik:

1) Jól meg kell különböztetni a' határzó szót, melly jelző' szerepét viseli, a' határzandó szótól: az mindig elűl, emez utóbb áll.

Különbség van tehát az összetett szó' értelmére nézve abban, ha a' két vagy több szó közől egyik vagy másik tétetik előre, mint e' példákból nyil-

ván kitetszik; p. o. *faolaj*, am. fából sajtólt olaj; *olajfa*, t. i. ollyan fa, melly olajt terem; *fakapu*, am. fából csinált kapu; *kapufa*, am. kaput tartó fa; illyen különbség van ezek között is: *kőpor*, *porkő*; *őrtorony*, *toronyőr*; *bérkocsi*, *kocsibér*; *magbuza*, *buzamag*; *pohárcserép*, *cseréppohár*; *faépület*, *épületfa*; *vastengely*, *tengelyvas*; *számsor*, *sorszám* stb.

2) Az összetett szó szerfelett hosszú ne legyen, a' mit el nem kerűlhetvén, inkább hagyjuk el az összetételt, p. o. *házfödéltatarozásköltség*, *gyermekkötelességteljesítés* stb; illyeneket inkább összetétel nélkül fejezzünk ki, például így: *házfödéltatarozási költség*, *gyermeki kötelesség' teljesítése* stb.

28. §.

A' SZÓÖSSZETÉTEL' ALKOTÓ RÉSZEI A' NEVEKBEN.

A' szóösszetétel' alkotó részei különfélék lehetnek; így

I. Legtöbbször előfordúl főnév főnévvel, ugymint:

a) Az anyagneveknél, midőn a' szernevet öszszeteszszük a' belőle készűlttel, p. o. *faház*, *fabódé*, *borleves*, *kőtorony*, *földvár*, *mórház*, *vastengely*, *fakarika*, *kendervászon*, *lenvászon*, *fakalán*, *kőedény*, *kőszén*, *bőrtáska*, *bőröv*, *vasszeg*, *selyemöv*, *faszeg*, *almalé*, *borszesz* stb.

Jegyzet. Illyeket lehet taglalni *ból*, *ből*, *való*, vagy *készült* szókkal, p. o. vas*ból való* szeg, bőr*ből készült* öv stb. Azonban sokszor az anyagot meghatárzó főnevek a' határzandó főnévvel nem olvadnak szükségképen össze, 's a' szernév illyenkor melléknév gyanánt vétetvén, azt külön is lehet írni, p. o. *vas* vagy *réz edény*, *kő* vagy *réz korsó* stb.

b) Összetétetik a' szernév annak czélját jelentő főnévvel; p. o. *épületfa*, *lábviz*, *konyhasó*, *ajtókilincs*, *nyakkendő*, *zsebkendő*, *mellkereszt*, *gyógyszer*, *sebír*, *orvosszer*, *kenetszer*, *műszer* stb.

Jegyzet. Ezeket lehet taglalni a' *hoz*, *ra*, *be* ragok és *való* által; p. o. épület*re való* fa, mell*re való* kereszt, zseb*be való* kendő, seb*re való* ír, mű*höz való* szer stb.

c) A' birtok-, vagy sajátító viszonyban álló főneveket majd mindig összetehetjük; p. o. *ajtósark*, *szilvamag*, *asztalláb*, *örömatya*, *örömanya*, *emberhús*, *életkor*, *korszellem*, *paplak*, *megyeház*, *püspökvár*, *dunaviz*, *tóviz*.

Jegyzet. Illyeneket a' sajátító *nek*, *nak* és *személyrag* által lehet taglalni, p. o., öröm*nek* atyja, ajtó*nak* sarka stb.

d) A' mű, vagy cselekedet' nevét az eszköznévvel, mellyel végbement, hol az eszköz mint jelző, előre tétetik, p. o. *kézmű*, *gyármű*, *iparmű*, *elmemű*, *elmeszülemény*, *agyszülemény*, *kézirat*, *lábnyom*, *tollvonás*, *kardvágás*, *íjjhuzás* stb.

e) A' fajt és nemet jelentő neveket az állatok', növények és kövek' neveivel, mint: *állatnem*, *állatfaj*, *embernem*, *emberfaj*, *macskafaj*, *kutyafaj*; *tölgyfa*, *fűzfa*, *cserfa*, *almafa*; *szegfű*, *borsfű*, *méhfű*, *szappanfű*; *tüzkő*, *borkő*, *egérkő*, *mészkő*, *gáliczkő* stb.

f) A' hasonlatos képzetekben első helyen állva, azon név, mellyhez a' másik hasonlít, p. o. *lángész*, *gazkölyök*, *nyúlszív*, *gólyaláb*, *lúdtalp*, *lúdnyak*, *vizslaszem*, *hiuzszem*, *macskaszem*, *rózsaszín*, *hószín*, *szögszín*, *narancsszín*, *oroszlánerő*.

g) Helyesen tétetnek össze az egészet és annak részét jelentők; p. o. *asztalfiók*, *székláb*, *háztető*, *hegyal*, *hegyhát*, *hegyfok*, *napfény*, *napkelet*, *napnyugat*, *holdvilág*, *holdfény*, *éjszak*, *földszak*, *délszak*, *évszak*, *időszak*, *földrész*, *világrész*.

h) Gyakran összetétetnek a' rokonszók, hogy egyiket a' másikkal nyomosítsuk, p. o. *erőhatalom*, *csudarém*, *rémváz*, *rendszer*, *búbánat*, *bűbájolás*.

i) A' cselekvési tárgyat jelentő nevek az *ás*, *és* által képzett cselekvő nevekkel, p. o. *házépítés*, *házkészítés*, *folyószabályozás*, *népnevelés*, *földmívelés*, *könyvírás*, *szóalkotás*, *gyermeknevelés* stb.

j) A' mű-, áru- vagy tudománynevek, a' mívest, müvészt, mestert, árust, vagy tudóst jelentőkkel; p. o. *rézmíves*, *kőmíves*, *aranymíves*, *ezüstmíves*, *hangmüvész*, *asztalosmester*, *vasárus*, *könyvárus*, *nyelvtan*, *jogtan*, *mértan*, *nyelvtudós*, *jogtudós* stb.

k) A' terméknevek a' termő helynevekkel; p. o. *buzaföld*, *szölőhegy*, *virágkert*, *virágágy*, *dinnyeágy*, *csererdő*, *tölgyerdő* stb.

II. Melléknév főnévvel ennek meghatárzására rendesen össze nem foglaltatik, mert a' melléknevek már önállólag is a' főnévnek tulajdonságát jelzik, p. o. *meleg nap*, *piros alma*, *szép rózsa* stb. A' nyelvszokás azonban itt is tett kivételeket, mint *főispán*, *alispán*, *főpap*, *főbiró*, *főherczeg*, *főérsek*, *alház*, *albiró*, *félvér*, *telivér*, *félember*, *álnév*, *vadember*, *balsors*, *szépnem* stb (ha mégis ezekben a' határzó szók nem főnévűl tekintendők).

III. Ritkaság nyelvünkben névmást főnévvel összetenni, és csak az *önkény*, *önmaga* szók' formájára élnek újabb iróink az *ön* névmással főnevek' meghatárzására; p. o. *önszeretet*, *önállás*, *önerő*, *önhatalom*, *önhaszon*, *önmérséklés*, *öngyilkosság*. *Temonda*, inkább *témonda*, tétova monda.

IV. Ige főnévvel hajdan szinte ritkábban tétetett össze, mint: *fogház*, *laktanya*, de annál gyakoribb volt a' főnevek' meghatárzása részesűlők által, mint: *ivópohár*, *merőkanál*, *szórólapát* stb; ellenben újabb iróink itt is tágasabb kört nyitottak a' nyelv' szabad fordúlatosságának, és így lettek: *látkör*, *ütér*, *jármű*, *küzdhely*, *látideg*, *hallizom*, *víterem* stb, a' régi hosszabb alaku: *látó*-kör, *járó*-mű, *küzdő*-hely, *vívó*-terem helyett.

V. Főnév melléknév' meghatárzására régiebb iróinknál ritkán fordúl elő, és mindig csak hason-

látási tekintetből, mint: *libazöld*, *tengerkék*, *hófejér*, *rózsapiros*, *koromfekete* stb, mert ezekben: *hadnagy*, *országnagy*, *udvarnagy*, *várnagy*, inkább főnév a' *nagy* 's előkelőt, elűljárót jelent; illyenek pedig: *szellemdús*, *érdemdús*, *becsteljes*, *érdemteljes* stb újabb összetételek.

VI. Főnév részesűlők' meghatárzására valamint hajdan, úgy ma is nyelvünkben leggyakrabban használtatik, 's illy összetételben rendszerint a' tárgy-eseti ragot hagyjuk el, p. o. *helytartó* (e' helyett: helyettartó), *kerékgyártó*, *törvényhozó*, *világalkotó*, *földteremtő*, *pénzverő*, *favágó*, *husevő*, *borivó* stb. Illy összetételnek helye van a' mult részesűlővel is, p. o. *kárvallott*, *agyafúrt*, *ügyefogyott*, *eszeveszétt*, *pénzevesztétt*, *csatavesztétt* stb.

VII. Néha melléknevet, vagy részesűlőt is más melléknévvel teszünk össze; p. o. *lágymeleg*, *dúsgazdag*, *vakmerő* stb. Ide tartoznak a' főnevekből *ú*, *ű* által képzett melléknevek is, mert ezek' meghatárzására más fő- vagy mellék- vagy számnév szükségképen kivántatik; p. o. *aranyszinű*, *rózsaszinű*, *négylábú*, *kényszerű*, *törvényszerű* stb; azért illyeneket, ha egy szóvá alakúlnak, össze is irunk így: *összszerű*, *könnyelmű*, *nagyszerű*, *kisszerű*, *középszerű*, *együgyű*, *nagylábú*, *kisképű*, *kiskezű* stb.

VIII. Végre határzatlan igét a' *való* részesűlővel gyakran, más részesűlőkkel ritkábban teszünk

össze; p. o. *nyakravaló*, *zsebbevaló*, *akasztófáravaló*, *mássalhangzó*, *magánélő*, *magánlakó* stb.

Jegyzet. 1. Kettőnél több szó is összetétethetik, p. o. *zsebszótár*, *gyógyszertan* stb.

2. Minden összetételben csak a' végszó ragoztatik, kivevén az *ú*, *ű* által képzett mellékneveket, de csak a' fokozásban, hol a' fokozás vagy szabály szerint történik: p. o. *nagyszerű*, *nagyszerűbb*; vagy a' másodfokú képzőt az első melléknév veszi fel: p. o. *nagyszerű*, *nagyobbszerű*; ezek is, főleg ha a' vezérszó főnév, rendesen fokoztatnak, p. e. *törvényszerű*, *törvényszerűebb*; *czélszerű*, *czélszerűebb* stb.

29. §.

ÖSSZETETT IGÉK' ALKOTÁSA.

Összetett igéket csak némelly határzókkal alkotunk, mellyeket igetőknek azért nevezünk, mert az igékkel szorosan egyesűlnek, velök egy szóvá lesznek, és össze is iratnak, ámbár a' szókötés' szabályai szerint mindnyájan az igétől el is válhatnak.

Illyenek: alá, p. o. *aláírni*, *alámenni*.
alább, p. o. *alábbhagyni*, *alábbszállni*.
által, át, p. o. *általmenni*, *átvinni*.
be, p. o. *beírni*.
egybe, p. o. *egybehívni*.
el, p. o. *elvinni*.
elé, elő, p. o. *előadni*, *eléállítni*.
fel, föl, p. o. *felszámlálni*, *fölvenni*.
felül, fölül, p. o. *fölülmulni*, *felülhaladni*.
felebb, fölebb, p. o. *fölebbvinni*.

félre, p. o. *félrenézni*, *félreismerni*.
fen, fön (hangzó előtt: fenn, fönn) *fenhéjázni*, *fennállani*.
hozzá, p. o. *hozzátenni*, *hozzáadni*.
ki, p. o. *kimenni*, *kivinni*.
körűl, p. o. *körűlnézni*, *körűlvinni*.
közbe, közben, p. o. *közbevetni*, *közbenjárni*.
külön, p. o. *különtenni*, *különválni*.
le, p. o. *levenni*, *letenni*.
meg, p. o. *megfogni*, *megtartani*.
össze, p. o. *összetenni*, *összerakni*.
öszve, p. o. *öszveadni*.
rá, p. o. *ráállani*, *ráütni*.
szét, p. o. *szétverni*.
túl, p. o. *túlvinni*, *túladni*.
vissza, p. o. *visszalépni*, *visszaesni*.

Jegyzet. 1. Önként értetik, hogy az illy összetett igékből származott nevek az összetételt szinte megtartják, és pedig elválaszthatlanúl, p. o. *aláírás*, *felírás*, *áttétel*, *átvitel*, *félreértés*, *beírás*, *összeköttetés*, *fölebbvitel*, *előérzet* stb.

2. Illy igekötők sokszor a' jelenidejű igékbe jövőidő' értelmét oltják, p. o. *mondom* (dico), *megmondom* (diam); *írom* (scribo), *megírom* (scribam); *jövök* (venio), *eljövök* (veniam) stb.

3. Néha megkettőztetnek 's azáltal ismétlést jelentenek, p. o. *meg-megáll*, *föl-föltekint*, *le-lebukott*, *ki-kinézett* stb.

4. Ige, fő- vagy melléknévvel összetéve ritkán fordúl elő, p. o. *becsmérel*, *ócsárol*, *vakmerészkedik*. Ide tartozik a' vidékeken divatos kilökése a' tárgyeseti ragnak, p. o. *favágni* (fát vágni), *kendernyűni* (kendert nyűni), *szőlőkapálni* (szőlőt kapálni) stb.

30. §.

SZÓKÖLCSÖNZÉS.

Van a' szóalkotásnak egy harmadik neme is, tudniillik a' szókölcsönzés, mellyel minden nemzet él nyelve' gazdagítására. Mivel pedig nyelvünk' hangrende annyira saját természetü, hogy a' hozzá nem illesztett idegen szó vele meg nem férhet: azért a' magyar a' szókölcsönzésben más nemzetnél kényesebb levén, ebben a' hangejtésre különösen ügyel. Ha tehát vastag és vékony hangzóval vegyűlt szót fogad el, azokat egynemüekké változtatja, p. o. altare, *oltár;* sacristia, *sekrestye;* ha a' szó több mássalhangzóval végződik: azt elő- vagy közbevetett önhangzóval lágyítja; p. o. schola, *iskola;* stab, *istáp;* grossus, *garas* stb. A' hoszszabb, kivált latin szókat sokszor megkurtítja, és a' keményebben folyókat meglágyítja; p. o. Georgius, *György;* Sebastianus, *Sebestyén;* Coelestinus, *Szelestyén;* Eugenius, *Jenő;* Neapolis, *Nápoly;* Rhein, *Rajna* stb. Azonban jelenkorunk a' szókölcsönzésben óvatosabb a' régieknél, és még a' bevett idegen szókat is, mennyire lehet, ritkítani és nyelvünket új szókkal inkább annak tiszta eredeti természete szerint törekszik bővíteni.

II. SZAKASZ.

SZÓRAGOZÁS.

31. §.

A' RAGOZÁS' FOGALMA.

Egyes szók, főleg nevek és igék, ujabb viszonyok 's ekként újabb eszmék' kifejezésére, némelly módosítások által használtatnak. Ezen módosítás a' magyarban az által történik, hogy az egyes szóhoz újabb tagok, t. i. egy vagy több betűk ragasztatnak. Ez állapotban maga a' szó, legyen az gyök vagy származék vagy összetétel, *tőszó*nak neveztetik, a' hozzá ragasztott betű vagy betűk pedig *rag*nak, és az ekképen módosúlt, vagy ujdon alakúlt szó *ragozott szó*nak, végre maga az egész módosítás *ragozás*nak, *név-* vagy *igeragozás*nak.

Minden ragozásnál vagy a' tőszón, vagy a' ragon, vagy mind a' kettőn némi változás történik. Innen a' ragozás' általános elvei két főbb szakaszra oszlanak. Egyikben azon változások adatnak elő, mellyek ragozás' alkalmával a' tőszókon, másikban pedig azok, mellyek a' ragokon történnek.

I. FEJEZET.

A' TŐSZÓK' VÁLTOZÁSA.

32. §.

LEGÁLTALÁNOSB SZABÁLYOK.

I. A' tőszók ragozáskor rendszerint a' véghangzókon, legfölebb a' végszótagon szenvednek változást.

II. A' végmássalhangzók ritkán esnek változás alá.

III. A' hosszú véghangzók rendszerint szinte változatlanúl maradnak; de

IV. A' rövid *a*, *e* véghangzók legtöbbször ékjelet kapnak, p. o. *fa, fák, fát, fában, fám, fád; eke, ekém* stb, a' többi rövid, főleg *u, ü, i* hangzók itt is rendszerint változatlanúl maradnak, például: *kapuk, kaput, kapuban; földi, földim; gözü, gözüt* stb.

Mások is némelly változatlan ragok u. m. *képen* (vagy *kép*), *ként*, *kor* előtt, p. o. *példaképen*, *példaként*, *egy órakor.*

Éles hangzókon kezdődő ragok, u. m. *é*, *ért*, *ig* előtt, ugy szinte *úl*, *űl* ragok előtt pedig a' tő-

szónak *a, e* rövid végbetűi tetszés szerint meghosszúlnak vagy rövidek maradnak, p. o. *maig* vagy *máig, példaúl* vagy *példáúl, elmeé* vagy *elméé;* itt a' hangzók' változatosságára legyen ügyelet, p. o. *diófaig, almafáig,* így: *barátságaért* jobb, mint *barátságáért; kegyelmeért* jobb, mint *kegyelméért.*

33. §.

KÖZBESZÚRT SEGÉDBETŰK.

Legtöbb egytagu nevek, a' mellyek hosszú *ó, ő* és *ű* hangzón végződnek, ragozásnál *v* betűt vesznek közbe akkor, ha a' rag hangzóval kezdődik (kivevén a' föntebbi éles *é, ért, ig* és az *úl, űl* ragokat); példaúl: *bő, bővet, bővek,* ezek helyett: *bőet, bőek,* de *bőért* 's *bőnek.* Még pedig többnyire az *ó, ő, ű* hangzók meg is rövidűlnek, u. m. ezekben *cső, kő, ló, tő,* p. o. *csövem, csöved, csövek, csövet, csövön, csövünk; lovak, lovam, lovad, lovon, lovunk;* sőt némellyekben más betűvé változnak, u. m. ezekben: *hó, jó, szó, tó, a* betűvé, p. o. *javak, javaim, javaid, javaink; szavak, tavak;* ebben: *hő* vagy *hé, e* betűvé, p. o. *hevem, heved, hevünk.* Így *lé*-ben is, p. o. *levem, levünk, levek* stb.

Jegyzet. Jó mint melléknév nem esik változás alá; így *jók, jót,* de a' hasonlító fokban megrövidűl: *jobb; szó* is, ha külön álló egyes szót jelent, szinte nem változik, p. o. *szók* (azaz: több külön álló egyes szó, *szavak* pedig

több szó egy mondatban, egy összeköttetésben). *Tó* rendesen is használtatik, p. o. *tók*, *tót* stb.

Ezen szóban *fű*, az *ű* a' mondott ragozáskor akár hosszú, akár rövid lehet, p. o. *füvem* vagy *fűvem*, *füvek* vagy *fűvek*, *füvet* vagy *fűvet*.

Ezek: *hű*, *mű*, *nyű*, *szű*, az alany-esetben így is lehetnek: *hív*, *mív*, *nyív* 's e' szerint ragozásuk is többféle, p. o. *hűk*, *hívek* vagy *hivek; műk*, *müvek*, vagy *mívek*, vagy *mivek*; *nyűk*, *nyüvek*, *nyívek* vagy *nyivek*, *szűm* vagy *szivem*; *szűk* vagy *szívek* stb.

Ezek: *só* tulajdon értelemben, és *tű* valamint *szú* is változatlanúl maradnak, p. o. *sók*, *sóm* (de beszéd' *sava*); *tűm*, *tűk*, *tűt*, *szúk* stb.

A' hosszú hangzón végződő igék' ragozásánál előforduló *v* segédbetű az igéknél fog megérintetni.

Igy a' *j* segédbetűről is, p. o. ezekben: *munkája*, *elméje*, ezek helyett: *munkáa*, *elmée*, a' személyragoknál lesz szó.

A' segédbetűkhöz tartoznak azon hangzók is, mellyek könnyebb kiejtés végett némelly név- és igeragok elé tétetnek, p. o. kar-*o*-tok, ház-*a*-tok; tart-*o*-tok, tart-*a*-nak stb.

Jegyzet. A' *v* segédbetű' közbeszurásával ragozott nevek az *úl*, *űl*-t kétképen is veszik fel, u. m. vagy ép tőszóval, vagy *v* segédbetűvel, melly előtt a' név' hangzója megrövidűl, p. o. *tóúl*, *tavúl*; *csőűl*, *csövűl*, ide tartozván leginkább azok, mellyeknek e' két külön ragozás által két külön értelmök határzottabban fentartatik, p. o. *sóúl*, *savúl* stb.

34. §.

HANGCSERE.

Némelly *u*, *ü*-ben végződő nevek, ezen végbetűjöket ragozáskor *v* rokon betűvé változtatják szinte azon ragok előtt, mellyek hangzón kezdődnek, kivevén itt is az éles: *é, ért, ig* és *úl, űl* ragokat, de e' nevek *u, ü* betűjöket mindenkor tetszés szerint meg is tarthatják, p. o. *darvak* vagy *daruk; darvat* vagy *darut;* de mindig: *darunak, darué, daruért, darúl* stb.

Ide tartoznak e' következő szók: *daru, falu, fenyü, adu* vagy *odu* vagy *udu*, és *tetü.*

E' következők: *enyü* (vagy enyv), *hamu* (vagy hamv), *szaru* (vagy szarv), már mint tőszók is kétképen állanak.

Némelly hosszú *ó* és *ő*-ben végződő szókról, midőn ezek *a*, *e* rövid hangzókká változnak, p. o. *ajtó, ajtaja; külső, külseje* stb; minthogy ez nem általános szabály, illetőbb helyén lesz szó.

Gyakoribb hangcsere van, midőn a' rövid *a, e* végbetűk ragozáskor hosszakká válnak. Lásd föntebb a' legáltalánosb törvények közt IV-szer.

Az ékvesztés pedig alább jön elő.

35. §.

HANGVESZTÉS.

Némelly *u*, *ü*-ben végződő nevek ezen végbetűjöket ragozáskor egészen elvesztik szinte a' mondott esetben t. i. azon ragok előtt, mellyek hangzón kezdődnek, kivevén itt is az éles *é*, *ért*, *ig* és *úl*, *űl* ragokat, hanem a' mondott *u*, *ü* betüket mindenkor tetszés szerint ezek is megtarthatják, p. o. *borjú, borjam* vagy *borjúm, borjad* vagy *borjúd*, *borjat* vagy *borjút*, *borjak* vagy *borjúk*.

Ide tartoznak a' következő szók: *borju*, *fagygyu*, *fattyu*, *fiu*, *gyapju*, *hosszu*, *ifju*, *sarju*, *szomju*, *varju*; e' szó: *könyű* vagy *köny* már mint tőszó is kétképen használtatik.

Azon hangvesztésről, midőn a' rövid hangzó a' végszótagból kiesik, alább a' hangugratás alatt leszen szó.

36. §.

SZÓTAGRÖVIDŰLÉS VAGY ÉKVESZTÉS.

Mássalhangzón végződő több nevek a' végszótag' ékezetét elvesztik vagyis a' hosszú hangzó megrövidűl, szinte a' hangzón kezdődő ragok előtt itt is a' föntebbi kivételekkel, p. o. *födél*, *födelek*, *födelem*, *födeled*, *födeleim*, *födelünk* stb; de *fö-*

délé, *födélnek*; *pohár*, *poharak*, *poharam*, *poharad*, *poharaink*, *poharunk*; de: *poháré*, *pohárnak* stb.

Hanem az állapító: *on*, *èn*, *ön* előtt kétképen is állhatnak, p. o. *födélèn* vagy *födelèn*, *poháron* vagy *poharon*.

Ide tartoznak e' következő szók: *agár*, *bogár*, *bél*, *cserép*, *dél*, *derék*, *ég*, *egér*, *egyéb*, *ér*, *ész*, *fazék*, *födél*, *fél*, *fenék*, *gunár*, *gyökér*, *hév* (vagy hé), *jég*, *kenyér*, *hét*, *kevés*, *kéz*, *kötél*, *lév* (vagy lé), *légy*, *levél*, *lúd*, *madár*, *mész*, *mozsár*, *nehéz*, *név*, *nyár*, *nyél*, *pohár*, *réz*, *rúd*, *sár*, *sugár*, *szamár*, *szekér*, *szél*, *tehén*, *tél*, *tenyér*, *tíz*, *tűz*, *veréb*, *víz*.

Ezek: *fűz*, *húsz*, *közép*, *kút*, *szűk*, *szűz*, *út*, tetszés szerint, hosszan vagy röviden ragozhatók.

Ezek pedig: *fonál* (vagy fonal), *fövény* (vagy föveny), *kerék* (vagy kerek), *szemét* (vagy szemet), *téj* (vagy tej), már mint tőszók röviden is állanak.

E' szó *kanál*, *kalán*-nak is mondatik, mindkét alakban ékvesztő. (Szóképzésben ékkel is használtatik: *kanálos* vagy *kalános*.)

37. §.

HANGUGRATÁS.

Több nevek a' végszótagban levő rövid hangzót kiugratják vagy kilökik szinte a' többször érintett ragozáskor t. i. hangzón kezdődő rag (de nem

é, ért, ig) előtt, p. o. *álom, álmok, álmom, álmod, álmunk, vétkem, vétked, vétkünk, vétkeink* stb; de *álomé, álomnak; vétekė, véteknek* stb, még pedig itt az *úl, űl* előtt is hangugratással, de a' nélkül is történhetik a' ragozás, p. o. *foglyúl* vagy *fogolyúl; vétkűl* vagy *vétekűl* stb.

Ide tartoznak:

1. A' mellyek *alom, elem* végüek, tehát *l* és *m* (*lm*) jön össze, p. o. *halmok, halmot, fejdelem, fejdelmek.*

Kivétetik: *elem* (elemek, elemet).

Régibb iratokban az illy végzetü, kettőnél többtagu szók tőszókúl is kurtítottan fordúlnak elő, p. o. *hatalm, szerelm.*

2. Ide tartoznak minden más szók is, mellyekben a' mondott rövidűlés által *l, ly, r* az *m*-mel (*lm, lym* és *rm*), jőnek össze, p. o. *ólom, selyem, köröm.*

Kivétetik: *öröm.*

3. Ha ugyanazon *l, ly, r* a' *k*-val, avagy megfordítva (*lk, lyk, rk* vagy *kl, kly, kr*) jönnek össze, p. o. *gyilok, árok, akol.*

Kivétetnek: *alak, gyerėk, kerek, örök.*

4. Ha szinte azon *l, ly, r* a' *g*-vel jönnek össze, majd hangugratók, majd szabályszerüek. Így példaúl hangugratók: *dolog, nyerėg, fogoly, szugoly, bagoly;* szabályszerüek: *balog, gyalog,*

meleg, *öreg*, *bélyeg*, *vályog*, *gombolyag*, *átalag*, *görög*, *hályog*, *hólyag*, *zálog*, *tályog* stb.

Ha a' kiugratás által három mássalhangzó jőne össze, akkor annak nincs helye, tehát: *ablakok*, *csillagok*, *homlokok*, nem *ablkok*, *csillgok* stb.

5. Ha *t*, *ty*, *cs* vagy *cz* *k*-val jönnek össze, p. o. *átok*, *vétek*, *bütyök*, *lucsok*, *tücsök*, *peczek*.

6. Ha *b* és *p*, *l*, *ly* vagy *r*-rel jőnek össze, például: *cseber*, *csupor*, *köböl*, *Ipoly*, *lepel*.

Kebel meg is tarthatja a' hangzót.

7. E' következő nevek: *bátor*, *bodor*, *fészek*, *fodor*, *gödör*, *gyomor*, *haszon*, *izom*, *jászol*, *kapocs*, *koboz*, *lator*, *majom*, *meder*, *szatyor*, *szeder*, *takony*, *tegez*, *torony*, *üszök*, *vászon*, *vedér*.

Ezek pedig: *ajak*, *ászok*, *kazal*, *ezer*, *fátyol*, *sátor*, *vékony*, a' hangzót tetszés szerint kilökik vagy meghagyják.

Ezen szó: *lélek*, első tagjában éket, az utóbbiban pedig hangzót veszt, p. o. *lelkem*, *lelked*, *lelkek*.

E' négy szóban: *kehely*, *pehely*, *teher*, *vehem*, nemcsak a' hangzó esik ki, hanem az utóbbi mássalhangzók egymással helyet is cserélnek, p. o. *kelyhek*, *vemhek*.

Az igéknél szokott hangugratás az igeragozásnál különösen fog előadatni.

II. FEJEZET.

A' RAGOK' VÁLTOZÁSA.

38. §.

LEGÁLTALÁNOSB TÖRVÉNYEK.

I. Alhangu tőszókhoz alhangu ragok járulnak, p. o. *ház*, *házak*, *házat*.

II. Felhangu tőszókhoz felhangu ragok függesztetnek, p. o. *kert*, *kertek*, *kertet*.

III. Éleshanguakhoz majd al- majd felhanguak. Lásd alább.

IV. Ha két hangzó jön össze, azaz mind a' tőszó hangzón végződik, mind a' rag hangzón kezdődik: akkor vagy

1) a' rag' hangzója, ha nem éles, összeolvad a' tőszó' hangzójával, 's hosszú hangzóvá lesz, p. o. *fa*, *fák*; *várna*, *várná*; de *faért* vagy *fáért*; *faig* vagy *fáig* stb épen maradnak; vagy

2) valamelly segédbetű (*v*, *j*) szuratik közbe, p. o. *bő*, *bővek*, e' helyett: bőek; *munkája*, e' helyett: munkaa.

V. Ha pedig kettőnél több mássalhangzó jön össze: közben segédhangzó (*a*, *e*, *ė*, *o*, *ö*) használtatik, p. o. *mondani*, e' helyett: mondni; *kardotok*, e' helyett: kardtok; *testėtėk*, e' helyett: testtėk; *gyöngyötök*, e' helyett: gyöngytök.

VI. Éles ragok bármelly tőszó után változatlanúl maradnak, illyenek: *ként*, *kép* vagy *képen*; *ért*, *i*, *ig*, p. o. *angyalként*, *emberként*; *máskép*, *ekkép*; *városi*, *mezei*, *honért*, *istenért*, *halálig*, *sírig*.

Változatlan szinte a' *kor* is, p. o. *ebédkor*, *vacsorakor*.

Jegyzet. 1. Al- és felhanguságban egymásnak megfelelő betűk ezek:

alhangu szókban:	felhangu szókban:
a	e
á	é
o	ö és ė
ó	ő
u	ü
ú	ű

A' zárt *ė* hol használtatik, lásd alább.

2) Ha ugyanazon mondatban vegyest több fel- és alhangu nevek jőnek elő egymás után: csak a' végszó ragoztatik, 's akkor ezen rag a' végszó' hangrendét követi, p. o. szép völgy! te *kinom- 's örömimbe* szövött.

39. §.

KÜLÖNÖSEN ALHANGU SZÓK' RAGAINAK VÁLTOZÁSAI.

Az alhangu szók illetőleg nevek a' ragok' változásai szerint háromfélék, tudniillik némellyek *a*-val veszik fel a' változó alragot, p. o. *ágy, ágyak, ágyat, ágyam, ágyad*, mások pedig *o*-val, p. o. *kardok, kardot, kardom, kardod* stb, mások végre hol *a*- hol *o*-val, p. o. *adósak* és *adósok*. — Mindazáltal meg kell tartani, hogy neveknél is nem minden rag változik *a*- vagy *o*-val, például *nak* mint sajátító, vagy tulajdonító rag soha sem változik *nok*-ká, *on* állapító rag szinte soha sem *an*-ná. Ezen változékony ragok e' következők: a' többes *ak* vagy *ok*, tárgyejtési: *at* vagy *ot*; végre: *am* vagy *om*, *ad* vagy *od* és *atok* vagy *otok* személyragok.

A-val ragoztatnak:

1) azon alhangu nevek, mellyek *v* segédbetűt vesznek közbe, p. o. *lovak, lovat, lovam; tavak, tavat;* vagy végső *u* betűjöket *v*-vé változtatják, vagy végre azon *u*-t egészen is elvesztik, p. o. *darvak, hamvak, borjak, ifjak.*

2) Mellyeknek végszótagjok megrövidűl, p. o. *agarak, fazékak, poharak* stb.

3) Mind azon szók, mellyek már egyszer ragozvák u. m.

a) minden alhangu melléknevek a' közép és felső szókban, p. o. *nagyobb, nagyobbak, nagyobbat*. Kivétetik *jobb* mint főnév, melly *o*-val ragoztatik, p. o. *jobbom, jobbod.*

b) Minden alhangu mult részesűlők, p. o. *áldottak, holtak.*

c) A' személyragos szóknak 's többesnek szenvedői, p. o. *asztalom-at, asztalod-at, asztalaink-at, asztalok-at, asztaluk-at* stb.

4) Minden *alom* végzetü de kettőnél több tagu főnevek, p. o. *hatalom, hatalmak, hatalmam, hatalmad.*

5) Az *ékony* végzetü melléknevek is, p. o. *hajlékonyak, mulékonyak.*

6) A' tőszámok, p. o. *százat, százak, hatvanat* stb. Kivétetik: *hat* és *milliom.*

7) E' következő szók: *ág, agy, ágy, áll, alj, ar, árny, bús, fal, fark, fog, galy, gát, gyors, had, haj, háj, hal, hány, hárs, has, hát, ház, hód, hold, kád, láb, lágy, láz, lyuk, lik, lúd, máj, mony, nád, nyak, nyál, nyárs, nyúl, ól, olly, rosz, rúd, rút, sarj, sark, sok, száj, szál, szán, szár, szárny, tág, táj, talp, tár, tárgy, társ, toll, új, újj, vad, vád, vágy, vaj, váll, var, vár, vas, váz, zár* stb.

Másodszor mind *a*- mind *o*-val ragoztatnak:

1) *magok* vagy *magvak, czudarok* vagy *czudarak, sódarok* vagy *sódarak; olajok, olajak; aranyok, aranyak.*

2) Az *s* (*os*, *as*, *us*) végzetü 's némelly más szók melléknevekűl *a*-val, p. o. *adósak*, *okosak*, *tollasak*, *finomak*, *pattantyusak*; de ha főnevekké válnak *o*-val, például: *adósok*, *finomok*, *tudósok*, *pattantyúsok*.

Harmadszor *o*-val ragoztatnak az itt nem említett két vagy többtagu képzett nevek.

Kivétetik: *oldal*, *szakáll*.

40. §.

FELHANGU SZÓK' RAGAINAK VÁLTOZÁSAI.

Felhangu nevek a' ragok' változásai miatt többfélék. Tudniillik némellyek nyilt *e*-vel, mások zárt *ė*-vel, mások ismét *ö*-vel ragoztatnak, mások végre hol nyilt *e*- hol zárt *ė*-vel, hol *ö*-vel.

Elsőben nyilt *e*-vel ragoztatnak, még ha a' tőszó' végtagjában *ő* vagy *ű* volna is:

1) Azon felhangu nevek, mellyek *v* segédbetűt vesznek közbe, p. o. *tő*, *tövek*, *tövet*; *kő*, *kövek*, *követ*; vagy pedig végső *ű* betűjöket *v*-re változtatják, avagy ezt egészen ki is lökik, p. o. *enyű*, *enyvek*, *enyvet*; *könyű*, *könyek*, *könyet*.

2) Mellyeknek végszótagjok megrövidűl, p. o. *levél*, *levelek*; *szemét*, *szemetek*; *szűz*, *szüzek*.

3) Mindazon szók, mellyek már egyszer ragozvák, u. m.

a) minden felhangu melléknevek a' közép és felső fokban, p. o. *öregebb*, *öregebbek*, *öregebbet*; *különb*, *különbek*, *különbet*.

b) minden felhangu mult részesűlők, p. o. *kėresėtt, kėresėttek; sült, sültek; eskütt, esküttek; főtt, főttek.*

c) a' személyragos szóknak és többesnek szenvedője, p. o. *kertėm-et, kertėd-et, kertünk-et, kerteink-et, kertök-et, kertėk-et.*

4) minden *elem* végzetű kettőnél több tagu főnevek, p. o. *szerelėm, szerelmek, szerelmet, szerelmem.*

5) az *ékėny* végzetü melléknevek, p. o *feledékėnyek, engedékėnyek, töredékėnyek.*

6) a' tőszámok, p. o. *ėgyet, négyet, kilenczet, hetvenet, ezret;* kivétetik: *öt.*

7) többnyire a' felhangu gyökszók, p. o. *ėb, ėbek, hegy, hegyek, kegy, kegyek, melly, mellyek;* így az ollyan éleshangu gyökök is, mellyek nem alhangulag ragoztatnak (lásd a' következő §-ban), p. o. *dísz, díszek; éj, éjek; ék, ékek; gép, gépek; illy, illyek; ív, ívek; íz, ízek; kép, képek; mély, mélyek; nép, népek; rét, rétek; szép, szépek; vég, végek.* Kiveendők az elsőbb osztályuakból, mellyek *ö*-vel is szoktak kiejtetni, p. o. *böcs* vagy *bėcs, csönd* vagy *csėnd, szöm* vagy *szėm, gyöp* vagy *gyėp;* utóbbiak közől: *bér, csék, czím, éd, fény, hím, hír, kény, rím, sín, szék, szín.*

8) a' következő nevek bár *ö* vagy *ü* hangzósak: *fül, fürj, tőgy, tölgy, köny, könyv, körny, öl, öröm, örr, öv, őz, rügy, szög, szörny, szügy, törzs, ügy, ür, ürügy.*

Másodszor zárt ė-vel ragoztatnak:

1) a' felhangu származékok, leginkább pedig a' *cs*, *cz*, *s*, *z*, *d*, *t*, *n*, *ny*, *g*, *k*, mássalhangzón végződők, p. o. *kövecsėk*, *pereczėk*, *kertészėk*, *lemezėk*, *érdekėk*, *nézetėk*, *egyénėk*, *keresményėk*, *örökségėk*, *értékėk* stb.

Harmadszor: hol nyilt *e*- hol zárt *ė*-vel ragoztatnak az *es*, *is*, *ős*-be végződő nevek 's némelly más szók, tudniillik ha melléknevek: nyilt *e*-vel, p. o. *béres*, *béresek*; *szent*, *szentek*; *üveges*, *üvegesek*; *hős*, *hősek*; ha pedig főnevek: zárt *ė*-vel, p. o. *bérėsėk* (azaz: béres szolgák), *szentėk*, *üvegėsėk* (azaz üvegcsinálók vagy árusok), *hősök*.

Negyedszer: hol nyilt *e*-, hol *ö*-vel az *ös*, *üs*-be végződő nevek, tudniillik ha melléknevek: *e*-vel, p. o. *gőzös*, *gőzösek*; *hegedűs*, *hegedűsek*; ha pedig főnevek: *ö*-vel, példaúl: *gőzösök* (azaz gőzmívek), *hegedűsök* (azaz hegedű-játszók) stb.

Ötödször: *ö*-vel ragoztatnak mindazon nevek, mellyeknek a' ragot megelőző szótagában *ö*, *ő* vagy *ü*, *ű* van, és a' föntebb előszámláltak közt nem említtettek, p. o. *göröngy*, *göröngyöt*, *göröngyök*; *gyöngy*, *gyöngyök*, *gyöngyöt*; *tükör*, *tükrök*, *tükröt*, *tükröm*; *bőr*, *bőrök*; *nyűg*, *nyűgök*; *török*, *törökök* stb.

41. §.

ÉLES HANGU SZÓK' RAGAINAK VÁLTOZÁSAI.

Az éleshangu szók két felé osztatnak: első osztályba jőnek az egytagu, a' másodikba az olly többtagu szók, mellyeknek némellyik tagja éles, némellyiké pedig al- vagy felhangu.

A) Az egytaguak közől:

1) *a*-val kapnak ragokat ezek: *díj*, *dijak*, *dijam* stb, *fi*, *héj*, *híd*, *híg*, *híj*, *íj*, *in*, *lik*, *nyíl*, *szíj*, *szil*, *víg*.

2) *o*-val: *csík*, *csíkok*, *csíkom* stb, *csín*, *czél*, *gyík*, *kín*, *pir*, *sik*, *síp*, *sír*, *szirt* (nyakszirt), *zsír*.

3) A' többiek *e*-vel, p. o. *szirt* (kőszirt), hova minden idegennevek is számlálandók, p. o. *Hild*, *Bécs* stb.

Az igék közől az *é*-sek mind felhangulag ragoztatnak, p. o. *élek*, *védünk* stb; az *i*-sekből kettő, u. m. *int* és *hint* fenhangu ragokat kapnak; *nyír* tetszés szerint hol al- hol fenhanguakat, a' többiek mind alhanguakat.

B) A' mi a' többragu szókat illeti:

1) Ha az éles önhangzók a' végtagokban vannak: a' ragok az éles szóragokat megelőző önhangzókhoz tartják magokat, p. o. *hajlékok*, *környékek*.

Kivétetik: *derék*, *derekak*.

2) Ha az éles önhangzók az első tagokban vannak: a' ragozás a' végragban levő al- vagy felhangzók szerint történik, p. o. *méláz*, *mélázok*.

3) Ha pedig minden szótagok élesek: a' gyök' természetét kell követni, p. o. *félénk*, *félénkek*, *indít*, *indítok* stb.

III. FEJEZET.

NÉVRAGOZÁS.

42. §.

A' NÉV' FOGALMA ÉS NEMEI.

A' név személyt vagy tárgyat 's ezeknek minőségét vagy mennyiségét jelenti.

A' név háromféle:

a) Főnév, melly személyt vagy tárgyat jelent, p. o. *úr, szolga, ház, vár*.

b) Melléknév, melly a' személynek vagy tárgynak minőségét jelenti, p. o. *jó úr, hív szolga, régi ház, erős vár*.

c) Számnév, melly a' személynek vagy tárgynak mennyiségét jelenti, p. o. *két úr, egy szolga, első ház, kettős vár*.

A' főnév:

a) *Tulajdonnév*, melly egyedi alanyt, azaz egyedi személyt vagy tárgyat jelent, p. o. *Péter, Buda, Duna, Bakony*.

b) *Köznév*, melly azon egynemü, vagy faju

személyek' és tárgyak' mindenikére illik, p. o. *város*, *falu*, *ember*, *állat*.

c) *Gyűnév*, melly több egyenlő, vagy külön részekből álló sokaságot foglal magában, p. o. *sereg*, *csapat*, *nyáj*, *gyülevész*, *csoport*.

d) *Öszszerü név*, melly az alanyt, azaz személyt vagy tárgyat teljes létezésében, minden tulajdonságait együtt véve jelenti, p. o. *Isten, ember, állat*.

e) *Elvont név*, melly az önálló egyedtől elgondolt jegyet, tulajdonságot, működést stb jelent, p. o. *járás*, *kelés*, *nyugalom*, *boldogság*. Így e' szó: *ember*, önálló, öszszerü név; *emberség, emberiség*, *embertelenség* ezen névnek egyegy elvont tulajdonságát jelentik.

A' nevek helyett álló szókat *névmások*nak híjuk.

43. §.

NÉVVISZONYÍTÁS, KÜLÖNÖSEN NÉVELŐ.

A' név, értelmére nézve, a' személynek vagy tárgynak, mellyet jelent, külső és belső viszonyai szerint módosúl: a) névelő; b) névrag; c) névutó által.

A' *névelő* a' személynek vagy tárgynak meghatározására szolgál; de nálunk nemi különbséget, mint több nyelvekben, nem jelent, 's a' hangzón kezdődő nevek előtt mindenkor *az*, a' mással-

hangzón kezdődők előtt pedig *a* változatlanúl marad, p. o. *az isten*, *az ember*, *a' haza*, *a' király*.

Jegyzet. 1. A' személynevek magokban meghatározottak levén, névelő nélkül használtatnak. (l. Szókötés' szabályai.)

2. Midőn más nyelvekben a' nemet vagy a' névelő vezérli, vagy az értelem bélyegzi, vagy a' névnek különféle végzetei jelentik: nálunk az csupán a' névnek értelme és soha sem végzete által jelentetik; így már értelemnél fogva hímneműek ezek: *apa*, *atya*, *ipa*, *vő*, *legény*, *fi*, *férj*, *bátya*, *hős*, *bak*, *ürü*, *kos*, *bika*, *tulok*, *ökör*, *kan*, *kakas*, *ártány*, *gunár*, *hím*, *kappan* stb, nőneműek pedig ezek: *anya*, *eme*, *napa*, *meny*, *nő*, *asszony*, *hölgy*, *leány*, *hug*, *néne*, *tyuk*, *lúd*, *nőstény*, *tehén*, *üsző*, *emse*, *ünő* stb.

44. §.

NÉVRAGOK.

a) Személyragok, mellyek a' névnek birtokszemélyi viszonyát mutatják, p. o. *házam, népem*, egy személy, egy birtok; *házaim*, *népeim*, egy személy, több birtok; *házunk*, *népünk*, több személy, egy birtok; *házaink*, *népeink*, több személy, több birtok stb.

b) Belviszonyt jelentők, a' tőszemélyen kivűl a' birtokos *é* 's a' tárgyeseti *et* (*at*, *ot*, *öt*, *t*) 's a' sajátító és tulajdonító *nek* (*nak*).

c) Helyragok, mellyek a' névnek mozdulási vagy maradási viszonyait jelentik, p. o. *hely-ről*, *hely-re*, *hely-én*, *hely-től*.

d) Különféle ragok, mellyek a' névnek egyéb, általános szabály alá nem vonható, viszonyait mutatják.

E' ragok minden szónál ugyanazok; csak a' nyelvben uralkodó és a' ragozás' általános elveiben kifejtett (l. ott) hangrend szerint változnak mélylyé vagy magassá, a' millyen tudniillik a' szó, mellyhez ragasztatnak, p. o. *házam*, *kertèm*, *házon*, *kertèn*, *házra*, *kertre*.

A' *névutók* a' névnek szinte hely- és egyéb viszonyait határozzák meg; járúlnak pedig vagy puszta, vagy ragozott nevek után, p. o. *isten előtt*, *ház mögött*, *városon kivűl*, *fának alatta*.

A' névviszonyítás' alapja az alanyeset, mert ehez függesztünk minden névragot 's ezután foglalnak helyet a' névutók is. Az alanyeset nyelvünkben, keleti természeténél fogva többféle, u. m. 1) a' tőnév, p. o. *vár*, *nép*; 2) többes alanyeset; p. o. *várak*, *népek*; 3) személyragos alanyeset, p. o. *vár-am*, *vár-ad*; *nép-em*, *nép-ed* stb, 4) birtokos alanyeset, p. o. *vár-é*, *nép-é*.

45. §.

TISZTA ALANYESET.

Egyes alanyesetben van minden tőnév, akár gyök, akár származék, akár összetett szó legyen az. Többes alanyeset lesz belőle az *ek* (*ak*, *ok*, *ök*) többes rag' hozzáadásával a' ragozás' általános elvei szerint, u. m.

A) A' hangzón végződő nevek' végén a' rövid hangzók rendszerint megnyújtatnak ugyan (a' két hangzó' összeolvadása miatt), p. o. *munka-ak, munkák; eke-ek, ekék:* mindazáltal ezen általános szabály alól a' többest illetőleg kivétetnek az *u, ú, ü, ű* végzetü melléknevek, mellyek a' többes ragot egészen felveszik, p. o. *keserüek, iszonyuak;* de iratnak így is: *keserűk, iszonyúk.* Továbbá az *i* és *nyi* végü melléknevek rendesen *ak, ek* ragot vesznek fel, p. o. *parányiak, ökölnyiek, budaiak, pestiek;* ide nem tartozván a' kicsinyített kereszt-tehát főnevek, mint: *Pistik, Jancsik, Erzsik, Katik*, és némelly mások, mint: *kocsik, gilik, putrik,* mellyekhez nyujtatlanúl puszta *k* betű járúl. Így *kicsik* is. Ide tartoznak az általános szabályokban megemlített egytagu gyökszók, mellyek *é, ó, ő, ű* hangzón végződnek, 's az *ak, ek* előtt *v* segédbetűt vesznek fel, melly alkalommal az *é, ó, ő, ű* többnyire megrövidűl 's némellyekben az *ó* rövid *a*-ra változik, mint: *lé, levek; cső, csövek; fű, füvek; mű, müvek; kő, kövek; nyű, nyüvek; tő, tövek; jó, javak; só, savak; tó, tavak; szó, szavak* vagy *szovak; ó, avak.* Ellenben hosszú: *bő, bővek.* A' *fő* melléknévből lesz *fők.* A' *vő, nő* inkább *vők, nők* mint tájdivatosan: *vejek, nejek.*

Az általános szabályokból ismeretesek ezek is, u. m. *borjú, faggyú, fattyú, gyapjú, varjú, fiú, ifjú,* mellyek kétképen ragoztatnak: *borjúk* vagy *borjak; faggyúk* vagy *faggyak; fattyúk* vagy

fattyak; gyapjúk vagy *gyapjak; varjúk* vagy *varjak; ifjúk* vagy *ifjak; fiúk* vagy *fiak.*

B) A' mássalhangzón végződő alhangu képzett szók jobbára *ok*-ot vesznek fel, különösen az: *ab, acs, ocs, acz, ócz, ad, od, ód, ag, og, angy, ongy, éj, ak, ok, ik, ák, ék, ok, al, ol, aly, oly, ály, am, om, any, ony, ány, and, ond, ap, op, ás, asz, ász, ság, at, át, ty* végzetüek; mint: *darab-ok, uracs-ok, locspocs-ok, kukacz-ok, daròcz-ok, Várad-ok, galád-ok, hanyag-ok, dolg-ok, varangy-ok, rongy-ok, karéj-ok, taréj-ok, kutak-ok, undok-ok, ladik-ok, fonák-ok* stb.

Mellyek ragoztatnak *ak*-kal, a' ragozási általános elvekben előadattak; t. i.

1) Mind azon alhangu nevek, mellyek' önhangzója kurtítás alá van vetve, mint: *agár, agar-ak; bogár, bogar-ak; madár, madar-ak; mozsár, mozsar-ak* stb. 2) minden melléknevek a' második és harmadik fokozatban, mint: *nagyobb-ak, legnagyobb-ak; okosabb-ak, legokosabb-ak. Jobb* mint főnév ide nem tartozván azért a' többes számban is: *jobb-ok.* 3) az *s, as, os, us* kimenetelü melléknevek, mint: *okos-ak, lapos-ak, gyanus-ak.* Mind ezek, midőn főnevekűl használtatnak, *ok* ragot vevén fel, mint: *okos-ok, lapos-ok* stb. 4) Minden múlt időbeli részesűlők, p. o. *áldott-ak, holt-ak.* 5) az *ékony* képzőjű melléknevek, p. o. *hajlékony-ak, mulékony-ak.* 6) minden *alom* végzetü többtagu szók: *hatalm-ak, ju-*

talm-ak; de az egytaguvá összehuzottak ide nem tartoznak, p. o. *álm-ok, malm-ok, halm-ok.* 7) A' tőszámnevek, mint: *husz-ak, harmincz-ak, száz-ak.* Kivétetnek: *hat-ok, milliom-ok.*

Ak ragot vesznek fel még némelly szók, p. o. *ág, fal, galy, gyors, had, igaz, kád, lágy, máj, nád, nyak, ól, rosz, sarj, tág, új, vad, zár* stb.

Közös használatuak: *magok* vagy *magvak, czudarok* vagy *czudarak, lábok* vagy *lábak, sódar-ok* vagy *sódarak, finomok* vagy *finomak.* Lásd bővebben a' ragozás' általános szabályaiban.

C) A' melly felhanguak nyilt *ek* ragot vesznek fel, azokra példákúl szolgáljanak a' következők: 1) a' kurtítást szenvedők közől: *tűz, tüz-ek; szűz, szüzek; egér, eger-ek; cserép, cserep-ek; kenyér, kenyer-ek; kerék, kerek-ék.* 2) mellyekben közbeszúrt *v* van, továbbá kilökést vagy hangcserét szenvedettek közől: *cső, csöv-ek; fű, füv-ek; kő, köv-ek; tő, töv-ek; fenyű, fenyv-ek; enyű, enyv-ek.* 3) másod és harmadfoku melléknevek közől: *szebb-ek, különb-ek, népesb-ek, erősb-ek.* 4) mult időbeli részesűlők közől: *sült-ek, jött-ek, ment-ek, eskütt-ek.* 5) az *es*, *ös* képzőjű melléknevek közől: *kedves-ek, üveges-ek, képes-ek, örökös-ek, szűrös-ek;* mind ezek midőn főnevekűl állanak, zárt *ék*, *ök* ragot vevén fel, mint: *kedves-ék, üveges-ék, képes-ék, örökös-ök, szűrös-ök.* 6) az *ékeny* képzőjüek közől: *érzékeny-ek, engedékeny-ek, félékeny-ek.* 7) az *elém* végzetű szók közől:

kegyelem, *kegyelm-ek*; *gyötrelm-ek*, *félelm-ek*. Ide tartozik maga az *elem*, *elem-ek*. 8) a' tőszámnevek: *egy-ek*, *négy-ek*, *tiz-ek*, *ötven-ek*, *ezer-ek*; az *öt*-ből lesz: *öt-ök*. 9) az *eg* végzetü hangugratók közől: *méreg*, *mérg-ek*; *féreg*, *férg-ek*; *kéreg*, *kérg-ek*; végűl 10) *fürjek*, *hölgyek*, *könyvek*, *ölek*, *örömek*, *rügyek*, *szögek*, *tölgyek*, *ügyek* stb.

Azokra, mellyek *ök* ragot vesznek fel, példák: *nyüg-ök*, *bőr-ök*, *körm-ök*, *ürm-ök*, *török-ök*.

Zárt *ek* raguak a' származékok, különösebben 1) az *em*, *er* végzetü kéttagu hangugratók, mint: *verem*, *verm-ek*; *eper*, *epr-ek*; *selyem*, *selym-ek*; *veder*, *vedr-ek*. Kivétel: kegyelem, szerelem, és többi *elem* végzetűek, mint a' fentebbiekből tudjuk. 2) az *eg* képzőjű nem hangugratók, p p. *egyveleg-ek*, *üreg-ek*, *ütleg-ek*, *felleg-ek*, *süveg-ek*, *réteg-ek*, *szörnyeteg-ek*. 3) az *et* képzőjű elvont nevek, mint: *ötlet-ek*, *ütet-ek*, *szelet-ek*, *nézet-ek*. 4) a' *ség* képzőjű főnevek, p. o. *szépség-ek*, *nehézség-ek*, *eleség-ek*. 5) az *ék* képzőjüek, mint: *szerdék-ek*, *meredek-ek*, *mellék-ek*, *kellék-ek*. 6) az *ed* képzőjű részosztó számnevek, p. o. *negyed-ek*, *heted-ek*, *kilenczed-ek*, *tized-ek*; 7) az igékből származott *és* képzőjű főnevek, mint: *lépés-ek*, *menés-ek*, *cselekvés-ek*.

Ide sorozandók: *tenger*, *ember*, *kender*, *gyerek*, *gyermek*, *rend*, *kert*, *ser*, *per*, *szék* stb.

D) Az éleshanguakra, mellyek egytaguak 's *ak*-kal ragoztatnak, példák: *fi*, *fi-ak*; *hid*, *hid-ak*;

igy: *híg*, *hij*, *ij*, *in*, *lik*, *nyil*, *szij*, *szil*; *víg*; ok-kal: *csík*, *csín*, *czél*, *gyík*, *kín*, *pir*, *sik*, *síp*, *sír*, *szirt* (nyakszirt), *zsír*; nyilt *ek*-kel: *nép*, *nép-ek*; *kép*, *kép-ek*; *szép-ek*, *vég-ek*, *ék-ek*, *ép-ek*, *fris-ek*, *fék-ek*, *kék-ek*, *szelid-ek*, *irigy-ek* (melléknév) stb. Zárt *ėk*-kel: *cseléd-ėk*, *mirigy-ėk*, *irigy-ėk* (főnév), *szék-ėk*, *csék-ėk*, *vér-ėk*, *tér-ėk*, *bér-ėk*, *éd-ėk*, *negéd-ėk*, *rím-ėk*, *czím-ėk*, *hír-ėk*, *hím-ėk*, *szin-ėk*, *sín-ėk* stb.

46. §.

SZEMÉLYRAGOS ALANYESET.

Ezen alanyeset a' tőnevekből ragok által létesűl, mellyek az egyes, vagy többesszám' mindenik személyének egy vagy több birtokát jelentik, 's *személyragok*nak neveztetnek:

EGY BIRTOK.

Alhanguak.			Felhanguak.		
1. am, om	hangzó után	m	1. em, öm	hangzó után	m
2. ad, od	—	— d	2. ed, öd	—	— d
3. a	—	— ja	3. e	—	— je
4. unk	—	— nk	4. ünk	—	— nk
5. tok, a-tok, o-tok	—	tok	5. tėk, tök, e-tėk, ö-tök		(tėk (tök
6. ok, uk	—	— jok	6. ök, ük	—	— jök

TÖBB BIRTOK.

Alhanguak.			Felhanguak.		
1. aim, hangzó után im			1. eim, hangzó után im		
2. aid	—	— id	2. eid	—	— id
3. ai	—	— i	3. ei	—	— i
4. aink	—	— ink	4. eink	—	— ink
5. aitok	—	— itok	5. eitek	—	— itek
6. aik	—	— ik	6. eik	—	— ik

P É L D Á K.

EGY BIRTOK.

Váram	Ruhám	Képem	Cserém
Várad	Ruhád	Képed	Cseréd
Vára	Ruhája	Képe	Cseréje

EGY BIRTOK.

Várunk	Ruhánk	Képünk	Cserénk
Váratok	Ruhátok	Képetek	Cserétek
Várok	Ruhájok	Képök	Cseréjök

TÖBB BIRTOK.

Váraim	Ruháim	Képeim	Cseréim
Váraid	Ruháid	Képeid	Cseréid
Várai	Ruhái	Képei	Cseréi

Váraink	Ruháink	Képeink	Cseréink
Váraitok	Ruháitok	Képeitėk	Cseréitėk
Váraik	Ruháik	Képeik	Cseréik

Észrevételek. a) A' személyragozás is az általános elveket követi, azonban különös figyelmet érdemlő, hogy az egy birtoku egyes első és második személyi ragok (*am* vagy *om*, és *em*, *ėm* vagy *öm*) és az egybirtoku többes második személyi rag (*atok* vagy *otok*, és *etek*, *ėtėk* vagy *ötök*) szintén az úgy nevezett változékony ragok közől valók, mint a' többes szám' alanyesetének ragai, tudniillik mellyek mind az al- mind a' felhangu ragozásban ismét ujabb változás alá jőnek 's valamennyien ugyanazon rendszert követik, azaz: a' melly hangzó illeti a' többes szám' ragát, ugyanaz áll az itt említett személyragokban is, p. o. *ház*, *házak*, *házam*, *házad*, *házatok*. Így: *bot*, *botok*, *botom*, *bototok*; *nép*, *népek*, *népem*, *népetėk*; *kertėk*, *kertėtėk*; *fürtök*, *fürtötök*. A' többi vagy is állandó személyragoknál az *a*-nak mindig *e*, az *o*-nak *ė* vagy *ö* felel meg. A' tőszó' véghangzója rendszerint összeolvad, p. o. *munkám*=*munkaam*, *munkád*=*munkaad*; *ekém*=*ekeem*, *ekéd*=*ekeed* stb. De az egy birtok' harmadik személyében az összetalálkozó két hangzó közé *j* betűt vesznek fel, midőn egyszersmind az *a*, *e* hangzó, ha a' tőszó avval végződik, hosszúvá lesz, mint: *munkája*, *munkájok*; *ekéje*, *ekéjök*, e' helyett: *munka-a*, *munka-ok*; *eke-e*, *eke-ök*; *száj* eképen ragoztatik:

szá-m, *szá-d*, *szá-ja*, *szá-nk*, *szá-tok*, *szá-jok*, melly a' régi *sza* gyökből eredettnek látszik. *Bimbó*, *erdő*, *vő*, *nő* stb az egy birtok' harmadik személyében és több birtok' minden személyeiben kétfélekép használtatnak és pedig vagy szabályosan: *bimbója*, *bimbóim*; vagy az *ó*-t *a*-ra, az *ő*-t *e*-re változtatva 's a' több birtok 1. és 2. személyében a' *j* betűt kihagyva: *bimbaja*, *bimbajok*, *bimbaim*; *belső*, *belseje*, *belsejök*, *belseim* stb.

Ide tartoznak e' következő szók: *ajtó*, *apró*, *belső*, *bimbó*, *csikó*, *disznó*, *elő*, *erő*, *esztendő*, *fő*, *hintó*, *hordó*, *idő*, *kettő*, *külső*, *mező*, *nő*, *orsó*, *posztó*, *seprő*, *szőlő*, *tető*, *tinó*, *tüdő*, *velő*, *vessző*, *vő*, *zsidó*. Azonban mind ezeknél a' véghangzó' elváltozása szokottabb. E' két szóra nézve: *erő* és *mező* a' több birtoku ragokban a' rendes ragozás mellett kell maradni, mert az eltávozás zavart okozhatna, így: *ereim* *ér*-től is jöhet, *erő*-től is, *mezeim* *mez*-től is, *mező*-től is; azért: *ér*, *ereim*; *erő*, *erőim*; *mez*, *mezeim*; *mező*, *mezőim*.

Apa, *atya*, *bátya*, *anya*, az egy birtoku harmadik személyben az *a* elébe *j*-t tesznek, p. o. *ap-ja*, *ap-jok*; *aty-ja*, *aty-jok*; *báty-ja*, *báty-jok*; *any-ja*, *any-jok*. Így *néne*, *nén-je*, *nén-jök*; *öcse*, *öcs-csök*; *ipa*, *ipá-ja* vagy *ipja*; *koma*, *komá-ja* vagy *komja*. De: *apáim*, *atyáim*, *bátyáim*, *nénéim*, szabálykövetők.

b) Az egy birtok' harmadik személyében a' *j* közbeszúratot a' mássalhangzón végződő szók is fölveszik, gyakran különböztetésűl, u. m. *nap-a*,

nap-ja; ár-a, ár-ja; ellen-e, ellen-je; kar-a, kar-ja; gyakran csupa szokásból, u. m. *harang-ja, harang-jok.* Ugyanilly szóknál a' több birtoku személyragok is *j*-vel toldatnak, p. o. *harang-jai; rom-jaim, rom-jaid.* Azonban efféle toldásokat, mennyire lehet, ritkítani kell; általában soha föl nem veszik a' lágy és lágyított mássalhangzókon (*j*, *v*, *h* és *gy*, *ly*, *ny*, *ty*), továbbá a' sziszegő és ezzel összetett betűkön (*sz*, *s*, *z*, *zs*, *cs*, *cz*) végződő szók, p. o. *vaja*, *híve*, *juha*, *ágya*, *királya*, *törvénye*, *kontya*, *juhásza*, *sasa*, *háza*, *rozsa*, *kovácsa*, *harcza;* a' folyékony félhangzón (*l*, *m*, *n*, *r*) végződők is rendszerint *j* nélkül állanak, p. o. *itala*, *száma*, *ina*, *bére;* néhány szó' kivételével, u. m. *czél-ja*, *zsir-ja*, *pir-ja*, *kín-ja* (az utóbbi már a' birtok többesben *j* nélkül: *kínaim*, *kínaid* stb); továbbá a' föntebbi különböztetésekben: *ár-a*, *kar-a;* végre még a' néma betűn végződő szók is, ha már némi változást szenvednek a' ragozáskor, szinte soha föl nem veszik a' *j*-t, u. m. a' hangzót, ékjelt vesztett szók, p. o. *dolga*, *étke*, *gyomra*, *egyebe*, *fazeka*, *ege;* így az *a*-val 's nyilt *e*-vel ragozandó tőnevek sem, p. o. *lába*, *foga*, *hada*, *képe*. De egyebekben is ovatosan és gyéren kell vele élni.

c) Az egy birtok' többes harmadik személyének *ok*, *ök* ragai helyett *uk*, *ük* tájdivatos ragokkal egyedűl különböztetés vagy jobb hangzat' kedveért élhetni, p. o. *bokruk*, *bokrok* helyett, *gyönyörük*, *gyönyörök* helyett; az utóbbiak a' *bokor*nak és *gyönyör*nek személyragatlan többesei, és

a' *gyönyörök* szóban azon fölűl a' három egymást érő *ö* a' fület kedvetlenűl illeti.

d) A' több birtoku ragokat némelly mássalhangzón végződő, kivált több tagu szók hangzókihagyással is fölvehetik, p. o. *barát-aim* vagy *barát-im, vezér-eim,* vagy *vezér-im.* Illy rövidítést azonban ovatosan kell használni, nehogy különösen az *i* végzetű melléknévvel összezavartassék.

47. §.

NÉVRAGOK ÁLTALÁBAN 'S FELOSZTÁSAIK.

A' névragozásban az alanyeset szolgál alapúl.

Alanyeset általában kétféle van, u. m. tiszta és ragozott. A' tiszta alanyeset (l. fönebb) maga a' tőszó, vagyis a' név minden értelemmódosító szótag, azaz : rag nélkül, p. o. *kert , domb.* Alanyeseteket képeznek még a' többesrag, mindenik személyrag, és a' birtokrag, p. o. *kertek , kertem, kerted , kerte* stb.

A' tiszta alanyeset minden ragot felvesz , a' mennyiben azok vele észtanilag megférhetők.

A' ragozott alanyesetek közől a' többes és a' személyragos alanyesetek minden egyszerű ragokat felvesznek, ide értve a' birtokos alanyeset' ragát is, de egymást kölcsönösen kizárják, azaz : a' többes ragu alanyesethez nem járúlhatnak a' személyragok, a' személyragos alanyesethez nem a' többesrag, a' személyragos alanyesetekben a' töb-

bes különben is már benn foglaltatván, p. o. *kert-ėk-ben*, *kert-ėm-ben* stb, de nem *kert-ėm-ek* vagy *kert-ėk-em*.

A' birtokragos alanyeset csaknem kifogyhatatlan kútfeje a' folyton képezhető alanyeseteknek. Ugyanis felveszi: a) az egyszerű ragokat, bele értve a' többes ragot is; b) az egybirtoku többes harmadik személyragot megrövidített, azaz: puszta *i* betű alakjában; c) újra felveheti 's tehát kétszer (sőt ha szükség volna: többször) az *é* birtokragot. Ide járúl hogy a' birtokragos alanyeset, midőn többes raggal toldatik, vagy személyragoztatik: ismét két alanyesetet képez, melly egymást kölcsönösen kizárva, újra minden egyszerű ragot felvesz.

Ezekből látható, hogy e' rag által számtalan alanyesetek állnak elő, p. o. e' tiszta alanyesetből: *Andor*, illynemű ragozott alanyesetek kerülnek: *Andoré*, *Andorék*, *Andoréi*, *Andoréé*, *Andoréké*, *Andoréié*, *Andoromé*, *Andorodé* stb; *Andoroké*, *Andorokéi*, *Andorékéi* stb.

Rövidség' okáért a' ragozási példákban csak a' tiszta és személyragos alanyeseteket vettük fel alapúl, a' többi alanyeseti képzőket meghagyván a' ragok közt.

A) EGYSZERŰ RAGOK.

48. §.

BELVISZONY-RAGOK.

	Alhanguak.		Felhanguak.
1. Birtokos	— é	— — —	é
2. Sajátító	— nak	— — —	nek
3. Tulajdonító	— nak	— — —	nek
4. Tárgyeset	— at, ot, t	— — —	et, öt, t

PÉLDÁK.

SZEMÉLYRAGATLAN ÁLLAPOTBAN.

Alhanguak.		Felhanguak.	
Váré	Ruháé	Képé	Cseréé
Várnak	Ruhának	Képnek	Cserének
Várnak	Ruhának	Képnek	Cserének
Várt v. várat	Ruhát	Képet	Cserét
Váraké	Ruháké	Képeké	Cseréké
Váraknak	Ruháknak	Képeknek	Cseréknek
Váraknak	Ruháknak	Képeknek	Cseréknek
Várakat	Ruhákat	Képeket	Cseréket

SZEMÉLYRAGOS ÁLLAPOTBAN.

Alhangúak.		Felhanguak.	
Váramé	Ruhámé	Képemé	Cserémé
Váramnak	Ruhámnak	Képemnek	Cserémnek
Váramnak	Ruhámnak	Képemnek	Cserémnek
Váramat	Ruhámat	Képemet	Cserémet
Várunké	Ruhánké	Képünké	Cserénké
Várunknak	Rukánknak	Képünknek	Cserénknek
Várunknak	Ruhánknak	Képünknek	Cserénknek
Várunkat	Ruhánkat	Képünket	Cserénket
Váradé	Ruhádé	Képedé	Cserédé
Váradnak	Ruhádnak	Képednek	Cserédnek
stb	stb	stb	stb

49. §.

HELYVISZONY-RAGOK.

1) E' kérdésre: *hol?*

1. Marasztaló	ban	—	—	—	ben
2. Állapító	on, n	—	—	—	én, ön, n
3. Vesztegló	nál	—	—	—	nél

P É L D Á K.

SZEMÉLYRAGATLAN ÁLLAPOTBAN.

Várban	Ruhában	Képben	Cserében
Váron	Ruhán	Képen	Cserén
Várnál	Ruhánál	Képnél	Cserénél

SZEMÉLYRAGOS ÁLLAPOTBAN.

Alhanguak.		Felhanguak.	
Váramban	Ruhámban	Képemben	Cserémben
Váramon	Ruhámon	Képemén	Cserémén
Váramnál	Ruhámnál	Képemnél	Cserémnél
Váradban	Ruhádban	Képedben	Cserédben
stb	stb	stb	stb

2) E' kérdésre: *hová?*

1. Beható	ba	—	—	—	be
2. Felható	ra	—	—	—	re
3. Közelítő	hoz	—	—	—	héz, höz

P É L D Á K.

SZEMÉLYRAGATLAN ÁLLAPOTBAN.

Várba	Ruhába	Képbe	Cserébe
Várra	Ruhára	Képre	Cserére
Várhoz	Ruhához	Képhéz	Cseréhéz.

SZEMÉLYRAGOSAN.

Váramba	Ruhámba	Képembe	Cserémbe
Váramra	Ruhámra	Képemre	Cserémre
Váramhoz	Ruhámhoz	Képemhéz	Cserémhéz
Váradba	Ruhádba	Képedbe	Cserédbe
stb	stb	stb	stb

3) E' kérdésre: *honnan?*

1. Kiható	ból	— — —	ből
2. Leható	ról	— — —	ről
3. Távolító	tól	— — —	től

PÉLDÁK.

Alhanguak.		Felhanguak.	
Várból	Ruhából	Képből	Cseréből
Várról	Ruháról	Képről	Cseréről
Vártól	Ruhától	Képtől	Cserétől

SZEMÉLYRAGOSAN.

Váramból	Ruhámból	Képemből	Cserémből
Váramról	Ruhámról	Képemről	Cserémről
Váramtól	Ruhámtól	Képemtől	Cserémtől
Váradból	Ruhádból	Képedből	Cserédből
stb	stb	stb	stb

4) E' kérdésre: *meddig?*
Határvető: ig, változatlan.

PÉLDÁK.

SZEMÉLYRAGATLANÚL.

Várig	Ruháig	Képig	Cseréig
	v. Ruhaig		v. Csereig

SZEMÉLYRAGOSAN.

Alhanguak.		Felhanguak.	
Váramig	Ruhámig	Képemig	Cserémig
Váradig	Ruhádig	Képedig	Cserédig
Váráig	Ruhájáig	Képéig	Cseréjéig
v. Váraig	v. Ruhájaig	v. Képeig	v. Cseréjeig
stb	stb	stb	stb

50. §.

KÜLÖNFÉLE NÉVRAGOK.

Okadó	—	—	ért	—	—	—	ért
Segítő	—	—	val	—	—	—	vel
Fordító	—	—	vá	—	—	—	vé
Mutató	—	—	úl	—	—	—	űl

Hasonlító: ént, ként, kép, változatlan.
Időrag: kor, változatlan.

PÉLDÁK.

SZEMÉLYRAGATLANÚL.

Várért	Ruháért	Képért	Csereért
Várral	Ruhával	Képpel	Cserével
Várrá	Ruhává	Képpé	Cserévé
Várúl	Ruhaúl	Képűl	Cseréűl (Csereűl)
Várént }	Ruhaént }	Képént }	Csereént }
Várként }	Ruhaként }	Képként }	Csereként }
Várkép }	Ruhakép }	Képkép }	Cserekép }

SZEMÉLYRAGOSAN.

Alhanguak.		Felhanguak.	
Váramért	Ruhámért	Képemért	Cserémért
Várammal	Ruhámmal	Képemmel	Cserémmel
Várammá	Ruhámmá	Képemmé	Cserémmé
Váramúl	Ruhámúl	Képemű́l	Cserémű́l
Váramént	Ruhámént	Képemént	Cserémént
Váramként	Ruhámként	Képemként	Cserémként
Váramkép	Ruhámkép	Képemkép	Cserémkép
stb	stb	stb	stb

51. §.

ÁLTALÁNOS JEGYZETEK.

1) Az *ént* (*int*) a' régi nyelvben a' *ként*' értelmében használtatott, p. o. Bertalan papnál a' Zsoltárok' 1508-beli fordításában így fordúl elő: „Isten irgalmazz nekem tennen *irgalmasságodént*; én lépésemét igazgasd te szép beszéded*ént*; fizessen neked te sziveď*ént*; elevenits meg engem te igéd*ént*;" melly rag e' szókban: szer*ént*, szer*int*, alkalmas*int* ma is megvan.

2) Mind ezen ragok előtt rendszerint megnyújtatik a' rövid *a*, *e* hangzó, p. o. *munkából*, *cserébe* stb. De az *é*, *ért*, *ig*, *úl*, *űl* előtti hangzók megnyújtva vagy röviden hagyva, egyiránt helyesen használtathatnak, p. o. *maig* vagy *máig*, *barátságaért* vagy *barátságáért*, *katonaúl* vagy *katonáúl*, *embereűl* vagy *emberéűl*.

Ként (vagy *ént*), *képen* (vagy *kép*), *kor* előtt a' rövidek változatlanúl maradnak.

3) Az egyes számu tárgyeseti ragok szinte a' változékonyak közé számítandók és az általános tanban adott szabályokat követik, p. o. a) hangzóval végződők, mint: *munka, munkát ; eke, ekét; daru, darut* vagy *darvat ; lé, lev-et ; cső, csöv-et ; tó, tav-at ; bő, bőv-et ; borjú, borj-út, borj-at ; varjú, varj-ut, varj-at.* b) mássalhangzóval végződők részint *o*-val ragoztatnak, p. o. *darab-ot, uracs-ot, galád-ot, rongy-ot, ladik-ot ;* részint *a*-val, mint: *nagyobb-at, jobb-at, áldott-at, hatalm-at, jutalm-at, ágat, fog-at, kád-at* stb. A' felhanguak közől nyilt *e*-vel, p. o. *tüz-et, fenyv-et, szèbbet, kegyelmet, félelmet, fürjet, fület, szörnyet ;* zárt *ė*-vel, mint: *vermėt, üregėt, fellegėt, selymėt, ötletėt, menedékėt, hetedėt, tizedėt* stb.

Azonban az általános szabályokon fölűl a' tárgyesetre nézve különösen megemlítendők azon szók, mellyek a) a' tárgyesetben csupán *t* betűt vesznek fel, millyenek a' félhangzón (az *m*-et kivéve), sziszegőn, és *j* betűn végződő mind azon szók, mellyek különben példaúl a' többesben alhangulag *o*-val, felhangulag *ė*- vagy *ö*-vel ragoztatnak, p. o. *dal, dalok, dal-t ; király, királyok, király-t ; hon, honok, hon-t ; kar, karok, kar-t ; zsír, zsírok, zsír-t ; tolvaj, tolvajok, tolvaj-t ; baj, bajok, baj-t; raj, rajok, raj-t ; bűn, bűnök, bűnt ; szakasz, szakaszok, szakasz-t ; gőz, gőzök, gőz-t ; bükköny, bükkönyök, bükköny-t.* b) mellyek, de itt is egye-

dűl az imént említett betűkön végződők közől csupa *t* betűvel is, de egész (*at*, *et*, *ot*, *öt*) szótagokkal is, tehát kétképen ragoztatnak. Illyenek aa) az ékezetvesztők, mint: *agár*, *agárt* vagy *agarat*; *madár*, *madárt* vagy *madarat*; *dél*, *délt* vagy *delet*; *tél*, *télt* vagy *telet*; *téj*, *tejt* vagy *tejet*. bb) a' hangugratók, mint: *koboz*, *kobozt* vagy *kobzot*; *torony*, *toronyt* vagy *tornyot*; *gödör*, *gödört* vagy *gödröt*. cc) mellyek közőlök *a* hangzós ragot vesznek fel, mint: *agyar*, *agyart* vagy *agyarat*; *galy*, *galyt* vagy *galyat*. Ezek: *haj*, *hány*, *háj*, *nyíl*, *vaj*, *vas* az egész szótagot szeretik: *haj-at*, *hány-at*, *nyil-at*, *vaj-at*, *vas-at*. d) mellyek a' felhanguak közől nyilt *e*-vel ragozhatók, mint: *fül*, *fület*, *őz*, *őzet*. A' többi zárt és éleshanguak csupán *t*-vel használtatnak, mint: *kéj*, *kéjt*; *étel*, *ételt*; *fény*, *fényt*; *embėr*, *embėrt*; *vitéz*, *vitézt* stb. e) a' ragozott, vagy *bb*, *ebb*-el fokozott szó után a' tárgyeset alhanguaknál mindenkor *at*, a' felhanguaknál mindig nyilt *et*; mint: *urak-at*, *pártok-at*, *gondok-at*, *népek-et*, *tőrök-et*, *csűrök-et*, *hivek-et*, *nagyobb-at*, *kisebb-et*, *hátam-at*, *kezem-et*, *javaink-at*, *pénzeink-et* stb.

4) Az *é* birtokragu nevek egyes alanyeset gyanánt újra felvehetik a' névragokat, p. o. *Péterének*, *Péterétől*, *Péteréhez*. De többesben csak a' család- és tisztneveknél, p. o. *Kovácsék-nál*, *Farkasék-hoz*, *tiszttartóék-kal*. Felveszik az egyes számu harmadik személy' többbirtoku ragát is, mint: *kiéi ezek a' lovak? Péteréi*.

5) A' sajátító *nak*, *nek* kihagyathatik (l. szókötés 12. §.) 's helyét hiányjel pótolja.

6) A' *val*, *vel* és *vá vé* ragokban a' *v* hasonúl, azaz: olly mássalhangzóvá változik, millyentől közvetlenűl megelőztetik, p. o. *baj-val*, *baj-jal*; *kéz-vel*, *kéz-zel*; *ur-vá*, *ur-rá*; *ser-vé*, *ser-ré*. Hibásak az efféle ragozások: kard-al, gond-al, pénz-el, kard-á, pénz-é; mert illyes *al*, *el*, *á*, *é* névragok nem léteznek, azok tehát ekképen irassanak: *karddal*, *gonddal*, *pénzzel*; *karddá*, *gonddá*, *pénzzé*. Mindazáltal, ha valamelly név két hasonló mássalhangzóval végződik, a' *val*, *vel*, *vá*, *vé* ragok' *v* betűje kihagyható, mert három hasonló mássalhangzót kiejteni úgy sem lehet, p. o. *csèpp-el*, *mell-el*, *tètt-el*, nem pedig: *csèpp-pel*, *mell-lel*, *tètt-tel*. A' *h* végű neveknél néha változtatás nélkül marad, p. o. *düh-vel*, *juh-val*.

7) Az időrag *kor* csak ritka, értelmének megfelelő, u. m. időt, foglalkozást jelentő alanyesetekhez, különösen pedig névmásokhoz járúl változatlanúl, az előtte álló rövid hangzót sem változtatva meg, p. o. *aratáskor*, *árvizekkor*, *sz. István' napjakor*, és *sz. Lászlóékor*; *máskor*, *mindenkor*, *egykor*.

B) ÖSSZETETT RAGOK.

52. §.

NEVEIK ÉS PÉLDÁK.

	Alhanguak.	Felhanguak.
1. Osztó:	anként, onként	enként, énként, önként
2. Tömegesítő:	astúl, ostúl	estűl, éstűl, östűl

Váranként	Ruhánként	Cserénként
Várastúl	Ruhástúl	Cseréstűl.

Jegyzet. Az *anként* 's *astúl* összetett ragokban az *an* és *as* szótag' hangzói a' többes rag' hangzója által szabályoztatnak, p. o. *házak*, *házanként*, *házastúl; fokok*, *fokonként*, *fokostúl; népek*, *népenként*, *népestűl; kertek*, *kertenként*, *kertestűl*; *fürtök*, *fürtönként*, *fürtöstűl.*

53. §.

NÉVUTÓK.

A' *névutók* a' nevek után tétetnek, a' nélkül hogy velök egybeolvadnának 's ebben különböznek főleg a' névragoktól. Alkalmazásukra nézve kétfélék: 1) mellyek az illető neveket személyragos vagy személyragatlan alanyesetben; 2) mellyek más ragokkal kivánják magok elé.

A) *Az alanyeset után álló névutók.*

a) Helyjelentők, e' kérdésekre:

Hol?	Hová?	Honnan?
Alatt	Alá	Alól
Előtt	Elé	Elől
Fölött (felett)	Fölé (felé)	Fölől
Hégyétt	Hégyé	Hégyől
Körött / Körűl	Köré	Köről
Között, közt, közepett	Közé	Közől
Mögött (mégétt)	Mögé (mégé)	Mögől (mégől)
Mellett	Mellé	Mellől

P É L D Á K.

Vár alatt	Kert alá	Fám alól
Vár előtt	Kert elé	Fám elől
Vár fölött	Kert fölé	Fám fölől
Vár hégyétt	Kert hégyé	Fám hégyől
Vár v. körött / körűl	Kert köré	Fám köről
Vár között	Kert közé	Fám közől
Vár mögött	Kert mögé	Fám mögől
Vár mellett	Kert mellé	Fám mellől

b) Különféle értelmüek.

P É L D Á K.

Által	Dolog által
Ellen	Szél ellen
Gyanánt	Isten gyanánt

Helyett	Más helyett
Iránt	Torony iránt
Miatt	Bűn miatt
Múlva	Idő múlva
Nélkül	Társ nélkül
Óta	Év óta
Szerint (szerént)	Irás szerint
Után	Husvét után
Végett	Munka végett

Jegyzet. Mind ezen névutók, a' két időjelentőt: *óta* és *mulva*, kivevén, fölveszik az egybirtoku személyragokat (l. névmás).

B) *A' ragos név után álló névutók.*

I. Az *on*, *en*, *ön*, *n* után állók.

PÉLDÁK.

Alúl	Pesten alúl
Át, átal, által	Dunán át
Belül	Házon belül
Fölül (felül)	Százon fölül
Innen	Tiszán innen
Keresztül	Sáron keresztül
Kivül	Körön kivül
Túl	Hegyen túl

Jegyzet. 1. Ezek közől a' nyelvszokás szerint az egy *kivül* veszi fel a' személyragokat, mint: *kivűlem*, *kivűled*, *kivűle*.

2. Mondatik: ház *kivül*, rend *kivül* is; de ez a' szabályt el nem rontja.

3. Határzóképen használtatván e' névutók, a' névnek, melly ekkor névelőt vesz fel, elébe is tétethetnek, p. o. *Dunán túl*, *túl a' Dunán*; *házon kivűl*, *kivűl a' házon* stb.

II. *Hoz*, *hez*, *höz* ragu név után állók:

Képest	mint:	Vagyonához képest
Közel		Hazámhoz közel.

III. *Nál*, *nél* után állók:

Fogva, ***fogvást***, ha eszközt vagy okot jelentenek, p. o. ***annál fogvást***, ***hajánál fogva***. Ha pedig tért vagy időt jelentenek, ***tól***, ***től*** után, p. o. ***tetőtől fogva talpig***, ***reggeltől fogva estig***.

IV. Nézve, nézvest ***ra***, ***re*** után, mint: ***mire nézve***, ***azon ügyre nézve***.

V. Távol, tova, ***tól***, ***től*** után, p. o. ***barátimtól távol***, ***mindenemtől tova estem***.

VI. Együtt, ***val***, ***vel*** után, mint: ***gyermekeivel együtt***.

Jegyzet. Az itt előszámlált névutók közől a' következők: *közel*, *távol*, *tova* határzókúl vétetvén, névelős szó elébe is állíttathatnak: *közel* a' város*hoz*, távol a' ház*tól*.

54. §.

MELLÉKNEVEK.

Minden *melléknév* a' főnévnek vagy jelzője, vagy egyszerü, vagy más főnévhez hasonlító állítmánya (l. Szókötés. Szóegyeztetés.) Ez utolsónak következő szabályai vannak:

1) A' hasonlítás vagy egyenlőséget fejez ki, 's ekkor a' melléknév képzőtlen marad, csupán *mint* szó által köttetvén össze egymással, p. o. *Péter ollyan nagy, mint Pál;* ez neveztetik *alapfoknak.* 2) vagy a' hasonlított tárgy' melléknevéhez *abb, ebb, b* képző járúl; ahhoz pedig, mellyhez hasonlíttatott: vagy *mint* szó, vagy *nál, nél* rag; melly esetben az egyenlőség megszünik, 's az összehasonlított tárgyak' egyikének a' másik vagy többek fölött elsőség tulajdoníttatik, p. o. *a' Duna nagyobb a' Tiszánál;* mit így is lehet kimondani: *a' Duna nagyobb mint a' Tisza.* Ez neveztetik *középfoknak.* A' középfoku hasonlítások módosíthatók illynemü szók' közbevetése által: *sokkal, kevéssel, sokszorta, százszorta* stb, p. o. *London sokkal nagyobb Párizsnál,* vagy *sokkal nagyobb mint Párizs.* 3) *Felsőfok*, midőn az *abb, ebb* képzőjü melléknév elébe *leg* szó tétetik. Az így alakult melléknév kiválólag jellemzi a' hasonlított tárgyat minden egyéb hozzá mért tárgyak fölött, p. o. *az oroszlán legerősebb állat.* Ha a' mondatban ezen melléknév mellett más hasonlításba vett tárgy' vagy tárgyak' nevei is előfordulnak: azok *között* névutót vesznek fel, mint: *az elefánt minden négylábu állatok között legnagyobb.* Ezen hasonlításoknál a' *mint* szó nem használtathatik. 4) *Tulzó fok*, midőn a' *leg* elébe *leges* szócska járúl, mint: *a' Bánságban leges legjobb búza terem.*

A' *középfok'* képzésének szabályai:

1) A' melléknév' végén álló *a, e,* a' képző' *abb,*

ebb hangzójával egy hosszuvá forrad össze, mint: *tarka-abb, tark-ább; görbe-ebb, görb-ébb.*

2) Az *i, ú, ű, ó, ő* végzetüek a' középfoku képzőt vagy hangkivetéssel, vagy egészen veszik fel, p. o. *deli, deli-bb* vagy *deli-ebb; úri, úri-bb* vagy *úri-abb; szomorú-bb* vagy *szomorú-abb; keserű-bb* vagy *keserű-ebb; látható-bb* vagy *látható-abb; illő-bb* vagy *illő-ebb.* Némellyekben háromféleképp is képezhető a' középfok, mint: *szörnyű-bb, szörny-ebb* vagy *szörnyü-ebb, könnyü-bb, könny-ebb* vagy *könnyü-ebb.* Az *ú, ű* végzetű összetett szók, ha két főnévből alkotvák, szinte kétképen ragoztatnak, mint: *jogszerű-bb* vagy *jogszerű-ebb.* Ha mellék- és főnévből alkotvák, 's tökéletesen egy szóvá alakúltak: hasonló szabályt követnek, p. o. *nagylelkű-bb* vagy *nagylelkű-ebb, kiskorú-bb* vagy *kiskorú-abb, könnyelmű-bb* vagy *könnyelmű-ebb, korszerű-bb* vagy *korszerű-ebb.* Különben a' képző a' melléknévhez kapcsoltatik, p. o. *barna képü, barn-ább képü; erős kezü, erős-ebb kezü.*

3) A' mássalhangzóval végződő alhanguak *abb,* a' felhanguak *ebb* ragot vesznek fel, mint: *okos-abb, hanyag-abb, rút-abb, bölcs-ebb, ékes-ebb, vörös-ebb, zöld-ebb.*

4) Ha a' széphangzat megengedi, a' mássalhangzóval végződők után csupán egy *b* is hangzó nélkül tétethetik. Ez általán akkor történhetik, midőn a' többtagu tőszó *s, sz, z, zs* sziszegőn, vagy *l, ly, n, ny, r* félhangzón végződik; de ha a' *b* után, hangzóval kezdődő rag vagy szó követ-

kezik, bármelly mássalhangzón végződjék a' szó: e' fokozási rövidségnek helye van. Példák az elsőbbekre: *okosb*, *erősb*, *igazb*, *gonoszb*, *különb*, *fehérb*, *kevélyb* stb; az utóbbiakra: *öregbek*, *öregb urak*; *rövidbek*, *rövidb árnyak*. Itt a' jó izlés a' legbiztosabb szabály.

5) Azon melléknevek, mellyek ragozáskor általában ékezetöket vesztik vagy hangugratók, ugyanazt teszik a' középfoku ragozásban is, mint: *nehéz*, *nehezet*, *nehezek*, *nehez-ebb*; *sudár*, *sudarak*, *sudar-abb*; *bátor*, *bátrabb*; *lator*, *latrabb*.

Rendhagyók: *jó*, *jobb*, *legjobb*; *sok*, *több*, *legtöbb*; *szép*, *szébb* (szépebb), *legszébb*; *nagy*, *nagyobb*, *legnagyobb*; *kicsiny* a' közép- és felsőfokot *kis*-től kölcsönzi, így: *kisebb*, *legkisebb*; valamint *kis* az alapfokot, ha magánosan áll, *kicsiny*-től; például nem mondjuk: *te nagy könyvet irtál*, *én csak kist*, hanem: *kicsinyt*.

Jegyzet. a) A' melléknevek rendesen követik a' főnevek' szabályait a' ragozásban; csakhogy a' közép- és felsőfokban, miként az általános ragozási tanból tudjuk, az alhanguak mindig *a*-val, a' felhanguak mindig nyilt *e*-vel ragoztatnak, p. o. *barnábbat*, *barnábbak*; *okosbak*, *okosbat*; *hosszúbbak*, *hosszúbbat*; *különbek*, *különbet*; *többek*, *többet* stb.

b) Határzottabb értelem végett *ik* szótaggal is toldatnak, p. o. *nagyobbik*, *kisebbik*; *öregbik uram*, *ifjabbik testvérem*.

c) Néha a' főnevek is fokoztatnak, midőn tudniillik hasonlításúl vétetnek, p. o. *szamár*, *szamar-abb*; *ördög*, *ördög-ebb*; *ember*, *ember-ebb*.

d) Az alap- és középfoku melléknevek a' kicsinyítő szóképzőt is elfogadják, p. o. *nagyocska*, *nagyobbacska*; *kisecske*, *kisebbecske*; *szépecske*, *szebbecske*.

e) A' *só*, *ső* végüek a' felső fokot pusztán *leg* képzővel is alkotják, p. o. *alsó*, *alsóbb*, *legalsó*; *felső*, *felsőbb*, *legfelső*; *szélső*, *szélsőbb*, *legszélső*.

55. §.

SZÁMNEVEK.

A' *számnevek* általán a' melléknevek' ragozási szabályait követik.

Értelmökre nézve hatfélék: u. m. I. Tőszámok, II. Sorszámok, III. Osztószámok, IV. Különző számok, V. Sokszorozó számok, VI. Határzatlan számnevek.

I.

Tőszámok.

A' tőszámok a) *egyesek*:

1. Egy.
2. Kettő } önállólag.
Két } főnév mellett.
3. Három.
4. Négy.
5. Öt.
6. Hat.
7. Hét.
8. Nyolcz (némelly vidékeken: nyócz).
9. Kilencz.

b) *tízesek:*

10. Tíz.
20. Húsz.
30. Harmincz (némelly vidékeken: harmicz).
40. Negyven.
50. Ötven.
60. Hatvan.
70. Hetven.
80. Nyolczvan.
90. Kilenczven.

c) 100. Száz.

d) 1000. Ezer.

e) 1000000. Millió.

Jegyzet. 1. Számolásban az egyesek a' tizesek után minden változás nélkül tétetnek; p. o. *harminczegy*, *harminczkettő*, *százhárom*, *százöt* stb. De a' tíz és húsz *en*, *ėn* raggal megtoldatnak: *tizėnegy*, *tizėnöt*, *huszonkettő*, *huszonnégy* stb.

2. A' *száz*, *ezer* és *millió'* számának meghatározásában az egyesek elűl tétetnek; p. o. egyszáz (különbözik a' százegytől), kétszáz, egyezer, kétezer, hatmillió stb. Az *egy* a' száz, ezer, millió elől rendesen kihagyatik: *száz*, azaz: *egy száz*; *ezer*, azaz: *egyezer*.

3. Ha igék mellett határozóilag *an*, *en* raggal fordulnak elő, azokat többesbe teszik; p. o. *ketten látták; tizen voltunk;* nem csak *százan*, hanem *ezeren* is elestek stb.

4. A' tőszámok az egybirtoku többes személyragokat is fölveszik, p. o. *kettőnk*, *hármunk*, *hármatok*, *hármok;* de az egyesek közől csak a' harmadik személyét, mint: *ketteje*, *hárma*, *száza* stb. Figyelmet érdemel: *egyetlen.*

II. *Sorszámok.*

A' sorszámok *adik*, *odik*, *edik*, *ödik* képzővel a' tőszámokból így lesznek:
Első (a' tizesek után: egyedik).
Második (a' tizesek után: kettedik v. kettődik).
Harmadik.
Negyedik.
Ötödik.
Hatodik.
Hetedik.
Nyolczadik.
Kilenczedik.
Tizedik. — Tizenegyedik.
Huszadik. — Huszonkettedik.
Harminczadik. — Harminczegyedik.
Negyvenedik.
Ötvenedik.
Hatvanadik.
Hetvenedik.
Nyolczvanadik.
Kilenczvenedik.
Századik.
Ezredik.

Némileg ide tartoznak a' sorszámmelléknevek, ugy mint:
Alsó. Felső.
Utólsó. Külső.
Végső. Belső.

Szélső. Innenső.
Hátulsó. Túlsó.
Középső.

Jegyzet. 1. Az *ik* néha, kivált a' főnevek mellett, és az összetételekben el is hagyatik; p. o. *harmadnapon*, *harmadizben*; *másodévü*, *harmadévi*, *másodhó*, *harmadfű*, *negyedfű* stb.

2. Nemcsak hónapok' nevei, hanem más szók után is, midőn valamelly öszlet' egy részét akarjuk kifejezni, az egy birtoku egyes harmadik személyi raggal használtatnak; p. o. *juliushó' tizedike; aprilhó' hatodika;* az *emberek' ezredike sem él száz esztendeig.*

3. Ha nagyobb sorszámot ejtünk ki, csak a' végső veszi fel a' sorszám-képzőt, a' többi tőszám által jeleltetvén; p. o. *ezer nyolcz száz negyven ötödik év;* az *utólsó huzásban a' száz ezer ötvenötödik szám lett a' főnyertes.*

4. Ezek: *első*, *alsó*, *utolsó*, *végső*, *szélső*, *hátulsó* csupán *leg* által fokozhatók is; p. o. *legelső*, *legvégső* stb. De e' mellett az *abb*, *ebb* képzőt is felveszik, p. o. *legfelsőbb*, *legalsóbb*.

III. *Osztó számok.*

Az osztó számok:

a) *részosztók*, mellyekűl *ik*' elhagyásával használtatnak a' sorszámok, mint:

egyed, kettőd, harmad, tized, huszad, század, ezred stb } rész.

Jegyzet. Ezek' némellyike főnévűl használtatik, mint: *egyed* (individuum), *tized* (decima), *kilenczed* (nona), *század* (seculum, vagy escadron), *ezred* (mille anni, vagy legio).

b) *Sorosztók*, mellyek a' sorszámokból, *ik* helyett: *szér*, *szor*, *ször* képzőt téve, alkottatnak, és mint határzók további ragozást nem szenvednek, mint: *először*, *másodszor*, *harmadszor*, *századszor*, *ezredszér*, *utolszor* stb.

c) *Arányosztók*, mellyek valamelly egészt feldarabolás nélkül aránylag osztanak el, 's ez négy módon történhetik: vagy tudniillik a' tőszámok egyszerüen megkettőztetnek, mint: *egy egy*, *kettő kettő* (főnév előtt: két két), *három három*, *tiz tiz* stb; vagy a' tőszámok *an*, *en* raggal toldva megkettőztetnek, mint: *ketten ketten*, *hárman hárman*, *tizen tizen* stb, vagy a' tőszámok *anként*, *enként* stb osztóraggal alkalmaztatnak, mint: *egyenként*, *kettőnként*, *hármanként*, *ötönként*, *százanként*, *ezerenként* stb; vagy végre a' tőszámok személyragozva *vel*, *val* raggal toldatnak, mint: *hármával*, *négyével*, *ötével*, *százával* stb.

IV. *Különző számok.*

A' különző számnevek a' tőszámokból képeztetnek:

1. *féle* által, p. o. *egyféle*, *másféle*, *kétféle*, *százféle*, *ezerféle* stb.

2. *szerű* által, p. o. *egyszerű*, *kétszerű*, *kilenczszerű* stb.

3. *szères*, *szoros*, *szörös* által, p. o. *kétszères*, *ötszörös*, *százszoros*, *ezerszères* stb.

4. *rétű* által, p. o. *egyrétű*, *kétrétű*, *százrétű* stb.

5. *as*, *os*, *es*, *ös* által, p. o. *egyes*, *kettős*, *hármas*, *négyes*, *tizes*, *százas* stb.

V. *Sokszorozó számok.*

A' sokszorozó számnevek a' tőszámokból *szèr*, *szor*, *ször* által képeztetnek, és kivevén, hogy az *i* és *ta*, *te* képzőt, és *ra*, *re* ragot fölvehetik, egyébként változatlanok, u. m. *egyszèr*, *kétszèr*, *százszor*, *ezerszèr* stb; *i* képzővel: *egyszèri*, *kétszèri*, *százszori* stb; *ra*, *re*-vel: ra re am. időben, ízben, p. o. *egyszèrre*, *kétszèrre*, *százszorra* stb; *ta*, *te*-vel: *kétszèrte*, *százszorta*, *ezerszèrte* stb; sokszorozásban a' tőszámnevek előtt állnak, p. o. *kétszèr kettő*, *négyszèr négy* stb.

VI. *Határzatlan számnevek.*

A' határzatlan számnevek ezek: *sok*, *több*, *legtöbb*; *kevés*, *elég*, *tömérdek*, *töméntelen*, *parányi*, *csekély* stb.

56. §.

NÉVMÁSOK.

A' *névmások* a' fő- vagy melléknevek' képviselői levén természetökre nézve háromfélék, t. i. vagy *főnévmások,* mellyek személyre; vagy *melléknévmások,* mellyek tárgyra viszonyúlnak; vagy *számnévmások*, mellyek a' személy' vagy tárgy' számát mutatják ki.

Értelmökre nézve pedig: I. Személyes névmások; II. Visszatérők; III. Mutatók; IV. Visszahozók; V. Kérdők; VI. Határzott számnévmások; VII. Határzatlan számnévmások.

57. §.

SZEMÉLYES NÉVMÁSOK.

A' *személyes* névmásoknak szinte, mint a' főneveknek, kettős alanyesete van, u. m.

a) önálló alanyeset { egyes: én, te, ő
többes: mi, ti, ők
vagy mink, tik.

b) személyragos alanyeset:

Egy birtok { egyes: enyém, tied (téed), övé
többes: miénk, tietek, övék.

Több birtok { egyes: enyéim, tieid (téeid), övéi
többes: mieink, tieitek, övéik.

E' névmások' régisége egyebek közt onnan is kitetszik, hogy más nyelvekéivel szembetünőleg megegyeznek. Így *én*, héberül: *ani*, *anoki*; arab: *ana*; syr: *eno*; kopt.: *anok*, *anog*; sanskrit: *aham* stb. *Te*, héber: *attah*; arab és syr: *anta*; sanskrit: *tua*; persa: *tu*; görög: *τύ*, *σύ*; latin: *tu*; cseh: *ty*; német: *du*. *Ő* melly a' régi sírbeszédben hajdan lehelettel mondva: *hő*, *vő*, *jő* vagy hangzóját *ü*-re változtatva, mint Telegdinél és Dunán túl a' köznépnél ma is fenvan, sőt *n* betűvel toldva *ön*, *ün* formában is mind régente divatozott, mind ma szokásban van, megegyezik a' heber: *hu*, *hi*; görög: *ἵ*, *ἵσ*, latin: *is*, *idem*, *iste*; persa: *o*, *u*; arab: *hua*, *hoa*; syr: *hu*-val. — Az első személy' eredeti többese: *mü*; a' másodiké *tü* lehetett, mint ezt régi nyelvemlékeink' számtalan példáján kivül a' sírbeszédben előforduló *mív*, *tív* forma, és az Erdélyben ma is divatos *mü*, *tü* mutatja; későbben kellemesb hang miatt közdivatu lőn a' *mi*, *ti*. Utóbb a' többesnek rendes *k* jegyét is felvevén, lőn *mük*, *tük*, mint ezt nyelvemlékeink és az erdélyi közbeszéd tanusítja, honnan azután a' *mik*, *tik* alakúlt. Nehezebb meghatározni a' *mink*' többes eredetét; ezt némellyek a' *mi* és *enk*-ből *mink*-ké összevontnak állítják; mások pedig a' *mümök*, *mümk*-ből az *m*-nek *n*-re változtatásával magyarázzák.

Az önálló személyes névmások: *én*, *te*, *ti* vagy *tik* a' tárgyesetet rendhagyólag alkotják: *engem*, *engemet*; *téged*, *tégedet*, *titeket*; a' többi

rendes ragozás szerint: *őt*, *minket*, *őket*; mondatik és iratik *őtet* is *őt* helyett. Minden egyéb eseteiket a' névragoktól és névutóktól veszik fel az egybirtoku személyragok által illy formán:

a) Helyragokkal e' kérdésre: *hol?*

Ben-n-em	ben-n-ed	ben-n-e
Ben-n-ünk	ben-n-eték	ben-n-ök
Nál-am	nál-ad	nál-a
Nál-unk	nál-atok	nál-ok

E' kérdésre: *hová?*

Bel-ém (bele-em)	bel-éd	bel-é v. beléje
Bel-énk	bel-éték	bel-éjök
Rá-m (ra-am)	rá-d	rá-ja
Rá-nk	rá-tok	rá-jok
Hoz-zám (hoz-za-am)	hoz-zád	hoz-zá v. hoz-zája
Hoz-zánk	hoz-zátok	hoz-zájok

E' kérdésre: *honnan?*

Belől-em	belől-ed	belől-e
Belől-ünk	belől-eték	belől-ök
Ról-am	ról-ad	ról-a
Ról-unk	ról-atok	ról-ok
Től-em	től-ed	től-e
Től-ünk	től-eték	től-ök

12*

b) Egyéb viszonyragokkal:

Nek-em	nek-ed	nek-i (nek-e helyett).
Nek-ünk	nek-tek	nek-ik (nek-ök helyett).
Ért-em	ért-ed	ért-e
Ért-ünk	ért-etėk	ért-ök
Vel-em	vel-ed	vel-e
Vel-ünk	vel-etėk	vel-ök

c) Névutókkal:

Alatt-am	alatt-ad	alatt-a
Alatt-unk	alatt-atok	alatt-ok
Előtt-em	előtt-ed	előtt-e
Előtt-ünk	előtt-etėk	előtt-ök

Ide tartoznak: *fölött, hėgyėtt, között, körűl, közt, közepett, mögött, mellett, alá, fölé, felé, mellé, elé, elő, megől, alól, mellől, közől, kivűl, helyėtt, által, miatt, ellen, iránt, nélkül, szerint, után, végett;* mellyek szinte rendesen személyragoztatnak. *Bennünket, bennetėket,* a' tárgyesetben is használtatik e' helyett: *minket, titeket.* Ezek: *elé, közé, hegyé, fölé* kétképen is személyragoztatnak, u. m. szabályosan: *elém, eléd, eléje; elénk, elétėk, eléjök;* vagy helyettök az *elő, köz, hėgy, föl* nevek vétetvén alapúl, először személyragot azután *be* ragot vesznek fel: *elömbe, elődbe, elejé-*

be stb, *közünkbe, közötökbe, közökbe* stb. Az egyes harmadik személyben szokásban vannak ezek is: *elébe*, *hegyébe*, *közébe*, *fölébe* stb.

Jegyzet. Az így személyesített névragoknak és névutóknak néha nagyobb nyomatosságért elébe tétetik maga a' személyes névmás is, p. o. *én velem*, *te veled*, *ő vele*, *én alattam*, *te alattad*, *ő alatta* stb.

A' személyragos alanyeset a' főnevek' szabályai szerint rendesen ragoztatik, p. o. *enyémé*, *enyémnek*, *enyémet*, *enyémért*, *enyémtől*, *enyéműl* stb, *tiedé*, *tiednek*, *tiedet*, *tiedért*, *tiednél* stb, *övé, övének, övétől* stb, *mienké, tieteké, övéké* stb, *mieinket*, *tieiteket*, *övéiket* stb.

58. §.

VISSZATÉRŐ NÉVMÁSOK.

A' *visszatérők* a' *mag* szóból, és egybirtoku személyragokból alakulván, szinte mint a' főnevek' személyragos alanyesete minden névragot és névutót fölveszn ek, sőt nagyobb nyomatosság végett a' személyes névmásokat is magok előtt megszenvedik ekképen:

az egyesben:

Én En Ennen	magam	te ten tennen	magad	ő ön önnön	maga

a' többesben:

Mi Min Minnen	magunk	ti tin tinnen	magatok	ők ön önnön	magok v. maguk

névragozva:

Magam-é	maged-é	magá-é
Magunk-é	magatok-é	magok-é
magam-nak	magad-nak	magá-nak
Magunk-nak	magatok-nak	magok-nak stb.

névutóval:

Magam alatt	magad mellett	maga körűl magán kivűl stb

59. §.

MUTATÓ NÉVMÁSOK.

A' *mutatók*, a' mint tárgyra, vagy millységre utalnak, kétfélék:

a) tárgymutatók: *az*, *amaz*, *ugyanaz*, *azon*, mellyek távolabb tárgyra; *ez*, *emez*, *imez*, *ugyanez*, *ezen*, mellyek közelebb tárgyra utalnak.

b) millységmutatók: *olly*, *ollyan*, *ollyas*, *amollyan*, *ollyatén*, *ollyatán*, a' távolabbi tárgynak; *illy*, *illyen*, *illyes*, *emillyen*, *imillyen*, *illyetén*, a' közelebbi tárgynak millységét jelelik.

Ragozásban mind a' főnevek' szabályait követik azon megjegyzéssel, hogy a' *z* végbetű a' rá következő rag' mássalhangzójával hasonúl, p. o. *az-é*, *an-nak*, *ak-kor*; *ez-é*, *en-nek*, *ek-kor* stb. *Av-val*, *ev-vel*, *av-vá*, *ev-vé*, *amav-val*, *emev-vel*, *amav-vá*, *emev-vé* helyett mondatik és iratik: *az-zal*, *ez-zel*, *az-zá*, *ez-zé*, *amaz-zal*, *emez-zel*, *amaz-zá*, *emez-zé* is. A' személyragokat csak a' millység-mutatók veszik fel, p. o. *ollyan-om*, *-od*, *-ai*; *illyes-em*, *illyes-ed*, *illyes-e* stb.

60. §.

VISSZAHOZÓ NÉVMÁSOK.

A' *visszahozó* névmások:

a) *ki*, *a' ki*, személyre,

b) *melly*, *a' melly*, határozott

c) *mi*, *a' mi*, határozatlan dologra,

d) *millyen*, *a' millyen*; *minő*, *a' minő*; *minemű*, *a' minemű*, millységre vonatkoznak.

Mindannyian a' főnevek' szabályai szerint rendes ragozásuak; p. o. *mi-é*, *mi-nek*, *mi-től*, *mi-ért*, *mi-vel* stb.

Megjegyzésre méltó, hogy a' *mi* fölveszi a' személyragokat is, így: *mi-m*, *mi-d*, *mi-je*, *mi-nk*, *mi-tek*, *mi-jök*.

61. §.

KÉRDŐ NÉVMÁSOK.

Ezek:

a) Személykérdők: *ki? kicsoda?*

b) Dologkérdők: *mi? micsoda?*

c) Millységkérdők: *milly? millyen? minemű? minő? micsodás?*

d) Számkérdők: *mennyi? hány? mekkora? mellyik? mennyedik? hányadik?*

Mind rendes ragozásuak.

62. §.

HATÁRZOTT ÉS HATÁRZATLAN SZÁMNÉVMÁSOK.

A' *határzott* számnévmások: *egyik*, *másik*, *mindenik*, *mindegyik*, *mind*, *minden*, *kiki*, *mindenki*, állítók; *senki* (személyről), *semmi* (dologról), tagadók.

A' *mind* változatlanúl marad; a' *mindnyájan* a' személyragok közől csak ezeket veszi fel: *mindnyáj-a, mindnyáj-unk, mindnyáj-otok*, *mindnyáj-ok* 's illyképen a' többivel együtt rendesen ragoztatik.

A' *határzatlan* számnévmások:

a) mennyiségre mutatók, u. m. *annyi* (az-nyi), *ennyi* (ez-nyi), *amannyi, emennyi, imennyi, akkora*

(az-kora), *ekkora* (ez-kora), *amakkora*, *emekkora*, *imekkora*, *ugyanannyi*, *ugyanennyi*.

b) részletők: *néki*, *némi*, *néhány*, *némelly*, *némellyik*, *egynéhány*, *egynémelly*, *egynémi*, *néminemű*.

c) bizonytalan személyre, vagy tárgyra vonatkozók: *valaki*, *valami*, *valamelly*, *valamellyes*, *valamilly*, *valamillyes*, *valamellyik*, *egyvalaki*, *másvalaki*, *másmáski*, *valamillyen*.

d) a' határzottságot egyenesen kizárók: *akárki* vagy *akarki*, *akármi*, *akármelly*, *akármellyik*, *akármilly*, *akármillyen*, *akárminő*, *akárminemű*, *akármicsoda*, *akármicsodás*, *akárkicsoda*, *bárki*, *bármi*, *bármicsoda*, *bármicsodás*, *bármilly*, *bármillyen*, *bárminő*, *bárminemű*, *bármellyik*, *bármelly*.

Jegyzet. Az *ik* végzetüek mind fölveszik az egy birtoku többes személyragokat, p. o. *némellyikünk*, *némellyikétek* (*némellyiktėk*, *némellyitėk*), *némellyikök* stb.

IV. FEJEZET.

IGERAGOZÁS.

63. §.

AZ IGE' FOGALMA ÉS NEMEI.

Ige mind az, mi az alanynak cselekvő, szenvedő, vagy középállapotját személy, szám, idő, mód és alak szerint jelenti.

Az igének három fő neme van, u. m.

a) *cselekvő,* melly az alanynak határzott, vagy határzatlan tárgyesetre kiható, vagy magában kihatlanúl működő munkásságát jelenti; p. o. *ír, vár, nyer, ver, néz, kér, jár, kel, áll, ered, támad, épűl* stb.

b) *szenvedő,* melly az alanynak külöktól származott, vagy magában támadt kényszerülését jeleli, p. o. *veretik, iratik, váratik, kéretik, emésztődik, gyötrődik, kinlódik, aggódik, tolódik, bajlódik* stb.

c) *középige,* mellyben mind a' cselekvésnek, mind a' kényszerülésnek eszméje némileg megvan; p. o. *gondolkodik, törik, ütközik, működik, romlik, bomlik, törekédik, nevekédik* stb.

64. §.

CSELEKVŐ IGE.

A' *cselekvő ige* továbbá:

a) *átható*, mellynél az alanynak cselekvő állapota határzott, vagy határzatlan tárgyesetre általmegy; p. o. *vész, ír, ver, tanít* (valakit v. valamit).

b) *benható*, mellynél az alanynak cselekvése másra ki nem terjed, hanem magában marad; p. o. *jár, kel, ül, ered, támad, mozog, zokog, készűl, épűl* stb.

c) *míveltető*, melly más által végbevitt cselekedetet tesz; p. o. *töret, kéret, irat, taníttat*. Mellynek képzője *at, et* és *tat, tet* mind a' cselekvő, mind a' középigékből alkot míveltetőket (l. Szóalkotás).

Jegyzet. 1. A' benhatók közől némellyek, kivált ha igekötővel kapcsoltatnak, áthatói értelmet is vesznek fel, p. o. *áll, kiállja a' sarat, útját állja; éli világát; ér, megérte örömnapját; jár, összejárta Tolnát, Baranyát* stb. De az *úl, űl* képzőjű igék értelmökre nézve rokonok levén a' középigékkel, áthatókká fölötte ritkán válnak, illyenek: *tanúl, kerűl*.

2. A' míveltető kettőztetve is megvan nyelvünkben, de csak akkor, mikor a' cselekedet egy harmadik által megy végbe, p. o. *irattat, verettet, zárattat* stb; mire azonban csak igen ritkán van szükség, 's kellemetlen hangzása miatt épen nem ajánlatos.

65. §.

SZENVEDŐ IGE.

A' szenvedő ige:

a) *Külszenvedő*, mellynél az alany' kényszerűlésének oka kivűle van, és illyen mindenkor a' míveltetőkből *ik*' hozzáadásával származik; p. o. *iratik*, *veretik*, *taníttatik*, *váratik*, *töretik* stb.

b) *Belszenvedő*, mellynél az alany' kényszerűlésének oka magában rejlik, p. o. *gyötrődik*, *kinlódik*, *bajlódik*, *aggódik*, *emésztődik* stb.

66. §.

KÖZÉPIGE.

A' középigéhez következők tartoznak:

1) a' *közik*, *kėzik*, *kozik* által képzett társas igék, p. o. *ütközik*, *imádkozik*, *vétkėzik*, *nyilatkozik* stb.

2) a' *kėdik*, *ködik*, *kodik* által alakúlt igék, p. o. *iparkodik*, *elmélkėdik*, *költözködik*, *kevélykėdik*, *kertészkėdik* stb.

3) az *odik*, *ėdik*, *ödik*, *udik* és *oszik*, *ėszik*, *öszik*, *uszik* által képzett kezdő igék, p. o. *betegszik*, *melegszik*, *hidegėdik*, *öregėdik*, *vastagodik*, *erősödik*, *dühösödik* stb.

4) Az *özik*, *ėzik*, *ozik*, *zik*, és *olik*, *ėlik*,

ölik által képzettek, mint: *fénylik, botlik, romlik, változik, szomjazik, virágzik, porzik, párlik, tündöklik, villámlik* stb.

5) Az *allik, ellik* által képzett szinjelentő igék, mint: *sárgállik, zöldellik, kékellik* stb.

6) A' puszta *ik* által képzettek, mint: *történik, bizik, gyónik, szokik, ugrik, tünik, telik, múlik, nyúlik, hallik* stb.

Jegyzet. 1. Vannak a' középigék közt ollyanok is, mellyek néha áthatólag cselekvő értelmet vesznek fel, 's ezek az átható igék' ragozási szabályait követik a' határzott alakban, p. o. *alszik*: *elalutta szerencséjét*; *eszik*: *megette már kenyere' javát; iszik: úgy iszsza a' bort mint vizet.* Ritkábban történik, hogy a' középige *ik* képzőjét elvesztvén a' határzatlan alak szerint ragoztatik, p. o. *eszik*: *ne menj ki, megesz a' farkas*; *egyen meg a' vadkan;* illyenkor mindig az engem, minket, téged, titeket tárgyeset lappang a' mondatban.

2. Vannak olly középigék is, mellyek két törzsöküek, p. o. *omlik*, *omol*; *bomlik*, *bomol; romlik*, *romol; tündöklik*, *tündököl; botlik*, *botol; hajlik*, *hajol*, 's több efélék, mellyeknek épen azért ragozásuk is kétféle 's bennök a' zavar az által háríttatik el, ha egyfelűl az *omol*, *bomol*, *romol* stb, mint ép tőszók, másfelűl a' hangugratás által rövidült *oml- boml-* stb vétetnek igetőűl. 'S így ezen igéknek kétféle ragozásuk van.

Ha ezek tehetőkké lesznek: a' *hat*, *het* képzőt helyesebben *ik* nélkül veszik fel, p. o. *omolhat*, *romolhat*, *tündökölhet*.

Ingadozó az *ik* ezekben:

csúszik	csúsz
enyészik	enyész
jelenik	jelen
lobbanik	lobban
mászik	mász
robbanik	robban

és többen a' *van*, *ven* képzőkkel:

szűnik	szűn
tenyészik	tenyész
tűnik	tűn
úszik	úsz
válik	vál
vágyik	vágy

Mellyek *ik*-telenűl helyesebben ragozhatók.

3. *Foly*, *rogy*, *hull*, *lép*, *ik*-kel hibásan használtatnak. *Múl*, *nyúl*, *bán* cselekvők; *múlik*, *nyúlik*, *bánik* középigék.

Így ezek is: *ágaz*, *bokroz*, *ér*, *galyaz*, *jegez*, *párol*, *poroz*, *haboz*, *porol*, *tör*, *vérez*, *zúz*, *szémez* stb cselekvők; ezek pedig: *ágzik*, *bokrozik*, *érik*, *galyazik*, *habzik*, *jegzik*, *párlik*, *porzik*, *porlik*, *törik*, *vérzik*, *zúzik*, *szémzik* stb középigék.

Legtöbb nehézség mutatkozik azon igéknél, mellyek *öz*, *ez*, *az*, *adoz*, *edéz* képzők által származnak; ezekről a' következendőket lehet megállápítani:

a) Azon igék, mellyek a' kitett képzők által *ik*-es igékből alakúlnak, rendszerint a' származékban is *ik*-kel toldassanak, p. o. *álmodik*, *álmodozik*; *romlik*, *romladozik*; *ugrik*, *ugrándozik*; *csiklandik*, *csiklandozik*; *törik*, *töredézik*; *nyilik*, *nyiladozik*; *esdik*, *esedézik* stb.

b) Mellyek pedig *ik*-telen tőigéből származnak, inkább *ik*-telenek maradjanak, p. o.

marad	maradoz
szalad	szaladoz
izzad	izzadoz
reng	rengedéz
hervad	hervadoz
zeng	zengedéz
szárad	száradoz
leng	lengedéz stb.

c) Midőn illy igék nevekből képeztetnek, hacsak nem nyilván cselekvők, *ik*-kel toldassanak, p. o. *poroz*, *haboz*, *vérez*, *rajoz*, cselekvők; *porzik*, *habzik*, *vérzik*, *rajzik*, *hullámzik*, középigék.

Az igéknek előszámlált fő- és alnemein kivül vannak még melléknemei is, mellyekben a' cselekvési, szenvedési, vagy közép főértelem még más képzők' hozzájárulásával mellékértelmet is veszen fel. Illyenek a' szóalkotásban bővebben kifejtett 's itt csak röviden említendő következő képzők:

1) A' *gyakorítók*, mellyek az igék' fő értelméhez a' folytonosság vagy többszöri ismétlés' eszméjét kapcsolják; p. o. *irogat*, *irkál*; *járogat*, *járkál*; *maradoz*, *tévedéz*, *ugrál*, *futkos*, *csipked*, *kapkod* stb.

2) A' *kicsinyzők*, mellyek a' tőige' fő értelmét a' gyengédség', aprózás' értelmével nevelik, p. o. *csipdéz*, *verdéz*, *hajlong*, *busong*, *legyint*, *taszint* stb.

3) A' *kicsinyezve-gyakorítók,* mellyek a' tőige' fő értelmet mind a' folytonosság, mind az aprózás' értelmével nevelik, p. o. *várdogál, iddogál, eddegél, szörcsölget, szökdécsél, bukdácsol, legyinget* stb.

4) A' *tehetők,* mellyeknek képzője *hat, het* mindennemü igének tiszta tőjéhez (tehát az *ik*-esekben az *ik*, és tőige közé) csatlakozhatik, és az igének fő, vagy mellékértelméhez még a' tehetség, vagy lehetség' eszméjét köti. Így lesznek tehetők:

a) a' cselekvőkből, p. o. *irhat, nyerhet, törhet, járhat, kelhet; építhet, épülhet.*

b) a' szenvedőkből, p. o. *irathatik, építtethetik, taníttathatik, aggódhatik, törődhetik, bajlódhatik* stb.

c) a' középigékből, p. o. *emelkėdhetik, ütközhetik, érintkėzhetik, vitatkozhatik* stb.

Jegyzet. A' melly középigékben az *ik* (mint fönebb láttuk) ingadozó, úgy, hogy a' nélkül is használtatnak, azokat már csak könnyebb kiejtés végett is *ik* nélkül kell tehetőkké képezni, p. o.

szünik	szünhet
enyészik	enyészhet
válik	válhat
úszik	úszhat
csúszik	csúszhat
mászik	mászhat stb

d) gyakorítókból, p. o. *ivogathat, kéregethet, járkálhat, ugrálhat, irkálhat* stb.

e) kicsinyzőkből, p. o. *csipdėzhet, verdėzhet, legyinthet, taszinthat* stb.

f) Kicsinyezve gyakorítókból, p. o. *èddègélhet*, *iddogálhat*, *szökdécsèlhet*, *bukdácsolhat* stb.

g) Sőt magából a' *hat* igéből is, p. o *hathat.*

Jegyzet. Azon rendhagyó igékben, mellyekben az *sz* sziszegő a' ragok előtt elvesz, itt is kimarad, p. o. *lèsz*, *tèsz*, *vèsz*, *visz*, *hisz*, *lèhet*, *tèhet*, *vèhet*, *vihet*, *hihet*; *èszik*, *èhetik*; *iszik*, *ihatik*: *nyugszik*, *nyughatik*; *alszik*, *alhatik*; *fekszik*, *fekhetik*; de *látszik*, *tetszik*, *játszik*, *látszhatik*, *tetszhetik*, *játszhatik*; a' *szik*, *dik* kétalakuakban pedig a' *d*-és tőhöz az *ik* elé tétetik, p. o. *dicsekszik*, *dicsekèdik*, *dicsekèdhetik*; *melegszik*, *melegèdik*, *melegèdhetik* stb.

67. §.

AZ IGEVISZONYITÁSRÓL ÁLTALÁN.

Az igének személy, szám, mód, idő és alak szerinti módosítása *igeviszonyítás*nak mondatik.

Mivel minden ige az alanynak valamelly állapotot tulajdonít; az alany pedig egy vagy több, első, második vagy harmadik személyü lehet: tehát az ige az alanyra személy és szám szerint viszonyúl. E' tekintetben meg kell jegyezni, hogy nálunk a' tőige minden ragozás nélkül már magában harmadik személyt fejez ki, melly tisztán (tehát az *ik*-es igékben, millyenek a' szenvedő és középigék, *ik* nélkül) *igető*-nek azért mondatik, mert ehhez járulnak az igének mindennemü viszonyképzői és ragai.

Továbbá az ige az alanynak állapotát megha-

tározza annak módja szerint is, a' mint ez 1) létező, 2) szükséges és 3) lehetséges, vagy kivánatos; és innen ered a' háromféle igemód, u. m.

a) A' cselekvés, szenvedés vagy közép állapot' egyszerü létezését állító, melly *jelentő mód*nak hivatik, és ennek saját jegye nincsen.

b) A' szükséget jelentő, vagyis *parancsoló mód*; ennek jegyszava a' ma is élő *ej*, *hej* szólító szóból kurtított *j* betű. — Hajdan divatos volt a' *sza*, *sze* is a' nógató *nojsza*, *nosza*-ból, melly ma gyéren fordúl elő, p. o. *add-sza*, *mondd-sza*. Egy ezzel a' *foglaló mód*, mellyben tőszemélyűl a' parancsolónak második személye szolgál, 's azért ez nálunk a' parancsolóval a' jelen időben összeolvad.

c) A' lehetséget t. i. vágyat, kivánást jelentő *óhajtó mód*, 's ennek jegyszava: *na*, *ne*, melly Révai szerint az urali nyelvág' *noj* vagy *nou*, szavával egyező *na*, *no* indulatszóból eredett.

Jegyzet. Mivel az ige a' beszédben előjöhet a' nélkül is, hogy az alanynyal szükségszerü kapcsolatban volna: azért van *határtalan módja* is, mellynek jegyszava *ni*, és ezt némellyek a' keleti nyelvek' nyomán a' határzatlan tárgyra vonatkozó *mi* névmásból, mások a' *ni* indulatszóból eredettnek vélik.

Az ige az alanynak állapotát idő szerint is meghatározza. Szorosan véve az idő csak három lehet, u. m. *jelen*, *jövő* és *mult*. De az időnek e' három fő eszméje egymás közti közelebb viszonyban tekintve más többféle idő' megkülönbözteté-

sére is vezet. Igy a' jelen idő folytonosan tartós is lehet, 's ennyiben rokon a' jövővel, és innen vagyon az, hogy a' jelen, jövő helyett is használtatik. A' mult lehet előbb vagy utóbb betölt, és azért háromféle: *félmult*, *mult* és *régmult*. A' jövő idő kezdődő, vagy csak megkezdendő, és azért kétféle: *első*, és *második jövő*. Sőt a' jövő egy másik idővel viszonyba téve különféle mód szerint betölt is lehet; és itt vagyon annak oka, miért nyelvünkben a' jövő időnek igetője épen azonképen, mint a' jelen időé viszonyképzők és ragok által módosulhat.

Saját jegye csak három időnek vagyon, u. m. a' félmult' jegye *a*, *e*, melly hajdan, mint Révai kimutatta, *va* (a' *van* ige' gyökere) volt, és az állapotjegyzőben ma is megvan.

b) A' multé: *ott*, *ėtt*, *ött*, vagy kurtítva: *t*, melly az *itt*, *ott*, *id*, *od* helyett, és időt jelentő szókból eredett; mi onnan kitetszik, mert még ma is *itt*, *ide* helyközelséget, *idén* időközelséget, *ott*, *oda* helytávolságot, *óta* időtávolságot jelent.

c) Az első jövőé a' ma is élő *fog* ige a' határtalan módu tőige mellé adva; a' másodiké: *and*, *end*; hangzó végü igető után: *vand*, *vend*, melly hajdan szinte önálló ige volt, 's ez már csak azért is hihető, mert a' tehető *hat*, *het* képzőt is, mint akármelly tőige, felveszi, p. o. *irand-hat*, *jövend-het*; bár *irhatand*, *jöhetend*, jobbak. És mivel mind a' két jövőnek jegye önálló ige is magában, azért mind a' kettő a' többi időnek és módnak vi-

szonyképzőit, és személyragait erőltetés nélkül felveszi, minek nyomára azonban irodalmi nyelvünk' régibb történetében gyéren találhatni.

Végre alak szerint az ige: 1) úgy viszonyúl, a' mint benne a' kényszerülés' eszméje megvan vagy nincsen. És innen ered az *ik*-es, vagy *ik*-telen alak. *Ik*-es alak szerint viszonyúl minden szenvedő és közép; *ik*-telen szerint minden cselekvő és míveltető ige. De 2) mivel a' cselekvők vagy benhatók, vagy áthatók (és mindig ezek közé tartoznak a' míveltetők is), az áthatás pedig határozott, vagy határzatlan tárgyra munkálhat: innen támad a' *határzatlan*, vagy *határzott* alak. Az első szerint a' benhatók rendesen egyedűl; az áthatók pedig, és míveltetők mind a' két alak szerint viszonyúlnak.

68. §.

AZ IGERAGOZÁSRÓL KÜLÖN.

Az igének személyragok általi változtatása *igeragozás*nak mondatik, mellyben szem előtt kell tartani:

1) az igetőt, melly mindenkor a' jelentő mód, jelen idejének puszta harmadik személye, mint: *ír*, *nyer*, *tanít*, *szok-ik* (ik nélkül), *bánik*, *megy-*(en), *tör-ik* stb; mert ehhez járúlnak a' jelentő mód' jelen idejében a' személyragok, ehhez ragasztatnak a' többi idők' és módok' jegyei.

2) Ügyelni kell a' tőszemélyre, melly min-

denkor a' mód- és időképzővel toldott igető, p. o. *ir-a*, *ir-t*, *ir-j*; *ver-e*, *ver-t*, *ver-j*, *ver-ne*; *tör-t*, *tör-j* stb; mert kivevén a' jelentő mód' jelen idejét, a' többi időben és módban a' személyragok a' tőszemélyhez ragasztatnak.

c) Vigyázni kell a' könnyebb és szebb kiejtésre, mert, hol főleg kettőnél több mássalhangzó a' kiejtést nehezítené, *a*, *e*, *ė*, *o*, *ö* közbeszúrt segédbetűvel, hol pedig a' magánhangzók kellemetlenítenék, hangugratással, egybeolvasztással élünk.

d) A' személyragok valamint a' neveknél, úgy az igéknél is kétfélék, t. i. *al-* vagy *felhanguak* (noha eredetileg azonegyek), és innen származik a' kétféle igeragozás mind a' három alakban, u. m. az alhanguaké, p. o. *vár-ok*; és a' felhanguaké, p. o. *ver-ėk*.

Jegyzet. Az igének három külön alak szerinti ragozása a' személyragokon alapszik, mert igéink' módjainak 's időinek jegyei mindenik alakban ugyanazok maradnak, 's csak a' személyragok változnak. Ezek pedig eredetileg mind személyes névmások voltak. A' határzott alak' személyragairól kétség nem lehet, mert ezekben: *em*, *ed*, *e*, *ük*, *tek*, *ik*, a' személyes névmásokra *én*, *te*, *ő*, *mink*, *tik*, *ők*, kiki könnyen rá ismerhet. Nehezebb ezt a' határzatlan és közép alak' személyragairól megmutatni, noha más nyelvek' összeillesztése ebben is nagy világosságot nyújt. Igy az első személy *ėk* megvan a' latin és görög *ego*, német *ich*-ben; a' második személy *esz* (melly az *ed*-ből lőn) megvan a' görög *σν*-ben és a' latin igehajlításban, p. o. am-*as*, ten-*es*, vid-*es*; a' többes: *ünk*, *tek*, *nek* megvan a' *mink*-, (az *m*-et szorosabb összeolvadás végett kivetve) *tik-* és *önök*-ben. Hogy az *ál*, *él*, *el*, *ol* eredetileg

szinte második személyű névmás volt, azt bizonyítani látszik igéink' *lek, lak, elek, alak* személyraga, mert ez mindenkor második személyre hat; mivel tehát benne az első személyt *ėk* teszi, a' másodikat szükségképen az *ėl*-nek kell jelentenie. Némellyek úgy vélekednek, hogy ezen *el* az *ed*-ből *d*-nek felcserélésével eredett, mert illyen betűcsere van a' *padló*, *palló*, *üdlő*, *üllő* szókban. Nehezebb az *ik*-nek, mint a' középigék' jegyszótagának kifejtése; ezt Révai szinte névmásnak vitatta, mások pedig a' *ke-ll* igében keresik; de nem helytelen magyarázatnak látszik az is, hogy az *ik* az *ik*-tat igében és a' számnevekben: másod*ik* stb sort, rendet, 's az evvel együtt járó kényszerülést jelenti, a' minthogy bizonyos, hogy a' kényszerülés' eszméje minden *ik*-es igében benne vagyon. Végre a' parancsolóban 's a' jelentő mód' jelen ideje' többesének határozatlan alaku harmadik személyében előforduló *on*, *ėn*, megvan a' ma is élő *ön*-ben, p. o. *mond-j-ön*, *mond-jon*; *mond-ön-ok*, *mond-anak*; *várj-ön-ök*, *várj-anak*.

IK–TELEN RAGOZÁSI MINTA.

A)

HATÁRZATLAN ALAK.

I.

JELENTŐ MÓD.

69. §.

JELEN IDŐ.

Alhangu.	Felhangu.
1. ok (-alak, -lak)	1. ėk (-elek, -lek), ö vagy ü hangzó után: ök
2. asz, -sz	2. esz, -sz
3. igető	3. igető

4. unk	4. ünk
5. tok, -otok	5. tėk, etėk; ö vagy ü hangzó után: tök, -ötök
6. nak, anak	6. nek, enek

P É L D Á K.

Ir-ok (ir-lak)	Szel-ėk (szel-lek)	Tör-ök (tör-lek)
Ir-sz	Szel-sz	Tör-sz
Ir	Szel	Tör
Ir-unk	Szel-ünk	Tör-ünk
Ir-tok	Szel-tėk	Tör-tök
Ir-nak	Szel-nek	Tör-nek

Jegyzet. 1. Az *ít*, *űt* vagy két mássalhangzón végződő igék az egyes második, és a' többes második és harmadik személyben hangzóval veszik fel a' személyragokat, p. o. *tanít-asz, tanít-alak, tanít-otok, tanít-anak; ront-asz, ront-otok, ront-anak; fest-esz, fest-ėtėk, fest-enek; önt-esz, önt-ötök, önt-enek* stb.

2. Tévednek, kik az igeragozások' összezavarásával *s, z, sz* végzetű igéinknél az *esz* második személyragot az *el* személyraggal felcserélik, mert legjobb régi iróink is csak *sz*-szel élnek; p. o. Telegdi: „Magadnak vermet *ás-sz;*" Pázmán: „*Keres-sz* minket;" tehát *keres-el, ás-ol, öntöz-öl* szabálytalanok. Mire annyival kevesbbé van szükség, minthogy az egytagu keményebb hangzásuakban az *asz esz* is visszaállítható: *hozasz, viszesz* stb, a' *z* betű után a' többtaguakban is, p. o. *kérdėz, kérdėzesz; határoz, határozasz; igéz, igézesz; halmoz, halmozasz; öntöz, öntözesz* stb.

3. Midőn az igető hangzón végződik, 's a' személyrag hangzón kezdődik: a' két hangzó közé minden idő-

ben és módban *v* segédbetű tétetik, kivéve az *asz* ragot, mellyel összeolvad; illyenek például: *ró, sí, rí, jő, lő, nő.*

Ro-v-ok	Rí-v-ok	Lö-v-ök	Jö-v-ök
Ró-sz	Rí-sz	Lő-sz	Jő-sz
Ró	Rí	Lő	Jő
Ro-v-unk	Rí-v-unk	Lő-v-ünk	Jő-v-ünk
Ró-tok	Rí-tok	Lő-tök	Jő-tök
Ró-nak	Rí-nak	Lő-nek	Jő-nek

Némellyikök két törzsökü, mint: *hí, hív*; *szí, szív; ví, vív; ó, óv; búj*-(ik), *buv*-(ik)*; fú, fuj*; tehát a' vég *v* és *j* mássalhangzók előtt is megmaradhatnak, p. o. *hív-tok, óvnak, bujtok* stb.

70. §.

FÉLMULT IDŐ.

Alhangu.	Felhangu.
1. ék (-álak)	1. ék (-élek)
2. ál	2. él
3. a	3. e
4. ánk	4. énk
5. átok	5. éték
6. ának	6. ének

PÉLDÁK.

Ir-ék (ir-álak)	Szel-ék(szel-élek)	Tör-ék(tör-élek)
Ir-ál	Szel-él	Tör-él
Ir-a	Szel-e	Tör-e
Ir-ánk	Szel-énk	Tör-énk
Ir-átok	Szel-éték	Tör-éték
Ir-ának	Szel-ének	Tör-ének

Jegyzet. A' félmult a'jelen idővel és *vala* igével körűlírva is kifejezhető, p. o. *állok vala, állsz vala, áll vala, állunk vala, álltok vala, állnak vala.* Régi iratokban *vólt* segédszóval is tétetett össze, p. o. *kéri volt, ő sem akarja volt, viszen volt, tartatik volt* stb. L. Nyelvemlékek. Első köt. LI. l.

71. §.

MULT ÉS RÉGMULT IDŐ.

MULT IDŐ.

	Alhangu.		Felhangu.		
1.	t-am / t-alak	ott-am / ott-alak	t-em	étt-em	ött-em
2.	t-ál	ott-ál	t-él	étt-él	ött-él
3.	t	ott	t	étt	ött
4.	t-unk	ott-unk	t-ünk	étt-ünk	ött-ünk
5.	t-atok	ott-atok	t-eték	étt-eték	ött-étek
6.	t-ak v. / t-anak	ott-ak v. / ott-anak	t-ek / t-enek	étt-ek / étt-enek	ött-ek / ött-enek

P É L D Á K.

Irtam / Irtalak	bontottam / bontottalak	szeltem / szeltelek	törtem / törtelek	öntöttem / öntöttelek
Irtál	bontottál	szeltél	törtél	öntöttél
Irt	bontott	szelt	tört	öntött
Irtunk	bontottunk	szeltünk	törtünk	öntöttünk
Irtatok	bontottatok	szelteték	törteték	öntötteték
Irtak v. / Irtanak	bontottak v. / bontottanak	szeltek v. / szeltenek	törtek v. / törtenek	öntöttek v. / öntöttenek

Jegyzet. 1. Puszta *t* jegyet vesznek fel:

a) Az *l*, *ly*, *n*, *ny*, *r* félhangzón végződők, ha előttük hangzó betű áll; p. o. *él, él-t; szól-t, száll-t, roszall-t; foly, foly-t; fon, fon-t; hány, hány-t; kér, kér-t* stb, (*tör-t* inkább cselekvő, *törött* inkább közép).

b) A' tőszemélyben *ott*, *ètt*, *ött*, egyéb személyeknél pedig puszta *t* jegy használtatik a' *b*, *d*, *f*, *g*, *gy*, *k*, *m*, *p*, *s*, *sz*, *v*, *z* és több tagu *t* végzetűekben, ha a' *t* betűt rövid hangzó előzi meg, u. m. *dob*, *dob-ott*, *dob-t-am; fárad, fárad-ott, fárad-t-am; döf, döf-ött, döf-t-em; rug, rug-ott, rug-t-am; fogy, fogy-ott, fogy-t-am; lök, lök-ött, lök-t-em; nyom, nyom-ott, nyom-t-am; harap, harap-ott, harap-t-am; nyes, nyes-ètt, nyes-t-em; vadász, vadász-ott, vadász-t-am; viv, viv-ott, viv-t-am; üz, üz-ött, üz-t-em; kerget, kerget-ètt, kerget-t-em; veret, veret-ètt, veret-t-em* stb.

2) *Ott, ètt, ött* jegyet vesznek fel minden személyben:

a) A' *t* betűn végződő minden egy tagu igék; p. o. *hat, hat-ott, hat-ott-am; vet, vet-ètt, vet-ètt-em; üt, üt-ött, üt-ött-em; tát, tát-ott, tát-ott-am.* Ezek közől a' rövid taguak puszta *t*-vel is felveszik a' ragozást, p. o. *ül-tem, fut-tam, hat-tam, jut-tam, köt-tem* stb. *Lát* pedig a' tőszemélyben: *lát-ott;* egyebütt puszta *t*-vel, mint: *lát-t-am, lát-t-ál* stb.

b) Minden két mássalhangzón végződő igék, p. o. *ront, ront-ott, ront-ott-am; fest, fest-ètt, fest-ètt-em; veszt, veszt-ètt, veszt-ètt-em; költ, költ-ött, költ-ött-em: nagyollt, nagyoll-ott, nagyoll-ott-am; tekint, tekint-ètt, tekint-èttem* stb.

c) Minden több tagu igék, mellyekben a' vég *t* betűt hosszu hangzó előzi meg; p. o. *tanít, tanít-ott, tanít-ott-am; gyanít, gyanít-ott, gyanít-ott-am; feszít, feszít-ètt, feszít-ètt-em; épít, épít-ètt, épit-ètt-em* stb.

d) Azon igék, mellyekben a' vég *d* előtt hosszu hangzó vagy mássalhangzó áll; p. o. *mond, old, hord, áld, fedd, küzd, véd* stb. Ezek azonban, kivéve a' tőszemélyt

egyebeknél kétféleképp divatoznak; p. o. *mond-ott-am* vagy *mond-tam; küld-ött-em* vagy *küld-tem; küzd-ött-em* vagy *küzd-tem; véd-ett-em* vagy *véd-tem. Áld* inkább az ép raggal divatos: *áldott, áldottam.* Igy *old, kérd* igék is.

3. A' hangzón végződőkben az igető után kimarad az *ott, ett, ött'* hangzója; p. o. *lő, lő-tt; ó, ó-tt; szí, szí-tt; hí, hí-tt; ví, ví-tt; nő, nő-tt; jő* megrövidülve: *jött.* A' tőszemélyben *v'* közbevetésével épen is maradhat; p. o. *o-v-ott, hi-v-ott, szi-v-ott* stb.

RÉGMULT IDŐ.

A' multból *volt* vagy *vala'* hozzáadásával, így:
Irtam vala v. volt
Szeltem vala v. volt
Törtem vala v. volt.

72. §.

EGYSZERÜ ÉS ÖSSZETETT JÖVŐ.

EGYSZERÜ JÖVŐ.

	Alhangu.	Felhangu.
1.	andok / andalak	endék / endelek
2.	andasz	endesz
3.	and	end
4.	andunk	endünk
5.	andotok	endétek
6.	andanak	endenek

PÉLDÁK.

Alhangu.	Felhangu.	
Irandok Irandalak	Szelendék Szelendelek	Törendék Törendelek
Irandasz	Szelendesz	Törendesz
Irand	Szelend	Törend
Irandunk	Szelendünk	Törendünk
Irandotok	Szelendétek	Törendétek
Irandanak	Szelendenek	Törendenek

ÖSSZETETT JÖVŐ.

Irni	Szelni	Törni	fogok foglak	fogunk
			fogsz	fogtok
			fog	fognak

II.

PARANCSOLÓ ÉS FOGLALÓ MÓD.

73. §.

PARANCSOLÓ MÓD.

		Alhangu.	Felhangu.
1.	Hogy	j-ak j-alak	j-ek j-elek
2.		j	j
3.		j-on	j-én, j-ön
4.		j-unk	j-ünk
5.		j-atok	j-etek
6.		j-anak	j-enek

P É L D Á K.

	Alhangu.	Felhangu.	
Hogy	Irjak	Szeljek	Törjek
	Irjalak	Szeljelek	Törjelek
	Irj	Szelj	Törj
	Irjon	Szeljen	Törjön
	Irjunk	Szeljünk	Törjünk
	Irjatok	Szeljetek	Törjetek
	Irjanak	Szeljenek	Törjenek

Jegyzet. A' második személy levén a' parancsolóban a' tőszemély (mert a' parancsolásnak megtámadó ereje természetesen legelőször is a' második személyre vitetik), ennek jegybetűje ugyan *j*, mint fönebb láttuk vannak azonban több rendbeli igék, mellyek könnyebb kimondás vagy jobb hangzás végett ezen szabálytól eltávoznak:

1) A' mellyek sziszegő *s*, *sz* vagy *z* betűvel végződnek, ezeknél a' *j* az igető' végbetűjével hasonúl, azaz: a' végbetűhöz hasonlóvá változik; p. o. *keres-j*, *vadász-j*, *zuz-j* helyett: *keres-s*, *vadász-sz*, *zúz-z*. Kivétetik: *metsz*, melly a' *met* gyökből: *mess*.

2) Ha az igető *t* betűvel végződik, melly előtt rövid hangzó áll: mindezen *t* mind a' parancsoló *j*, *s*-re változik; p. o. *köt-j*, *vet-j*, *fut-j* helyett: *kös-s*, *ves-s*, *fus-s*.

3) Ha pedig az igetőnek végső betűjét *s*, *sz* sziszegők előzik meg: a' *t* betű kiesik és a' *j* sziszegővé változik; p. o. *fest-j*, *szalaszt-j*, *ereszt-j* helyett: *fes-s*, *szalasz-sz*, *eresz-sz*.

4) Ha pedig az igetőnek *t* végbetűje előtt hosszu hangzó, vagy mássalhangzó van: a' *j* *s*-sé változik, p. o. *tanít-j*, *önt-j* helyett: *tanít-s*, *önt-s*. Kivétetnek: *lát*, *lás-s*; *lót*, *lós-s*; *bocsát*, *bocsás-s*.

74. §.

FOGLALÓ MÓD.

JELEN IDŐ.

Egy a' parancsoló móddal.

FÉLMULT.

A' jelen időből *vala* szóval körülírva: *hogy irjak vala, szeljek vala, törjek vala* stb.

MULT.

A' jelentő multból *legyen*-nel körülírva: hogy *irtam legyen, szeltem legyen, törtem legyen* stb.

III.

OHAJTÓ VAGY FELTÉTELES MÓD.

75. §.

JELEN IDŐ.

	Alhangu.		Felhangu.	
1.	{nék / nálak	{anék / análak	{nék / nélek	{enék / enélek
2.	nál		nél	
3.	na		ne	
4.	nánk		nénk	
5.	nátok		nétek	
6.	nának		nének	

P É L D Á K.

	Alhangu.	Felhangu.	
Bár, v. ha	Irnék / Irnálak	Szelnék / Szelnélek	Törnék / Törnélek
	Irnál	Szelnél	Törnél
	Irna	Szelne	Törne
	Irnánk	Szelnénk	Törnénk
	Irnátok	Szelnétek	Törnétek
	Irnának	Szelnének	Törnének

Jegyzet. Ha az ige két mássalhangzón végződik: a' *na ne* módképző elé *a*, *e* hangzó jő, p. o. *mond-ana*, *áll-ana*, *bont-ana*, *fest-ene*, *önt-ene*. Ide tartoznak az *űt*, *ít* végüek, p. o. *hűtene*, *tanítana* stb.

76. §.

MULT.

A' jelentő multból *volná*-val körülírva: *írtam volna*, *szeltem volna*, *törtem volna* stb. Ezen alak szerint ragoztatnak minden cselekvő és míveltető igék.

Általános jegyzet.

A' határzatlan alak' egyes első *lak*, *lek*, *alak*, *elek* személyével akkor élünk, mikor a' *téged*, *titeket*, második személyre tárgyesetileg hatást jelentünk, 's ekkor az említett tárgyesetet ki is tehetni, el is hagyhatni; p. o.

Várlak	Szeretlek	Törlek	téged v. titeket
Várálak	Szeretélek	Törélek	
Vártalak	Szerettelek	Törtelek	
Várandalak	Szeretendelek	Törendelek	
Várni foglak	Szeretni foglak	Törni foglak	

Jegyzet. A' két mássalhangzón vagy *űt*, *ít*-tel végződő igetők többnyire segédhangzóval veszik fel e' ragot, valamint a' két mássalhangzón végződő tőszemélyek is, p. o. *tart-a-lak*, *küldt-e-lek*, *tartott-a-lak*, *küldött-e-lek*, *tartand-a-lak* stb.

B)

HATÁRZOTT ALAK.

I.

JELENTŐ MÓD.

77. §.

JELEN IDŐ.

Alhangu.	Felhangu.
1. om	ém öm, ö v. ü hangzóju tag után
2. od	éd, öd
3. ja	i
4. juk	jük
5. játok	itek
6. ják	ik

PÉLDÁK.

Alhangu.	Felhangu.	
Irom	Szelém	Töröm
Irod	Szeléd	Töröd
Irja	Szeli	Töri
Irjuk	Szeljük	Törjük
Irjátok	Szelitėk	Töritėk
Irják	Szelik	Törik

Jegyzet. Az *s*, *sz*, *z* végű igetőkben ezen sziszegők a' *j*-t mindenkor hasonítják; p. o. *ás-ja*, *fedez-je*, *vés-je*, *vadász-ja* helyett: *ás-sa*, *fedez-ze*, *vés-se*, *vadász-sza* stb.

A' szegediek, baranyaiak, bereghiek 's több más vidékiek így is használják: *ír-i*, *mond-i*, *ad-i*, *mar-i*; ezek helyett: *ír-ja*, *mond-ja*, *ad-ja*, *mar-ja*.

78. §.

FÉLMULT.

Alhangu.	Felhangu.
1. ám	ém
2. ád	éd
3. á	é
4. ók	ők
5. átok	étėk
6. ák	ék

PÉLDÁK.

Alhangu.	Felhangu.	
Irám	Szelém	Törém
Irád	Szeléd	Töréd
Irá	Szelé	Töré
Irók	Szelők	Törők
Irátok	Szeléték	Töréték
Irák	Szelék	Törék

A' harmadik személy hajdan így is divatozott: *takará-ja*, *irá-ja*, *mondá-ja*, *küldé-je*, *késteté-je* stb.

Jegyzet. Ez a' jelen idő által *vala* szóval körűlirva így is ejtetik: *irom vala*, *irod vala*, *irja vala* stb.

79. §.

MULT ÉS RÉGMULT IDŐ.

MULT IDŐ.

Alhangu.		Felhangu.		
1. t-am	ott-am	t-em	-ėtt-em	-ött-em
2. t-ad	ott-ad	t-ed	-ėtt-ed	-ött-ed
3. t-a	ott-a	t-e	-ėtt-e	-ött-e
4. t-uk	ott-uk	t-ük	-ėtt-ük	-ött-ük
5. t-átok	ottá-tok	t-éték	-ėtt-éték	-ött-éték
6. t-ák	ott-ák	t-ék	-ėtt-ék	-ött-ék

PÉLDÁK.

Alhanguak.			Felhanguak.	
Irtam	Bontottam	Szeltem	Törtem	Öntöttem
Irtad	Bontottad	Szelted	Törted	Öntötted
Irta	Bontotta	Szelte	Törte	Öntötte
Irtuk	Bontottuk	Szeltük	Törtük	Öntöttük
Irtátok	Bontottátok	Szeltétek	Törtétek	Öntöttétek
Irták	Bontották	Szelték	Törték	Öntötték

RÉGMULT.

A' multból *volt* vagy *vala* szóval körülírva: *írtam volt*, vagy *írtam vala; írtad volt*, vagy *írtad vala; írta volt*, vagy *írta vala* stb.

80. §.

EGYSZERŰ ÉS ÖSSZETETT JÖVŐ.

EGYSZERŰ JÖVŐ.

Alhangu.	Felhangu.
1. and-om	end-ém
2. and-od	end-éd
3. and-ja	end-i
4. and-juk	end-jük
5. and-játok	end-itek
6. and-ják	end-ik

PÉLDÁK.

Alhangu.	Felhangu.	
Irandom	Szelendém	Törendém
Irandod	Szelendéd	Törendéd
Irandja	Szelendi	Törendi
Irandjuk	Szelendjük	Törendjük
Irandjátok	Szelenditék	Törenditék
Irandják	Szelendik	Törendik

ÖSSZETETT JÖVŐ.

Irni	Szelni	Törni	fogom	fogjuk
			fogod	fogjátok
			fogja	fogják

II.

PARANCSOLÓ ÉS FOGLALÓ MÓD.

81. §.

PARANCSOLÓ MÓD.

		Alhangu.	Felhangu.
1.	Hogy	j-am	j-em
2.		j-ad	j-ed
3.		j-a	j-e
4.		j-uk	j-ük
5.		j-átok	j-étek
6.		j-ák	j-ék

PÉLDÁK.

	Alhangu.	Felhangu.	
Hogy	Irjam	Szeljem	Törjem
	Irjad	Szeljed	Törjed
	Irja	Szelje	Törje
	Irjuk	Szeljük	Törjük
	Irjátok	Szeljétek	Törjétek
	Irják	Szeljék	Törjék

Jegyzet. A' határzott alaku egyes második személyben, ha az a' könnyü kimondással nem ellenkezik, a' *ja*, *je* vagy a' helyette álló *sa*, *se*, *sza*, *sze*, *za*, *ze* kihagyatván, csak a' *d* marad meg; p. o. *ir-jad*, *ír-d; szel-jed*, *szel-d; tör-jed*, *tör-d; ás-sad*, *ás-d; vadász-szad*, *vadász-d; zuz-zad*, *zúz-d; fes-sed*, *fes-d; osz-szad*, *osz-d; kös-sed*, *kös-d*. Kivétetnek azon igék, mellyekben a' *j* helyett álló *s* az ige' vég *t* betűjével egy hangba olvad össze, ezekben, midőn megrövidíttetnek, csak az *ad*, *ed* személyrag' hangzója hagyatik ki, p. o. *tanít-s-ad*, *taníts-d; önt-s-ed*, *önts-d* stb.

82. §.

FOGLALÓ MÓD.

JELEN IDŐ.

Egy a' parancsoló móddal.

FÉLMULT.

A' jelen időből *vala* szóval körülírva így: *hogy írjam vala*, *írjad vala*, *írja vala* stb.

MULT.

A' jelentő multból körülírva *legyen*-nel így: *írtam legyen*, *irtad legyen*, *írta legyen* stb.

III.

OHAJTÓ VAGY FELTÉTELES MÓD.

83. §.

JELEN IDŐ.

		Alhangu.	Felhangu.
1.	Bár v. ha	nám, anám	ném, eném
2.		nád, anád	néd, enéd
3.		ná, aná	né, ené
4.		nók, anók	nők, enők
5.		nátok, anátok	néték, enéték
6.		nák, anák	nék, enék

P É L D Á K.

Bár vagy ha	Irnám	Szelném	Törném
	Irnád	Szelnéd	Törnéd
	Irná	Szelné	Törné
	Irnók	Szelnők	Törnők
	Irnátok	Szelnéték	Törnéték
	Irnák	Szelnék	Törnék

A' harmadik személy régi nyelvemlékeinkben így is előfordúl: *takarná-ja*, *dicsérné-je*, *mondaná-ja*, *takarná-jok*, *dicsérné-jök*, *mondaná-jok.*

84. §.

MULT.

A' jelentő mód' multjából *volna* szóval körülírva: *bár* vagy *ha írtam volna*, *írtad volna*, *írta volna* stb.

Észrevétel. Az igeragozás' alapja a' személyragok levén, azért az idő- és módképzőkre nézve a' határzatlan alaknál tett jegyzetek itt is szem előtt tartandók.

Általános jegyzet.

Ezen határozott alak szerint csak az áthatók, és míveltetők ragoztatnak.

C.

IKES VAGY KÖZÉPRAGOZÁSI MINTA.

85. §.

JELENTŐ MÓD.

JELEN IDŐ.

	Alhangu.	Felhangu.
1.	om	ém, öm
2.	ol	él, öl
3.	ik	ik
4.	unk	ünk
5.	tok, otok	ték, éték; tök, ötök
6.	nak, anak	nek, enek

P É L D Á K.

Alhangu.	Felhangu.	
Mosdom	Esdém	Szököm
Mosdol	Esdél	Szököl
Mosdik	Esdik	Szökik
Mosdunk	Esdünk	Szökünk
Mosdotok	Esdétek	Szöktök
Mosdanak	Esdenek	Szöknek

FÉLMULT.

1. ám	ém
2. ál	él
3. ék	ék
4. ánk	énk
5. átok,	étek
6. ának	ének

P É L D Á K.

Mosdám	Esdém	Szökém
Mosdál	Esdél	Szökél
Mosdék	Esdék	Szökék
Mosdánk	Esdénk	Szökénk
Mosdátok	Esdétek	Szökétek
Mosdának	Esdének	Szökének

Jegyzet. Ezt a' jelennel *vala* által körülírva is használják így: *mosdom vala*, *mosdol vala*, *mosdik vala* stb.

MULT.

Tökéletesen megegyezik a' határzatlan alakkal.

PÉLDÁK.

Alhangu.	Felhangu.	
Mosdottam	Esdéttem	Szöktem
Mosdottál	Esdéttél	Szöktél
Mosdott	Esdétt	Szökött
Mosdottunk	Esdéttünk	Szöktünk
Mosdottatok	Esdétteték	Szökteték
Mosdottak v.	Esdéttek v.	Szöktek v.
Mosdottanak	Esdéttenek	Szöktenek

RÉGMULT.

A' multból *volt* vagy *vala* szóval körülírva: *mondottam volt* vagy *vala; mondottál volt* vagy *vala* stb.

EGYSZERŰ JÖVŐ, mint a' jelen.

Mosdandom	Esdendém	Szökendém
Mosdandol	Esdendél	Szökendél
Mosdandik	Esdendik	Szökendik
Mosdandunk	Esdendünk	Szökendünk
Mosdandotok	Esdendeték	Szökendeték
Mosdandanak	Esdendenek	Szökendenek

ÖSSZETETT JÖVŐ, mint a' határzatlan alakban.

			fogok	fogunk
Mosdani	Esdeni	Szökni	fogsz	fogtok
			fog	fognak

86. §.

PARANCSOLÓ ÉS FOGLALÓ MÓD.

JELEN IDŐ.

a) *A' középigékre és belszenvedőkre nézve.*

		Alhangu.	Felhangu.
1.	Hogy	j-am	j-em
2.		j-ál	j-él
3.		j-ék	j-ék
4.		j-unk	j-ünk
5.		j-atok	j-eték
6.		j-anak	j-enek

P É L D Á K.

Hogy	Mosdjam	Esdjem	Szökjem
	Mosdjál	Esdjél	Szökjél
	Mosdjék	Esdjék	Szökjék
	Mosdjunk	Esdjünk	Szökjünk
	Mosdjatok	Esdjeték	Szökjeték
	Mosdjanak	Esdjenek	Szökjenek

b) *A' külszenvedőkre nézve.*

		Alhangu.	Felhangu.
1.	Hogy	s-sam	s-sem
2.		s-sál	s-sél
3.		s-sék	s-sék
4.		s-sunk	s-sünk
5.		s-satok	s-seték
6.		s-sanak	s-senek

PÉLDÁK.

Alhangu.	Felhangu.	
Hogy Irassam	Szelessem	Töressem
Irassál	Szelessél	Töressél
Irassék	Szelessék	Töressék
Irassunk	Szelessünk	Töressünk
Irassatok	Szelesseték	Töresseték
Irassanak	Szelessenek	Töressenek

Jegyzet. Honnan kitetszik, hogy a' külszenvedők' parancsolójában a' *t* és *j* szinte úgy változott *s*-sé, mint ez a' határzatlan alakuakról tett jegyzetekben előadatik. Tetszik, látszik a' *tet*, *lát*-tól veszi parancsolóját: *tessék*, *lássék*; *játszik* pedig egészen szabálytalanúl: *játszam*, *játszál*, *játszék*, *játszunk*, *játszatok*, *játszanak*.

FÉLMULT.

A' jelenből *vala* szóval körülírva: *hogy mosdjam vala*, *mosdjál vala*, *mosdjék vala* stb.

MULT.

A' jelentő' multjából körülirva *legyen*-nel: *hogy mosdottam legyen*, *hogy mosdottál legyen* stb.

87. §.

OHAJTÓ VAGY FELTÉTELES MÓD.

		Alhangu.	Felhangu.
1.	Bár v. ha	nám	ném
2.		nál	nél
3.		nék	nék
4.		nánk	nénk
5.		nátok	néték
6.		nának	nének

PÉLDÁK.

Bár v. ha	Mosdanám	Esdeném	Szökném
	Mosdanál	Esdenél	Szöknél
	Mosdanék	Esdenék	Szöknék
	Mosdanánk	Esdenénk	Szöknénk
	Mosdanátok	Esdenéték	Szöknéték
	Mosdanának	Esdenének	Szöknének

A' harmadik személy így is előfordúl régi nyelvemlékeinkben: *enne-ik*, *megöltene-ik*, *szokná-jék*, *jelenné-jek*, *telné-jek*, *születné-jek* stb. Telegdinél: *iszonyodné-jek*, *barátkozné-jek* stb.

MULT.

A' jelentő mód' multjából körülírva ***volna*** szóval: ***mosdottam volna***, ***mosdottál volna*** stb.

Észrevétel. A' középalakban is csak a' személyragozás változván az előadott minta szerint, egyébiránt a' ha-

tárzatlan alaknál tett idő és módbeli jegyzetek ide is alkalmazandók. Ezen alak szerint ragoztatnak a' közép és szenvedő vagyis *ikes* igék.

88. §.

A' JÖVŐ IGETŐ' RAGOZÁSA.

Midőn a'*fog* által körülírt ujabb, és *and*, *end* által alakúlt régi jövőt tőige gyanánt véve, és így ragozva előadjuk: koránt sem teszszük ezt azért, mintha mind az itt előadandó formákat mindenkor elkerülhetlenűl szükségeseknek tartanók; hanem csupán, hogy e' tekintetben is nyelvünk' hajlékonyságát kimutassuk. Mert valamint a'körülírt félmult, mult és régmult időkre, kivevén oz ohajtó mód' multját, szorosan szükségünk nincsen, hanem ha igen ritkán finomabb megkülönböztetések végett: úgy a' jövő időnek újabb ragozását is elannyira nem kivánnók általános divatúvá tenni, hogy inkább többször a' nyelv' rövidségét sértőnek is véljük, mivel mind ezen ragozási formákat legtöbbször értelemtévesztés nélkül rövidebben is kifejezhetjük. Az *and*, *end* egyszerü jövőre nézve különösen ajánlatos, hogy a' régiek' nyomán csak a' feltételes vagy foglaló módban használtassék. A' régiek például így éltek vele: *valahova menendesz, én is menek veled, és valahol lakozandol, én is ott lakozom; a' hányszor felserkenendesz, elmédbe jussanak az áldott istennek ajándoki. Ha isten neköm nyugodalmat adand* stb.

A' JÖVŐNEK *IK*TELEN

Határzatlan alak. Közép

A) EGYSZERÜ JÖVŐ IGETŐ

Irandok	Szelendék	Mosdandom
Irandasz	Szelendesz	Mosdandol
Irand stb	Szelend stb	Mosdandik stb

JÖVŐ

Irandék	Szelendék	Mosdandám
Irandál	Szelendél	Mosdandál
Iranda stb	Szelende stb	Mosdandék stb

JÖVŐ

Irandottam	Szelendéttem	Mosdandottam
Irandottál	Szelendéttél	Mosdandottál
Irandott stb	Szelendétt stb	Mosdandott stb

PARANCSOLÓ VAGY

Irandjak	Szelendjek	Mosdandjam
Irandj	Szelendj	Mosdandjál
Irandjon stb	Szelendjén stb	Mosdandjék stb

OHAJTÓ VAGY

Irandanék	Szelendenék	Mosdandanám
Irandanál	Szelendenél	Mosdandanál
Irandana stb	Szelendene stb	Mosdandanék stb

ÉS *IK*ES RAGOZÁSA.

alak. Határzott alak.

A' JELENTŐ MÓDBAN.

Esdendém	Irandom	Szelendém
Esdendél	Irandod	Szelendéd
Esdendik stb	Irandja stb	Szelendi stb

FÉLMULT.

Esdendém	Irandám	Szelendém
Esdendél	Irandád	Szelendéd
Esdendék stb	Irandá stb	Szelendé stb

MULT.

Esdendéttem	Irandottam	Szelendéttem
Esdendéttél	Irandottad	Szelendétted
Esdendétt stb	Irandotta stb	Szelendétte stb

FOGLALÓ MÓD.

Esdendjem	Irandjam	Szelendjem
Esdendjél	Irandjad	Szelendjed
Esdendjék stb	Irandja stb	Szelendje stb

FELTÉTELES MÓD.

Esdendeném	Irandanám	Szelendeném
Esdendenél	Irandanád	Szelendenéd
Esdendenék stb	Irandaná stb	Szelendené stb

B) ÖSSZETETT JÖVŐ IGETŐ A' JELENTŐ MÓDBAN.

	Határzatlan és közép alak	Határzott alak
Irni Szelni Mosdani Esdeni	fogok	fogom
	fogsz	fogod
	fog	fogja
	stb	stb

JÖVŐ FÉLMULT.

Irni Szelni Mosdani Esdeni	fogék	fogám
	fogál	fogád
	foga	fogá
	stb	stb

JÖVŐ MULT.

Irni Szelni Mosdani Esdeni	fogtam	fogtam
	fogtál	fogtad
	fogott	fogta
	stb	stb

PARANCSOLÓ VAGY FOGLALÓ MÓD.

Irni Szelni Mosdani Esdeni	fogjak	fogjam
	fogj	fogjad
	fogjon	fogja
	stb	stb

OHAJTÓ VAGY FELTÉTELES MÓD.

	Határzatlan és közép alak	Határzott alak
Irni Szelni Mosdani Esdeni	fognék	fognám
	fognál	fognád
	fogna	fogná
	stb	stb

JÜVŐ MULT.

Irni Szelni Mosdani Esdeni	fogtam	fogtam	volna
	fogtál	fogtad	
	fogott	fogta	
	stb	stb	

89. §.

HATÁRTALAN MÓD.

Igéinknek határtalan módja mind a' három alakban egyenlő, és jegye a' *ni* szócska, melly a' hangzón végződőkhöz tisztán, a' többihez elébe szúrt *a*, *e* segédhangzóval járúl; e' segédbetűt az *űt-*, *ít-*ben végződők is felvehetvén.

P É L D Á K.

JELEN IDŐ.

Irni	Szelni	Törni	Mosdani	Esdeni

JÖVŐ.

Irandani	Szelendeni	Törendeni	Mosdandani	Esdendeni

Az egybirtoku személyragokat, mint a' főnevek, elfogadja, ekkor az első és második személyrag mindenik számban kiüti a' *ni* jegyszónak *i* betüjét.

MINTA.

Alhangu.	Felhangu.	
n-om, a-nom	n-ėm, e-nėm	n-öm, e-nėm
n-od, a-nod	n-ėd, e-n-ėd	n-öd, e-n-ėd
ni-a, a-nia	ni-e, e-ni-e	ni-e, e-nie
n-unk, a-nunk	n-ünk, e-nünk	
n-otok, a-n-otok	n-ėtėk, e-n-ėtėk	n-ötök, e-n-ėtėk
ni-ok, a-ni-ok	ni-ök, e-ni-ök	

PÉLDÁK.

Irnom	Szelnėm	Törnöm	Mosdanom	Esdenėm
Irnod	Szelnėd	Törnöd	Mosdanod	Esdenėd
Irnia	Szelnie	Törnie	Mosdania	Esdenie
Irnunk	Szelnünk	Törnünk	Mosdanunk	Esdenünk
Irnotok	Szelnėtėk	Törnötök	Mosdanotok	Esdenėtėk
Irniok	Szelniök	Törniök	Mosdaniok	Esdeniök
Irandanom	Szelendenėm	Törendenėm	Mosdandanom	Esdendenėm stb

90. §.

RÉSZESÜLŐK' VAGY IGENEVEK' FAJA.

A' *részesülők* igéből származott melléknevek, mert azon igének, mellyből erednek, cselekvő, szenvedő vagy közép állapotát időbeli viszonyban tulajdonítják a' főnévnek, a' melly mellett állanak; p. o. *tanuló ifju*, *dicsért mű*, *szedendő betű*. Önállólag azonban főnevekűl is divatosak, p. o. *író*, *szerző*, *szabó*, *csapó*.

Mivel pedig a' mellékneveknek minden viszonyaival megegyeznek: azért a' ragozásban is azok' szabályait követik. Időbeli viszonyaikra nézve négyfélék, u. m.

JELEN.

ó, *ő*.

Iró, szelő, törő, mosdó, szökő.

FÉLMULT.

va, *ve*.

Irva, szelve, törve, mosdva, esdve, szökve.

MULT.

t, vagy *ott*, *ètt*, *ött*.

Irt, szelt, tört, mosdott, esdètt, szökött.

Jegyzet. Némellyek kétféleképen alakúlnak, p. o. *írt*, v. *írott*; *tört*, v. *törött*; *vert* v. *verètt*; *szelt* v. *szelètt*; *font* v. *fonott*; *ért*, v. *érètt*.

JÖVŐ.

andó, endő.

Irandó, szelendő, törendő, mosdandó, esdendő, szökendő.

Honnan kitetszik, hogy eredetökre nézve nem egyebek, mint az igék' jelen, félmult, mult és jövő időinek harmadik személyei. A' multról ez világos; a' jelen és jövőnek pedig képzője az *ő* személyes névmás épen úgy mint a' határzott alaké; csak hogy amott *a*, *i*-re, itt pedig *ő*, *ó* alakban fordúl elő; a' félmultra nézve pedig Révai világosan kimutatta, hogy ennek tőszemélye eredetileg *va*, *ve* által képeztetett, 's így az *írva*-ból lőn: *íra; szelve*, *szele; írvája*, *irá; szelvéje, szelé* stb.

Jegyzet. Értelmökre nézve midőn cselekvő személyre vonatkoznak: cselekvő, midőn pedig tárgyra vagy tárgyúl használt, vagy szenvedőleg álló személyre vonatkoznak: szenvedő értelemmel birnak, p. o. *ivó ember* (a' ki iszik), *ivó pohár* (a' miből iszunk), *alvó ifju* (ki aluszik), *alvó hely* (hol alszunk), *sokat járt ember* (ki sokat járt),' *járt út* (melly meg van járva); *olvasott könyv* (melly sokak által olvastatott); *irandó könyv* (mellyet írni kell), *könyvet írandó* (ki könyvet írni fog); így: *sírva olvastam leveledet* cselekvő, *irva van a' könyvben*, szenvedő értelmü.

91. §.

RÉSZESÜLŐK' RAGOZÁSAI.

A' *részesülők* kétképen ragozhatók: 1) Mint melléknevek a' rendes ragozás' szabályait követik, p. o. *mindentudó isten; az istent a' mindentudót meg nem lehet csalni; tanultabb ember*. A' régiek' példája szerint még a' félmult (*va, ve*) is a' melléknév' szabályai szerint használtatik: *az utak lepvék emberekkel* stb. 2) A' cselekvők kihagyás által alakúlt mondatokban kivált a' régieknél különös ragozásokkal fordúlnak elő, mellyeknek néhány példáit feljegyezzük. Igy p. o. e' helyett: *a' föld, mellyet isten adott: istenadta föld.* Ugyanezen részesülő a' többi személyekben is használtathatnék, p. o. *írtam könyv* stb; de ez nem igen divatos. Az így ragozott részesülő egészen egy a' jelentő mód' határzott alaku multjával 's magán állva minden egyéb ragokat felveszen, p o. *mi lesz az izten' adtából* stb. A' régiek még a' benható és középigéknek multját is *att-, ett*-el képezve a' határzott alak szerint személyragozták, de csak kihagyások által alakúlt mondatokban. Illyenek például a' müncheni kéziratban: *megőrizett engem innét elmenettem, és ott lakozottam*, e' helyett: *megőrizett engem, midőn innét elmentem és ott lakoztam*. Hasonlók ezek is: *lelék Danielt imádkozotta; látám urat állatta az oltáron; mikor lát-*

tunk tégedet éhezetted, és etettünk tégedet szomjazottad. Hasonlólag találtatik személyragozva a' félmult is, ugy mint: *bizvám, bizvád, bizvája, bizvánk, bizvátok, bizvájok; kérvém, kérvéd, kérvéje, kérvénk, kérvétek, kérvéjök.* Igy régi nyelvemlékeinkben olvassuk: *Hogy élvénk dicsérjük te nevedet; bünhödtünk eltávozvánk tetőled; én lelkemet és testemet adom mü atyáinknak törvényeikért, imádvám urat. Bemenvéjek a' királyhoz, valamit kértenek, veszik vala; a' férjfiak megértvéjek a' királyt, mondának neki* stb. Ugyanez névragokkal is feltaláltatik; így Pázmánnál: *hívsággal rakvának érzené minden javát e' földnek;* Lépesinél: *az utczák rakvák valának sokaságos csodáló néppel;* Telegdinél: *postillámot, mint tévelygésekkel rakvát meveti.*

2) Minden részesülő mint melléknév fölveszi az *an* stb határzói képzőt is, u. m.

a) Gyérebben a' jelen részesülők, p.o. *merő-en;* mert e' helyett inkább *leg, lag* divatos, p. o. *gondolkodó-lag, elmélkedő-leg* stb.

b) Gyakrabban a' mult, p. o. *folyt-on, nyugton* vagy *nyugott-an, puhult-an, levert-en, vidultan* stb.

c) Leggyakrabban a' féltmult, melly másként állapotjegyzőnek is hivatik, p. o. *írván, várván, szelvén, törvén* stb, ezekből összevonva: *írva-an, várva-an, szelve-en, törve-en* stb.

d) Leggyérebben a' jövő, p. o. *maradandó-an, állandó-an* stb.

92. §.

HANGUGRATÓ IGÉK.

Igen sok többtagu igéinknél a' végszótagban levő rövid hangzót ragozáskor meg is tarthatni, ki is lökhetni; melly utóbbi esetben a' szokott segédhangzókat kell visszaállítani; p. o. *sodor-sz* vagy *sodr-asz; gyötör-sz* vagy *gyötr-esz; pėdėr-sz* vagy *pėdr-esz* stb. Illyenek:

1) Mellyekben a' végtagu rövid hangzónak kilöketése által *g* betű *l, n, r* folyékony félhangzókkal jön össze; p. o. *mosolyog, mosolyg; szédeleg, szédelg; csikorog, csikorg; cseneg, cseng; peneg, peng* stb. Kivétetik: *farag.*

2) Ha ugyanazon *g* *z*-vel jön össze; p. o. *buzog, buzg; végez, végz; mozog, mozg* stb.

3) Ha a' félhangzók akár folyékonyakkal, akár sziszegőkkel jőnek össze; p. o. *érdemel, érdeml; ócsárol, ócsárl; varázsol, varázsl; kínoz, kínz; oroz, orz; szėmėz, szėmz* stb. Kivétetik: *keres.*

4) A' következő igék:

Bujdokol	Fuldokol	Hegyez
Csatol	Gátol	Jegyez
Csépel	Gyászol	Koboz
Ebédel	Gyötör	Kotor
Énekel	Hajol	Kovácsol
Esdekel	Habozik	Nádol

Padol	Sajog	Tudakol
Pecsételel	Sodor	Ünnepel
Perel	Tanácsol	Vádol
Pótol	Tipor	
Rabol	Tolmácsol	

Ragozásuk kétféle, a' mint tudniillik vagy az épen maradt, vagy a' hangvesztett igető vétetik alapúl. Az első esetben rendes ragozásuak; a' másik esetben a' hangvesztett igetőhöz a' hangzón kezdődő személyragok teljes épségben, a' mássalhangzón

PÉL-

A) *IK*TE-

Határzatlan alak.

JELENTŐ

JELEN

Sodrok	Szérzék	Gyötrök
Sodrasz	Szérzesz	Gyötresz
Sodor	Szérez	Gyötör
Sodrunk	Szérzünk	Gyötrünk
Sodrotok	Szérzétek	Gyötrötök
Sodranak	Szérzenek	Gyötrenek
stb	stb	stb

hangzón kezdődők pedig a' szokott *a*, *e*, *o*, *ö* segédhangzók' közbevételével járúlnak. De nincs illy segédhangzónak 's azért a' hangzóvesztett tő-ige' ragozásának helye azon személyragokra nézve, mellyek *j*-vel kezdődnek; továbbá a' parancsolóban, a' félmult részesülőben, mellynek képzője: *va*, *ve*, mellyekben egyedűl az ép igető és pedig rendesen ragozható; holott egyebütt inkább van szokásban a' hangvesztett, mint az ép igetőnek ragozása.

DÁK.

LENEK.

Határzott alak.

MÓD.

IDŐ.

Sodrom	Szérzém	Gyötröm
Sodrod	Szérzéd	Gyötröd
Sodorja	Szérzi	Gyötri
Sodorjuk	Szérézzük	Gyötörjük
Sodorjátok	Szérzitek	Gyötritek
Sodorják	Szérzik	Gyötrik
stb	stb	stb

Határzatlan alak:

FÉL-

Sodrék	Szèrzék	Gyötrék
Sodrál	Szèrzél	Gyötrél
Sodra	Szèrze	Gyötre
Sodránk	Szèrzénk	Gyötrénk
Sodrátok	Szèrzéték	Gyötréték
Sodrának	Szèrzének	Gyötrének

MULT

Sodrottam	Szèrzèttem	Gyötröttem
Sodrottál	Szèrzèttél	Gyötröttél
Sodrott	Szèrzètt	Gyötrött
Sodrottunk	Szèrzèttünk	Gyötröttünk
Sodrottatok	Szèrzètteték	Gyötrötteték
Sodrottak v.	Szèrzèttek v.	Gyötröttek v.
Sodrottanak	Szèrzèttenek	Gyötröttenek

Jegyzet. Ezen időben inkább használtatik az ép igetőtől mélyt, hol inkább divatos a': *sodrott*, *szèrzètt*, *gyötrött*, mint:

JÖ-

Sodrandok	Szèrzendék	Gyötrendék
Sodrandasz	Szèrzendesz	Gyötrendesz
Sodrand stb	Szèrzend stb	Gyötrend stb

PARANCSOLÓ ÉS FOGLALÓ

Sodorjak	Szérèzzek	Gyötörjek
Sodorj	Szérèzz	Gyötörj
Sodorjon stb	Szérèzzen stb	Gyötörjön stb

OHAJTÓ VAGY

Sodranék	Szèrzenék	Gyötrenék
Sodranál	Szèrzenél	Gyötrenél
Sodrana stb	Szèrzene stb	Gyötrene stb

Határozott alak:

MULT.

Sodrám	Szérzém	Gyötrém
Sodrád	Szérzéd	Gyötréd
Sodrá	Szérzé	Gyötré
Sodrók	Szérzők	Gyötrők
Sodrátok	Szérzétek	Gyötrétek
Sodrák	Szérzék	Gyötrék

IDŐ.

Sodrottam	Szérzéttem	Gyötröttem
Sodrottad	Szérzétted	Gyötrötted
Sodrotta	Szérzétte	Gyötrötte
Sodrottuk	Szérzéttük	Gyötröttük
Sodrottátok	Szérzéttétek	Gyötröttétek
Sodrották	Szérzétték	Gyötrötték

képzett: *sodortam*, *szérèztem*, *gyötörtem*. Kivevén a' tősze *sodort*, *gyötört*.

VŐ.

Sodrandom	Szérzendém	Gyötrendém
Sodrandod	Szérzendéd	Gyötrendéd
Sodrandja stb	Szérzendi stb	Gyötrendi stb

AZ ÉP IGETŐTŐL.

Sodorjam	Szérèzzem	Gyötörjem
Sodorjad	Szérèzzed	Gyötörjed
Sodorja stb	Szérèzze stb	Gyötörje stb

FELTÉTELES MÓD.

Sodranám	Szérzeném	Gyötreném
Sodranád	Szérzenéd	Gyötrenéd
Sodraná stb	Szérzené stb	Gyötrené stb

HATÁRTALAN MÓD.

JELEN.

Sodrani v.	Szérzeni v.	Gyötreni v.
Sodorni	Szérézni	Gyötörni stb

JÖVŐ.

Sodrandani	Szérzendeni	Gyötrendeni

RÉSZESÜLŐK.

FÉLMULT.

Sodorva	Szérézve	Gyötörve

MULT.

Sodrott	Szérzétt	Gyötrött

JÖVŐ.

Sodrandó	Szérzendő	Gyötrendő

B) *IK*ESEK.

JELENTŐ MÓD.

JELEN IDŐ.

Omlom	Vérzém	Fürdöm
Omlol	Vérzél	Fürdöl
Omlik	Vérzik	Fürdik
Omlunk	Vérzünk	Fürdünk
Omlotok	Vérzétek	Fürdötök
Omlanak	Vérzenek	Fürdenek

FÉLMULT.

Omlám	Vérzém	Fürdém
Omlál	Vérzél	Fürdél
Omlék	Vérzék	Fürdék
Omlánk	Vérzénk	Fürdénk
Omlátok	Vérzétek	Fürdétek
Omlának	Vérzének	Fürdének

MULT.

Omlottam	Vérzettem	Fürdöttem
Omlottál	Vérzettél	Fürdöttél
Omlott	Vérzett	Fürdött
Omlottunk	Vérzettünk	Fürdöttünk
Omlottatok	Vérzettetek	Fürdöttetek
Omlottak v.	Vérzettek v.	Fürdöttek v.
Omlottanak	Vérzettenek	Fürdöttenek

JÖVŐ.

Omlandom	Vérzendem	Fürdendem
Omlandol	Vérzendel	Fürdendel
Omlandik	Vérzendik	Fürdendik
stb	stb	stb

PARANCSOLÓ VAGY FOGLALÓ MÓD.

Omoljam	Vérezzem	Fürödjem
Omoljál	Vérezzél	Fürödjél
Omolják	Vérezzék	Fürödjék
stb	stb	stb

OHAJTÓ VAGY FELTÉTELES MÓD.

Omolnám	Vérézném	Fürödném
Omolnál	Véréznél	Fürödnél
Omolnék stb	Véréznék stb	Fürödnék stb

HATÁRTALAN MÓD.

JELENIDŐ.

Omlani	Vérzeni	Fürdeni

JÖVŐ.

Omlandani	Vérzendeni	Fürdendeni

RÉSZESÜLŐK.

JELEN.

Omló	Vérző	Fürdő

FÉLMULT.

Omolva	Vérézve	Fürödve

MULT.

Omlott	Vérzétt	Fürdött

JÖVŐ.

Omlandó	Vérzendő	Fürdendő

Jegyzet. Ajánlatos azon igéket, mellyekkel *ik* nélkül is élünk, megkülönböztetés végett egyik alakban hangvesztve, a' másikban hangvesztés nélkül ragozni.

PÉLDÁK.

JELEN IDŐ.

Habozok	Habzom	Omolok	Omlom
Habozasz	Habzol	Omolsz	Omlol
Haboz	Habzik	Omol	Omlik
stb	stb	stb	stb

FÉLMULT.

Habozék	Habzám	Omolék	Omlám
Habozál	Habzál	Omolál	Omlál
Haboza	Habzék	Omola	Omlék
stb	stb	stb	stb

MULT.

Haboztam	Habzottam	Omoltam	Omlottam
Haboztál	Habzottál	Omoltál	Omlottál
Habozott	Habzott	Omolt	Omlott
stb	stb	stb	stb

JÖVŐ.

Habozandok	Habzandom	Omolandok	Omlandom
Habozandasz	Habzandol	Omolandasz	Omlandol
Habozand	Habzandik	Omoland	Omlandik
stb	stb	stb	stb

Jegyzet. Az illy igék a' tehető vagy míveltető igék' képzőivel többnyire hangugratás nélkül használtatnak, p. o. *zörög-het*, *morog-hat*, *buzog-hat*, *sodor-tat*, *pedèr-tet*

93. §.

RENDHAGYÓ IGÉK.

Rendhagyó igék azok, mellyek' tövei ragozáskor némelly betű' elhagyása vagy felvétele által különféleképp változnak, és kétfélék, u. m. azok, mellyekben a' *gy* vagy *sz* elenyészik.

A) Mellyekben a' *gy* enyészik el.

Vagyon és *megyen:*

A' *vagyon* igének tiszta eredeti gyöke *va* (melly a' héber, chaldeai és lap: *vaj*, *vej*, *hvo*, latin *fui* jelentésüvel egyezik); ezen gyök majd *gy* betűvel: *vagy;* majd *l* betűvel: *val*, *vel* toldaték meg, 's így ragozása is a' három különféle igető szerint változott. Ma tehát így ragoztatik:

JELENTŐ MÓD.

JELEN IDŐ.

Vagyok	Vagyunk
Vagy	Vagytok
Van, vagyon	Vannak

FÉLMULT.

Valék	Valánk
Valál	Valátok
Vala	Valának

MULT.

Voltam	Voltunk
Voltál	Voltatok
Volt	Voltak, v. voltanak

Jelen részesülője: *való*; a' többi idejét az alább előadandó *lèsz* igéből kölcsönzi.

A' másodiknak: *mègyèn*, gyöke a' *mè*, mint *mè-het* tehetője mutatja; másik töje *mèn* a' *mè* és *ön* névmásból. Csak a' jelentő' jelen idejében rendetlen így:

Mégyék, ménék	Mégyünk v. ménünk
Mégy (mész)	Méntek
Mégy, mégyén v. mén	Mennek

Egyéb idői az *ik* vesztett *mèn* tőből rendes ragozásuak.

A' tehetőt közvetlen a' *mè* tőhöz ragasztja: *mè-het*.

B) Mellyekben az *sz* enyészik el.

Azon igékhez, mellyekben az *sz* elenyészik, tartozik:

1) A' következő öt iktelen ige: *lèsz*, *tèsz*, *vèsz*, *visz*, *hisz*. Mellyeknek minden rendetlensége abban áll, hogy majd a' *lèsz*, *tèsz* stb szolgál igetőül, majd a' tiszta: *lè*, *tè*, *vè*, *vi*, *hi*, majd pedig a' *lèn*, *tèn*, *vèn*, *vin*, *hin* toldott gyökök.

JELENTŐ

	Lėszėk	Hiszėk
	Lėszesz	Hiszesz
	Lėszsz	Hiszsz
	Lėsz	Hisz
Jelenidő:	Lėszėn	Hiszėn
	Lėszünk	stb
	Lėsztėk	
	Lėsznek	
	Lėvék	Hivék
	Lėvél	Hivél
	Lėve	Hive
	Lőn	Hün
Félmult:	Lėvénk	Hivénk
	Lėvétėk	Hivétėk
	Lėvének	Hivének
	Lőnek	Hünek

PARANCSOLÓ VAGY

Lėgyek	Higyek
Légy	Higy
Lėgyėn	Higyėn
Lėgyünk	stb
stb	

OHAJTÓ VAGY

Lėnne	Hinne

RÉSZE

Jelen:	Lėvő	Hivő
Félmult:	Léve	Híve
Mult:	Lėtt	Hitt
Jövő:	Lėendő	Hivendő

Jegyzet. Lėsz, tész néha ékeztetnek is: l*é*szek,

MÓD.

Tėszėk	Viszėk	Vėszėk
{Tėszesz	{Viszesz	{Vėszesz
{Tészsz	{Viszsz	{Vészsz
{Tėsz	{Visz	{Vész
{Tėszėn	{Viszėn	{Vėszėn
stb	stb	stb

Tėvék	Vivék	Vėvék
Tėvél	Vivél	Vėvél
{Tėve	{Vive	{Vėve
{Tőn	{Vin	{Vőn, vün
Tėvénk	Vivénk	Vėvénk
Tėvétėk	Vivétėk	Vėvétėk
{Tėvének	{Vivének	{Vėvének
{Tőnek	{Vinek	{Vőnek

FOGLALÓ MÓD.

Tégyek	Vigyek	Vėgyek
Tégy	Vígy	Végy
Tėgyėn	Vigyėn	Vėgyėn
stb	stb	stb

FELTÉTELES MÓD.

Tėnne	Vinne	Vėnne

SÜLŐK.

Tėvő	Vivő	Vėvő
Téve	Víve	Vėve
Tėtt	Vitt	Vėtt
Tėendő	Viendő	Vėendő

légyen; tész, tégyen.

2) Ide tartoznak: *ėszik*, *iszik*, mellyeknek tiszta gyökük: *ė*, *i* 's ezek épen úgy ragoztatnak, mint a' fentebbiek, kivevén a' parancsoló mód' második személyét, mellyben a' gyökbeli *ė*, *i* rövidek maradnak: *ėgyél*, *igyál*; a' mult idő' egyes harmadik személyének pedig szokottabb formája: *ėvėtt*, *ivott*, mint: *ėtt*, *itt*. Hasonlók továbbá a' következők is:

a) *aluszik* vagy *alszik*; *feküszik* vagy *fekszik*; mellyek ragozásban *lėsz*, *visz* stb igékkel tökéletesen megegyeznek, csak hogy némelly idejökben összevonva is használtatnak, és a' jövő időben az *u*, *ü*, v-re változik:

Aluszom v. alszom	Feküszöm v. fekszem
Aluvám v. alvám	Feküvém v. fekvém
Aluttam	Feküttem
Alvandom	Fekvendém
Alugyál	Feküdyél
Alunnám	Feküvném
Alunni	Fekünni
Aluvó v. alvó	Feküvő v. fekvő
Aluva v. alva	Feküve v. fekve
Alutt	Feküt
Aluvandó v. alvandó	Feküvendő v. fekvendő

b) Ezek pedig:

Menekszik	Menekėdik
Dicsekszik	Dicsekėdik
Cselekszik	Cselekėdik
Törekszik	Törekėdik

a' *szik* képzővel a' fentebbiek *alszik*, *fekszik* szerint; a' *dik* képzővel pedig szabályosan ragoztatnak.

Dicsekszém		Dicsekédém
Dicsekvém		Dicsekédém
	Dicsekédtem	
Dicsekvendém		Dicsekédendém
	Dicsekédjél	
Dicsekénném		Dicsekédném
Dicsekénni		Dicsekédni
Dicsekvő		Dicsekédő
Dicsekve		Dicsekédve
Dicsekvendő		Dicsekédendő

c) Ezek végre háromféle tövűek:

Alkszik	Alkuszik	Alkudik
Eskszik	Esküszik	Esküdik
Nyugszik	Nyugoszik	Nyugodik

Mellyeknek *d*-és töve rendesen, *szik*-es töve pedig a' fentebbiek szerint veszi fel a' ragozást:

Alkszom	Alkuszom	Alkudom
Alkvám	Alkuvám	Alkudám
	Alkudtam	
Alkvandom	Alkuvandom	Alkudandom
	Alkudjál	
	Alkudnám	
Alkunni	Alkudni	
Alkvó	Alkuvó	Alkudó
Alkva	Alkuva	Alkudva
Alkvandó	Alkuvandó	Alkudandó

d) Mellyek ugyan a' jelentő mód' jelen idejében *dik* és *szik* képzővel egyiránt ragozhatók, de a' többiben a' *dik*-es tőige' rendes ragozását követik. Illyenek:

Alapszik	Alapodik
Betegszik	Betegėdik
Bünhöszik	Bünhödik
Csillapszik	Csillapodik
Dühöszik	Dühödik
Elégszik	Elégėdik
Fenekszik	Fenekėdik
Gazdagszik	Gazdagodik
Gyanakszik	Gyanakodik
Gyarapszik	Gyarapodik
Haragszik	Haragudik
Hamuhoszik	Hamuhodik
Hamvahoszik	Hamvahodik
Hidegszik	Hidegėdik
Keverėszik	Keverėdik
Kövérszik	Kövérėdik
Melegszik	Melegėdik
Növekszik	Növekėdik
Öregszik	Öregėdik
Részegszik	Részegėdik
Sebheszik	Sebhėdik
Savanyoszik	Savanyodik
Szaporoszik	Szaporodik
Tanakszik	Tanakodik
Telepszik	Telepėdik
Ülepszik	Ülepėdik

Vajuszik	Vajudik
Vastagszik	Vastagodik
Vénheszik	Vénhédik
Veszekszik	Veszekédik

Jegyzet. Néha ezekben is az *sz* ingadozó, p. ó. vidékeken hallani: *gyanakvó*, *menekvő*, *tanakvó*, *haragvó*, ezek helyett: *gyanakodó*, *menekédő*, *tanakodó*, *haragudó*. *Igyekszik* v. *ügyekszik*; *igyekézik* v. *ügyekézik*; a' jelentő mód' jelen idejében kétfélén van szokásban; egyebütt csak az *igyekézik* v. *ügyekezik* ragoztatik; ámbár olvashatni illyeket is: *igyekvő* ifju, *ügyekvése* nagy volt. Némelly igékben a' *szik*, *dik*, úl, űl képzővel felcserélhető, p. o. *alapúl*, *betegűl*, *csillapúl*, *gazdagúl*, *gyarapúl*, *hidegűl*, *melegűl*, *öregűl*, *részegűl*, *ülepűl* stb.

94. §.

SZEMÉLYTELEN ÉS HIÁNYOS IGÉK.

Személytelen igéknek hivjuk azokat, mellyekkel csak a' harmadik személyben élünk; közőlök egyedül a' jelen időben divatosak ezek:

Nincs	Nincsen	Sincs	Sincsen
	Nincsenek		Sincsenek
Jer	Jerünk	Jerték	
Ne	Nesze	Neték	Neszték

Minden időben előfordúlnak ezek: ***szabad***, ***szabadott***, ***szabadand***, ***szabadjon***, ***szabadna***; ***fáj***, ***fájt***, ***fájand***, ***fájjon***, ***fájna***, ***fájni***.

Nem személytelenek ugyan, de már logicai tekintetben többnyire személytelenűl divatoznak. Illyenek : Hallik

Hallatszik
Rémlik
Történik
Villámlik
Estellik
Estveledik
Esteledik
Pitymallik
Pitymalodik
Esik (eső)
Szemzik }
Lanyházik } az eső

Jegyzet. A' *nincs*, *szabad*, *fáj'* formájára személytelenűl használtatnak, ha a' *nekem* tulajdonítóval köttetnek össze, ezek is : *van*, *lehet*, *kell*, *illik*.

V. FEJEZET.

HATÁRZÓK, KÖT- ÉS INDULATSZÓK.

95. §.

HATÁRZÓK.

A' határzók a' névnek vagy igének különféle hely-, idő-, szám- és módbeli körülményeit közelebbről jelelik. Eredetökre nézve vagy gyökszók, p. o. *ma;* vagy származékok, p. o. *belűl, hátúl, kivűl;* vagy összetettek, p. o. *holnap, tegnap, minap* stb.

Különben a' határzók nyelvünkben azon szóosztály, melly igen sok olly szót is foglal magában, a' mi egyszersmind névutó, vagy ragozott név, és azért is azon szótagokat, mellyek határzókat alkotnak, inkább ragoknak véljük tekinthetni.

96. §.

HATÁRZÓI RAGOK.

Határzók a' nyelv' különféle részeiből a' következő ragok által lesznek:

1) *á, é* figyelmeztető: *a, e* (al-a, fel-e) 's az egyes harmadik személyragból összehúzva (ala-a,

fele-e) *alá, felé* helymutató névhatárzókat képez ezen kérdésre: hová? p. o. *al-á, fől-é, mell-é, mög-é, hegy-é.*

2) *an, en* mellékneveklhez és részesülőkhöz járúl, 's megfelel ezen kérdésre: hogyan? 's módjelentő határzókat alkot; p. o. *okos-an, bölcs-en, fontos-an, szeles-en.* Hibásak tehát az illy ragasztások: *magas-san, szeles-sen, dicséret-es-sen, hat-hatós-san*, mert *san, sen* képző nincsen. Az *a, e* kimeneteliűek összeolvadnak a' rag' hangzójával, p. o. *barna-an, barn-án; fekete-en, feket-én;* az *ó, ő, ú, ű* végzetűek kétfélekép ragoztatnak, p. o. *gondolkodó-n* vagy *gondolkodó-an; elmélkedő-n* vagy *elmélkedő-en; szomorú-n* vagy *szomorú-an; keserű-n* vagy *keserű-en; könny-en* vagy *könnyű-en.* E' ragban az *e* mindig nyilt, 's ez által különbözik az állapító *ėn*-től, melly mindig zárt *ė*, p. o. *micsoda helyėn jársz?* fel. *vizes-ėn; hogyan jöttél meg?* fel. *vizes-én.* Valamint a' felhanguakban e' kérdésre: *hol jártál?* fel. *a' laposon; hogy' van erszényed?* fel. *laposan;* 's így az *a*-nak nyilt *e*, az *o*-nak zárt *ė* felel meg. Némellykor hosszan is ejtetik: *igazán, magyarán, könnyedén.* Hangrendet követ 's hangugratás és egyéb változásokra nézve a' többes számrag' szabályaihoz idomúl: *hevek, heven; bátrak, bátran. Szabadon, nagyon, örökön* kivételesek. Szinte kivételesek az összevont mult ideju részesülők, p. o. *nyugton, folyton, mėntėn, űztön* (űzve); de a' szenvedő értelműek

megtartják a' szabályt: *holt-an*, *ment-en*, *nyugott-an*, *csüggedt-en*.

3) *ant*, *ent*, összetéve az állapító *on*, *en* és az *ott*-ból; p. o. *al-ant*, *l-ent*, *b-ent*, *f-önt*, *künt*.

4) *Ánt*, *ént*, *int* hasonlító névhatárzókat alkot, p. o. *gyan-ánt*, *szer-int*, *rész-ént*, *képes-ént*, *rész-int*, *képes-int*, *alkalmas-int*. A' köznép a' *t* betűt rendesen elhagyja, p. o. *gyan-án*, *szer-én*, *rész-én*, *képes-én*. Ezekben a' *t* a' tárgyeset' ragából járúl ide, a' minthogy a' *részint* helyett *részt* is szoktunk irni: *nagyrészt*.

5) *Anként*, *enként* összetéve az *an*, *on*, *en*, *ėn*, *ön* és *ként* képzőből osztóhatárzókat alkot: *egy-enként*, *száz-anként*. Ezen határzó első hangzóját mindenkor a' többes szám' hangzója szabályozza, p. o. *házak*, *házanként*; *foltok*, *foltonként*, *fejek*, *fejenként*; *csipetėk*, *csipetėnként*.

6) *Ként* hasonlító határozókat képez a) nevekből, p. o. *istenként*, *emberként*, *magamként*; b) névmásokból, p. o. *akként*, *azonként*, *ezėnként*.

7) *Ast*, *est* összetett rag az *is* és tárgyeset *at*-ból; a) félmult részesülőkből: *bizva-ast*, *bizvást*, *folyv-ást*, *ügetv-ést*; b) főnevekből: *öröm-est*, *szerelm-est*, *mihely-est*.

8) *Ott*, *ett*, *ėtt*, *ött*, *ütt*, *-tt* helyhatárzókat képez e' kérdésre: hol? *Kolozsvárott*, *Győrött*, *Pécsėtt*, *helyütt*, *helytt*, *alatt*, *fölött*, *között*, *részutt*, *hanyatt*, *előtt* stb. E' szókban: *fönt*, *künt*, *lent*, *szélt*, *hosszat*, egy *t* is elég.

9) *At*, *et* a' tárgyeset' raga; hasonlítók helyett

használtatik e' szókban: *sokat tünődik*, *nagyot esik*, *nagyrészt*, *viszont* stb.

10) *Úl, űl* hasonlító értelemmel, igen termékeny képző, hangzóját soha sem veszti, köznyelvben a' gyökszó véghangzóját megnyujtja, de az ujabb divat szerint röviden is hagyja, az *an*, *en* raggal rokonértelmü, 's vele jobbára felcserélhető; p. o. *józan-úl*, *elégedetlen-űl*, *lomha-úl*, *henye-űl*.

11) *Dan*, *den* az *id* (idő) és *an*, *en* ragból, p. o. *haj-dan*, *haid-an*; *ma-id*, *maj-dan*.

12) *Szèr*, *szor*, *ször*; maga a' *szèr* főnév; hajdan nem illeszkedett a' hangrendhez, p. o. *egy-szèr*, *öt-szèr*, *hat-szèr*. Tétetik 1) sarkszámokhoz; 2) iketlen sorszámokhoz: *másod-szor*, *harmad-szor*. *Ta*, *te*-vel is megtoldatik: sokszor-*ta*, kétszer-*te*; *ra*, *re*-vel is: egyszer-*re*.

13) *Kor*, maga a' kor főnév, időhatározókat képez, 's a' hangrendhez nem illeszkedik; p. o. *tavasz-kor*, *ősz-kor*, *éjfél-kor*, *dél-kor*, *aratás-kor*, *szüret-kor*. Néha *on* helyragot vesz fel: *ak-kor-on*.

14) *Lag*, *leg* ragasztatik a) részesülőkhöz: p. o. *jövő-leg*, *menő-leg*, *futó-lag*; b) melléknevekhez: *fölös-leg*, *körös-leg*, *emberi-leg*, *szolgai-lag*. Úgy látszik, egy a' felső fokot képző *leg*, azaz: *el-ig* szóval.

15) *Lan*, *len* határvetőket alkot, összetéve az *el* és *an* szócskákból; p. o. *egész-len*, *pedig-len*, *addig-lan*, *eddig-len*, *holtaig-lan*.

16) *Ta*, *te* megfordított tárgyeset, néha pusz-

ta *t* alakjában is fordúl elő, járúl a) sokszorozó számnevekhez, p. o. *kétszer-te*, *háromszor-ta;* b) *an*, *en* ragos határozókhoz, p. o. *régen-te, hajdan-ta, hajdant, napon-ta, éjen-te,* mi annyit tesz: mint: *nappal, éjjel;* hibás tehát a' *naponta* naponként helyett. Mondatik *naponnat* is. Középragúl is használtatik részint ép, részint hangzót vesztett alakban: *éjtszaka, nyaratszaka, teletszaka.*

17) *Ig, ég* határrag van ezen szókban: *mindig, mindég; meddig, addig, eddig, sokáig.*

18) *Ag, eg* igehatárzókhoz járúl gyakorító jelentéssel: *viszontag*. Hibásan adatik ezekhez: *aztánag, megintelenneg.*

19) *Kép, képen* maga a' főnév, melly alakot; hasonlatosságot jelent, p. o. *tolvaj-kép, haramia-képen, azon-kép, ezen-képen, más-kép, semmi-képen, valami-kép, akarmi-képen* stb.

97. §.

A' HATÁRZÓK' ÉRTELMI FELOSZTÁSA.

Értelmökre nézve:

I. *Helyjelentők* és ezek háromfélék:

a) Helybenlételt, állapodást jelentők e' kérdésre: *hol?* u. m. *alant, alatt, alúl; amott, amottan; benn, belűl, bent; elűl; emitt, emitten; imitt, imitten; innét, innen; itt, itten, fölül* (felül)*; fenn, fönn, fönt; hátul, honn, kül, künn, künt, közel, kivűl; lenn, lent; másutt, máshol; mindenütt,*

mindenhol; ott, ottan; sehol, sehonn (sehun); *széllel, szèrte, szèrteszét, szanaszét; szélűl, túl.*

b) Helybe-mozdulást jelentők e' kérdésekre: *hová? merre? mifelé?* u. m. *alá, aláfelé; amoda, amarra, arra; be, balra, balnak, befelé, csálénak, csáléra; előre, emide, emerre, erre, előfelé, elő; fel, föl, fölfelé, felfelé; hátra, hátrafelé; hozzád, hajszára; hajsza felé; ide, imide, imerre; jobbra, jobbfelé; ki, kifelé; le, lefelé; máshová, másfelé; messzire, mindenhová, mindenüvé; oda, sehová, tova; tüled, tüledre; vissza, visszafelé.*

Jegyzet. Dunántúl, kivált Vas megyében így is beszélnek: *benek, kinek, fönek* (fölnek), *lenek, alának*; *befelé, kifelé, fölfelé, lefelé* stb helyett.

c) Helyből mozdulást jelentők e' kérdésre: *honnan, honnat?* u. m. *alól, alúlról; amonnan, amonnat, amonnét; belől, belülről; balról, csáléról; eminnen, eminnet, eminnét; elől, elülről; felől, felülről, fölől, fölülről; hától, hátulról, hajszáról; innen, innet, innét; jobbról, kivől, kivülről, külről; messzünnen, messzéről; mindenünnen, mindünnen; máshonnan, másunnan; onnan, onnat, onnét; szélől, távól, távulról.*

II. *Időjelentők:*

a) E' kérdésre *mikor?* u. m. *akkor, akkoriban, azután, annakutána, aztán, azonnal; eleve, előbb, eleinte, elejénte, eleinten, elejénten; ezentúl, ezután, ennekutána; délest, délesttel, délestkor, délestével;*

éjszaka (éjtszaka), *éjjel*, *éjfélkor; estve*, *esttel*, *estvel*, *estkor; hamar*, *hamarjában*, *hamarán; hirtelen*, *hirtelenében*, *hevenyében*, *hevenyte*, *hevenytében; hajdan*, *hajdanta*, *hajdanában*, *hébehóba*, *hébekorba; holnap*, *holnapután; innént*, *ifjanta*, *idén*, *idénte; idént*, *jövőben*, *jövőre*, *jövendőben*, *jövendőre*, *jövőleg; korán*, *későn*, *későnkorán; ma*, *most*, *mostan*, *mostanában*, *mindjárt*, *melegében; minapában*, *multkor*, *multkoriban*, *mindenha*, *mindenkor; majd*, *majdan; mindennap*, *másnap*, *harmadnap*—különössége nyelvünknek az is, hogy a' *nap* e' kérdésre: *mikor?* a' sorszámok mellett *kor* ragot nem kiván, p. o. *negyednap*, *ötödnap* stb; ellenben e' kérdésnél: *mikorra?* vagy *meddig?* a' *ra* és *ig* ragot vonzza, p. o. harmadnap*ra*, harmadnap*ig* stb — *nappal*, *naponta; nem sokára*, *nyaranta; örökön*, *örökre*, *rögtön*, *régen*, *régente*, *régentén; regvel*, *reggel; soha*, *soha-napján*, *sohasem*, *sokára; tegnap*, *tegnap előtt; taval*, *tüstént*, *valaha*, *valahára*, *valamikor*.

b) E' kérdésre: *meddig?* u. m. est*ig*, napest*ig*, mind*ig*, örök*ké*, örökké*tig*, örök*re*, reggel*ig*, soká*ig*, éjfél*ig* stb.

III. *Számjelentők* a' következő kérdésekre:

Hányan? kett*en*, hárm*an*, tiz*en*, száz*an*, ezer*en* stb.

Hányszor? egy*szer*, két*szer*, tiz*szer*, száz*szor*, ezer*szer* stb.

Hányanként? egyen*ként*, kettőn*ként*, hárman*ként*, százan*ként*, ezeren*ként* stb.

Hányával? hárm*ával*, kettej*ével*, tiz*ével*, száz*ával*, ezer*ével* stb.

Hányadával? harmad*ával*, negyed*ével*, tized*ével*, század*ával*, ezred*ével* stb.

Hányadán? harm*adán*, negy*edén*, tiz*edén*, száz*adán*, ezr*edén* stb.

Hányadszor? el*ő*sz*ö*r, század*szor*, ezred*szer*.

Hányadszorra? először*re*, másodszor*ra*, tizedszer*re*, tizenegyedszer*re*, tizenkettődszer*re*, századszor*ra*, ezeredszer*re* stb.

Hányfélén? egyfél*én*, kétfél*én*, tizfél*én*, százfél*én*, ezerfél*én* stb.

Hányszorosan? egyszeres*en*, kétszeres*en*, tizszeres*en*, százszoros*an*, ezerszeres*en* stb.

Hányasan? egyes*en*, kettős*en*, hármas*an*, tizes*en*, százas*an*, ezeres*en* stb.

Hányasával? egyes*ével*, kettős*ével*, hármas*ával* stb.

Hányrétüen? egyrétü*en*, kétrétü*en*, ötrétü*en*, százrétü*en*, ezerrétü*en* stb.

Hányszerüen? egyszerü*en*, kétszerü*en*, százszerü*en*, ezerszerü*en* stb.

Hányszorra? egyszer*re*, kétszer*re*, tizszer*re*, százszor*ra*, ezerszer*re* stb.

Hányképen? egyk*é*p*en*, kétkép*en*, tizkép*en*, százkép*en*, ezerkép*en* stb.

Hányféleképen? egyféleképe*n*, tizféleképe*n*, százféleképe*n* stb.

IV. *Módjelentők*, mellyek e' kérdésekre: *hogyan? miként? mimódon?* a' melléknevekből a' szóalkotásnál kifejtett mód szerint származnak, p. o. *jól*, *roszúl*, *szépen*, *csinosan*, *telhetőleg*, *lehetőleg* stb. De vannak gyökszók is, p. o. *így*, *úgy*; és ennek származékai: *ígyen*, *úgyan*; összetételei: *imígy*, *amúgy*, *sehogy*.

V. A' *kérdők*:

a) *helykérdők*: hol? honnan? honnét? honnat? hova? merre? meddig?

b) *Időkérdők*: mikor? mikoron? mikorra? meddig?

c) *Számkérdők*: hány? hányszor? mennyiszer? stb.

d) *Módkérdők*: hogy'? hogyan? miként? miképp? miképen? stb.

VI. *Tagadók*: nem, sem.

VII. *Állítók*; igen, biz, bizony, bizonyára, bizonyosan, bizonynyal, igazán, valóban, valójában, igen is.

VIII. *Tiltók*: ne, se.

IX. *Kétkedők*: alig, aligha.

X. *Gyüjtők*: együtt, egyetemben, egyszerismind vagy egyszersmind, öszvesen, öszveleg, mindenestül.

98. §.

A' HATÁRZÓK' FOKOZÁSA.

A' határzók következő szabályok szerint fokoztatnak:

1) A' melléknevekből származottak a' középfok' képzőjét a' határzói képző előtt veszik fel, p. o. *nagyon*, *nagyobban*, *legnagyobban; rútúl*, *rútabbúl*, *legrútabbúl; kevesen*, *kevesebben*, *legkevesebben; gazúl*, *gazabbúl*, *leggazabbúl* stb.

2) A' következők pedig így fokoztatnak:

Alá	alább	legalább
Alúl	—	legalúl
Alól	—	legalól
Alúlról	—	legalúlról
Amoda	amodább	—
Amarra	amarrább	—
Arra	arrább	—
Belűl	—	legbelűl
Belől	—	legbelől
Belülről	—	legbelülről
Benn	bennebb	legbennebb
Bent	bentebb	legbentebb
Elő	előbb	legelőbb
Elé	elébb	legelébb
Elől	—	legelől
Elűl	—	legelűl

Elülről	—	legelülről
Emerre	emerrébb	—
Erre	errébb	—
Fel	felebb	legfelebb
Föl	fölebb	legfölebb
Felül	—	legfelül
Fölül	—	legfölül
Felülről	—	legfelülről
Fölülről	—	legfölülről
Fönn	fönnebb	legfönnebb
Fenn	fennebb	legfennebb
Fent	fentebb	legfentebb
	hamarább	leghamarább
Hamar	hamarébb	leghamarébb
	hamarabb	leghamarabb
Hátra	hátrább	leghátrább
Hátúl	—	leghátúl
Hátról	—	leghátról
Hátúlról	—	leghátúlról
Inkább	—	leginkább
Ide	idébb	legidébb
Itt	—	legitt
Itten	—	legitten
Ki	kiebb	legkiebb
Kül	külebb	legkülebb
Kivűl	—	legkivűl
Kivülről	—	legkivülről
Közel	közelebb	legközelebb
Le	leebb	legleeb
Lent	lentebb	leglentebb

Messze	{messzebb / messzébb}	legmesszebb / legmesszébb
Oda	odább (odébb)	legodább
Ott	—	legott
Ottan	—	legottan
{Össze	összébb	legösszébb
Öszve}	öszvébb	legöszvébb
Szélűl	—	legszélűl
Széltől	—	legszéltől
Szélről	—	legszélről
Távol	távolabb	legtávolabb
Távul	távulabb	legtávulabb
Távulról	távulabbról	legtávulabbról
Tova	tovább	legtovább
Utól	—	legutól
Végűl	—	legvégűl
Végrűl	—	legvégrűl

99. §.

KÖTSZÓK.

*Kötszók*nak nevezzük a' nyelvnek azon részecskéit, mikkel vagy egyes szók, vagy egész mondatok különféle kölcsönös viszonyaikhoz képest egymás mellé, vagy alá soroztatnak. Illyenek:

1) A' *kapcsolók:* és, 's, is, meg, megint, még, mégis, ismég, ismét, pedig, pediglen, megint, megintlen.

2) A' *feltételkötők:* ha, hahogy, hogyha, ha-

nem, hanemha, hácsak, úgyha, ha pedig, ha ugyan, ha mégis, ha ugyanis, ha ugyan mégis, ha csakugyan, ha aztán, aztánha, akkorha, akként ha, azért ha, a' szerint ha, ámha, mintha.

3) Az *elválasztók:* a) állítólag: részint — részint, részről — részről, vagy — vagy, akar — akar, akár—akár; b) tagadólag: sem—sem, se — se, sem nem — sem nem, se nem — se nem, nem is — nem is; c) tiltólag: se ne — se ne.

4) A' *gyűkötő:* mind — mind.

5) A' *hasonlításkötők:* mint — úgy, valamint — úgy, mint—mint, miként—akként, miszerint— a' szerint, vagy azért; mint — azont, épen úgy — mint, mikép — akkép, miképen — akképen, milylyen — ollyan, annyi — mennyi, annyira — menynyire, szinte — mint, szintúgy — mint, épúgy — mint, épenúgy — mint, minél — annál, mennél— annál, mentűl —annál, úgy — hogy.

6) Az *okkötők:* mert, mivel, mivelhogy, hogy, minthogy, azért, azért — hogy, azért — mert, annakokáért, azokért, azonokért, azokból, miért, miokért, miokból, minélfogva, annálfogva.

7) *Időkötők:* mikor, mikoron, még, míg, míglen, azonban, azalatt, azután, aztán, annakutána, ezután, eztán, ennekutána, miután, minekutána, akkor, akkoron, tovább, továbbá, továbbra, mióta, azóta, addig, meddig.

8) *Helykötők:* a' hol—ott, a' honnan—onnan, honnét — onnét, a' hová — oda vagy onnét, ha valahol — ott vagy itt, ha valahová — oda vagy ide.

9) *Ráhagyók:* bár, bárha, habár, ámbár, ámbátor, bátor, noha, jóllehet, ha is, ha nem is, ha úgy is.

10) *Ellenkötők:* de, ugyde, de mégis, de mégsem, ellenben, ellenkezőleg, de nem.

11) *Kivételezők:* azonkívül, annakkivűle, holott, különben, mindazáltal, azonban, csak úgy, csak is, mégis, csak akkor, csupán, egyedűl, csupán akkor, csupán csak akkor, egyedűl úgy, egyedűl akkor, azonkül, azonkivül, a' nélkül.

12) *Zárkötők:* tehát (a' régi iratokban: tahát), hát, többire (de reliquo), többnyire (plerumque), egyébiránt, egyébként, végre, végűl, végtére, elvégre, végezetre, végezetűl, bezárólag, befejezőleg, bevégzőleg, utóljára, utólján.

13) *Magyarázók:* mint, ugymint, tudniillik, példaúl, példánakokáért, azaz, mintegy, vagyis.

14) *Felfüggesztők:* mihelyt — azonnal, mihelyest — tüstént, alighogy — mindjárt, addig — míg, alig — már, még — már, miután — azután, minekutána — annakutána.

15) *Nagyítók:* sőt, inkább, méginkább, leginkább, annálinkább, a' mi több, még; mennél inkább — annál inkább, minél inkább — annyival inkább.

16) *Kérdéskötők:* -e? mi a' szóhoz kötjellel kapcsoltatik; úgy-e? nemde? ugyan úgy-e?

17) *Számsorkötők:* először, másodszor, előbb, azután, végre, utóljára stb.

100. §.

INDULATSZÓK.

Az indulatszók érzelmi kifakadások:

1) *Örömet* jelentenek: ujuh! juh! ujuhu! ijuh! ajaha! huja! ihuhu! haja! hajaha! hahaha! hejaha!

2) *Fájdalmat:* oh! jaj! fáj! bibis! jaj Istenem! oh! oh jaj! oh Istenem! fájdalom!

3) *Csodálkozást:* beh! juj! jujbeh! hajh! deh! vajmi! oh be! ni! nibeh! ejni! ejnye! nini! ohni! oh millyen! ühü! furcsa! beh furcsa! fura!

4) *Gunyolást:* ejej! nono! úgy-e! soha bizony! ah bizony! lám! hüh! ühüm! úgyám! azám! nohiszen! lámni! vajjon! hiszen! ejnye! bezzeg! nojszen! de hiszen! dejszen!

5) *Vágyat:* bárha! ohha! bár! oh! oh csak! ah! vajha! hejbár! hejcsak!

6) *Buzdítást:* rajta! no! uczu! nosza! nosza rajta! uczu rajta! uszu! hajhó! hajrá! hajló! hahó! nomég! nocsak! nomár! nohát!

7) *Csöndet:* csitt! piszt! hallga! ni ah! lass! lassan!

8) *Iszonyt, undorodást:* huh! uh! piha! juj! jujha! csunya!

9) *Csillapítást:* hó! hő! hohó! hóha! hőhe! hők!

10) *Sajnát:* fájdalom! kár! beh kár! ejno! beh sajnos! haj! ej! boldog isten! szegény! szegényke! szegény tatár!

11) *Kétkedést:* vajjon! ugyan! lehetetlen! igazán! valóban! ne mondja! ohoh! ugyan úgy-e! soha! bizony!

12) *Tudakozást:* hogyhogy! hogyan! nos! nos aztán! hát úgy! úgy-e!

13) *Ráhagyást:* hadd! hagyján! hadd legyen! isten neki! oda neki!

14) *Boszankodást:* áh! áhhá! éj! háh!

15) *Figyelmeztetők, megszólítók:* hajh! hejh! a! e! (ott van a! itt van e!) ni! nini! la! lám! nám!

16) *Kinálkozók:* neh! nehsze! nehtek! nesztek!

Jegyzet. Az állatokat külön-külön indulatszókkal szólítjuk: hi! deh! tüled! hozzád! csálé! hajsz! haj! le! ki! be! czoki! czone! czicz! sicz! hess! höss! lele! lili! bibi! pipi! ruczrucz! buriburi! nene! hők! czocz! baribari! tubitubi! maczmacz! hücs! hücs ki! hücs be! stb.

HARMADIK RÉSZ.

MONDATTAN.

A' mondattan az egyes szók' vagy beszédrészek', továbbá a' mondatok' egymás közti viszonyait 's azon szabályokat adja elő, mellyek szerint a' szók mondattá, a' mondatok értelmes és díszes beszéddé fűzetnek össze.

A' mondattannak két része van, u. m. Szókötés és Mondatkötés vagyis ékes szókötés.

Jegyzet. Itt ez uttal csak a' szókötés fordúl elő.

SZÓKÖTÉS.

101. §.

A' szókötés az egyes szók' vagy beszédrészek' viszonyait 's értelmes mondattá alakításuk' szabályait adja elő. A' szókötésnek három fő része van:

I. *Szóegyeztetés*, mi a' beszéd' részeinek személyben, számban és ragban összeillesztését,

II. *Szóvonzat*, mi a' beszéd' részeinek viszonybeli összeköttetését,

III. *Szórend*, mi a' beszéd' részeinek elhelyezését tárgyazza.

I. SZAKASZ.

SZÓEGYEZTETÉS.

102. §.

ÁLTALÁNOS SZÓEGYEZTETÉSI SZABÁLYOK.

A' szóegyeztetést mindenkor a' beszéd' *alanya* vezérli, miről t. i. valami állítólag, tagadólag, parancsolólag, vagy tiltólag mondatik. A' beszéd' alanya vagy : *főnév*, vagy bármelly más beszédrész, ha főnév gyanánt használtatik.

A' szóegyeztetési általános szabályok következők:

1) Az *állítmány* az *alanynyal* személyben és számban rendszerint megegyezik, p. o. *virágz-ik a' fa, a' nap-ok kellemes-ek.*

2) Ha a' mondatban több ugyanazon személyü alany van: az állítmány *rendesen* egyes számban marad, p. o. *az ifjúság és szépség elmul-ik; az indulat és szenvedély gyakran erőt vesz az észen.* Szükségkép többesbe tétetik pedig az állítmány:

a) Ha az alanyok *tulajdon nevek*, 's az állítmány azoknak egyedi tulajdonságát, tisztségét, czímét, hivatalát fejezi ki, p. o. *Jupiter és Pluto isten-ek volt-ak a' romaiaknál; Hunyady Mátyás és Zápolya János király-okká lett-ek: de Hunyadi János és Szilágyi Mihály csak kormányzó-k maradt-ak.*

b). Nagyobb érthetőség' vagy nyomatosság' tekintetéből, p. o. *a' k é k és v e r e s szép szín-e k ; a' b ú és h a r a g lassú mérge-i az emberi nemnek.*

3. Ha az alanyok különböző személyüek, 's az állítmány közös: ez személyre nézve a' méltóbbal egyezik, de többesbe jő. Méltóbb személy pedig az *első* a' *másodiknál*, ez a' *harmadiknál*, p. o. *midőn é n és A n d o r munkálkod-t u n k , t e és t á r s a i d henyélt-e t e k, azért midőn é n és ő vigan él- ü n k , t e és ő k nyomorog-t o k.*

103. §.

FŐ- ÉS MELLÉKNEVEK' EGYEZTETÉSE.

A. F ő n e v e k.

1) Ha egyes mondatban több főnév egymást magyarázza: csak az utolsó ragoztatik, p. o. *Hunyady Mátyás magyar király-n a k szobrot emelnek.* De ha ugyanazon fő tárgyra több illyen egyes mondat vonatkozik egy állítmány mellett, az utolsó főnév mindenik mondatban külön ragoztatik; p. o. *Hunyady Mátyás magyar király-n a k , a' nagy Hunyady János' fiá-n a k , a' nemzet' tiszteletében álló férfi-n a k , szobrot emelnek.*

2) Ha több egymás után következő főnév *mint* által kapcsoltatik: ragozásban megegyeznek, de számban nem szükségképen; p. o. *úgy nézem a' jelen élet-e t , m i n t mulandó vándorpály-á t ,*

mint előcsarnok-át az örök hazának; szeresd felebaráta-idat mint tenmag-adat; ne úgy szeresd felebarát-odat, mint a' farkas a' juh-okat.

B. Fő- és melléknevek.

1) Midőn egy vagy több melléknév *állítmányúl* használtik, az alanynyal számban rendszerint megegyezik; p. o. *szorgalmas-ak, jó-k és vidám-ak az ifj-ak; a' csodamű́v-ek ritk-ák; az ég derűlt.*

2) Midőn egy vagy több melléknév *mint jelző* a' főnév előtt közvetlenűl áll, változatlan marad; p. o. *szorgalmas, jó, és vidám ifj-ak; ritka csodamű́v-ek.*

3) Midőn pedig a' *jelző* (*egy vagy több melléknév*) nagyobb nyomatosság' tekintetéből a' főnévnek utána tétetik, ezzel személyben, számban és ragban megegyezik; p. o. *kincs-et keves-et hozott magával, de jellem-et jó-t, 's ismeret-eket szép-eket.*

104. §.

SZÁMNEVEK' EGYEZTETÉSE.

1) A' számnevek az egyeztetésben a' melléknevek' szabályait követik; p. o. *tíz forintot adott a' második osztálynak, kétféle pénznemben; lov-at tíz-et vettem, juh-ot száz-at.*

2) Midőn a' számnév *an*, *en* képzőt veszen fel: az állítmány, következésképp az ige is, többesbe tétetik; p. o. *hat-an volt-ak a' nagy-ok, het-en a' kisebb-ek; eleg-en volt-ak hivatalo-sak, de keves-en a' választott-ak; a' menny-in megjelent-ek, mind elhítta.*

3) Ha a' határzott: *két*, *három* stb, vagy határzatlan: *sok*, *kevés*, *elég* tőszámok, valamint a' számnévmások is: *néhány*, *valahány*, *annyi*, *mennyi* stb jelzőűl közvetlen állanak a' főnév előtt: mind ezt, mind az állítmányt is rendesen egyes számban kivánják; p. o. *száz magyar levág-ott kétszáz törököt; sok ember volt a' vásáron; kevés ifjú tanúl haszonnal; elég kenyér van számukra készen; néhány legény kitüntette magát a' bátorságban.* Ennek oka pedig az: mert ezen számnevek már magokban is többséget jelentenek. Hiba volna tehát e' kérdésre: *hogy' a' búza? hogy' a' bor? hogy a' kép?* így' felelni: *nyolcz forint-ok; tíz arany-ak; hat tallér-ok;* ezek helyett: *nyolcz forint; tíz arany; hat tallér.* Nagyobb nyomatosság' vagy érthetőség' kedveért azonban az alany és állítmány többes számban is használtatik, p. o. *ezer átk-aink hulljan-ak reátok; sok kérelm-eink-nek és könyörgés-eink-nek füstbe kellett menni.*

4) Ha a' számnév, független és magán főnévűl használtatik: egyéb nevekként valamint más ragot, úgy a' rendes többest is felveszi; p. o. *a' sok-at is kevés-nek nézem az igaz boldogságból;*

ezr-ekét nyert; milli-ókkal bír; az első-k leve-rett-ek 's az utolsó-k győz-tek; ma jön elő a' tized-ek' és huszad-ok' kérdése; több-eket láttam a' sok-ak közől. Egyébiránt ha a' főnévűl használt számnév mellé jelzőnek ismét számnév tétetik: a' 3-dik szám alatti szabály áll elő, p. o. *tíz ezret nyert; buzgó imádság epedez százezrek' ajakán.* (Vörösm.)

5) Midőn a' számnevek nem a' vezér fő-, hanem a' jelző mellékneveket, millyek az: *ú, ű, as, es, os, ös, üs, nyi, i,* és *beli* képzőraguak, magyarázzák: a'számbeli egyeztetés' tekintetében a' főnévre semmi hatásuk nincs; p. o. *három láb-ú asztalokat csináltatott; négy emelet-es házakat rakatott; húsz mértföld-nyi útnak indúlt; száz an-nyi jótéteményekkel halmozta; a' tizenhat város-i és ötven megye-beli követek megjelentek.*

6) A' *mértékek' nevei*, mint *öl, láb, hüvelyk, köböl, szapu, kila, véka, mércze, mázsa, font, akó, itcze, arasz, rőf, sing* stb, valamint a' határzatlan mértéket jelentők is, mellyek többnyire számnevek által szoktak meghatároztatni, mint: *szekér, zsák, kosár, falka, folt, csapat, sereg* stb, a' főnév előtt melléknevűl használtatnak, 's ekkor a' főnév egyes számban marad, p. o. *hat öl fát vettem, két font húst, három mérő buzát; két szekér szénát;* — nem *hat öl fákat* stb.

105. §.

NÉVMÁSOK' EGYEZTETÉSE.

A. Személyes névmás.

1) A' személyes névmás, mint alany, személyben és számban megegyezik az igével; p. o. *én is ember vagy-ok, te is ember vagy; mi is él-ünk, ők is él-nek.*

2) Ha nagyobb érthetőség vagy nyomatosság nem kivánja: az alany-névmás rendesen kihagyatik, de azért az ige annak személyét és számát követi; p. o. (*ő*) *azt izen-i, hogy* (*én*) *látogas-sam meg.*

3) Ha a' mondatban több különböző személy áll alanyúl: a' személyes névmás okvetetlen kitétetik; és pedig ha az *első* a' *második*-kal, vagy *harmadik*-kal fordul elő: az íge a' *többes első* személybe jő, — ha a' *második* a' *harmadik*-kal: az ige a' *többes második* személyt veszi fel, p. o. *én és ő fáradt-unk, midőn te és barátaid mulattatok.*

4) Az irók a' régi romaiak' és görögök' példáját követve, a' fejdelmek és társulatos hatóságok pedig, mint: *vármegyék, királyi és mezővárosok' tanácsai, káptalanok* és *conventek*, a' hajdan korból fenmaradt divat szerint, magokról szóltokban: *Mi* többessel élnek, p. o. *könyv-ünk első*

részében mondott-uk; Mi V-dik Ferdinánd; Mi Pest vármegye' főpapjainak, országzászlósainak, nagyainak és nemeseinek közönsége; Mi egri káptalan.

Különösen használtatik e' többes akkor is, midőn valakire hidegen akarunk parancsolni, vagy bár tréfásan illy hideg parancsolást 's kérdezést színlelünk; p. o. *menjünk! induljunk! hol járunk?*

5) Felcseréltetik ollykor a' személyes névmás némelly személyesített nevekkel is, mint: *parányiság, csekélység, gyöngeség;* p. o. *parányiságom' belátása szerint.*

Így használják a' fejdelmek magokról ezt: *Felségünk;* alattvalóikra nézve pedig a' *te* és *ti* helyett ezt: *Hűséged, Hűségtek, Kedvességed.*

Társalgási nyelvben, minden czím' kerülésére: *ön, kegyed,* vagy *maga* van szokásban. — Használtatnak még, többek között a' *kend* vagy *kegyelmed, uraságod, asszonyságod, nagyságod, herczegséged, felséged* stb megszólítások is, mellyek személyragos birtoknevek levén, ha több személyről mondatnak is, az állítmányt egyes számba kívánják magok mellé; p. o. *Nagyság-tok' és kegyelme-tek' bölcs itélet-ére bizzuk; Uraság-tok legjobban tud-ja.*

B. Visszatérő névmás.

A' visszatérő: *magam, magad, maga,* az egyeztetésre nézve a' személyes névmás' szabályait

követi, p. o. *mag-am tud-om, mag-ad kér-ed, mag-a lát-ja.* Nagyobb nyomatosság' kedveért a' személyes névmással össze is köttetik, p. o. *őmaga mondja, t i n magatok tudjátok, m i n magunk látjuk.*

Személyragos név levén e' névmás is, ha mint birtokos, birtoknévvel jő viszonyba, ez utóbbit az első és második személyben is *mindenkor harmadik* személyü raggal kivánja maga mellé, p. o. *magam' lov-a i n mentem; maga-t o k' ház-á b a n történt;* nem *mag-a m lova-i m o n, mag-at o k háza-t o k-ban.*

C. Mutató névmások.

1) A' mutatók: *ez, az, emez, amaz, ugyanez, ugyanaz, ez az, az az, ezen, azon, ugyanezen, ugyanazon, illy, olly, amolly, illyen, ollyan, amollyan*, mellékneveküͤl használtatván, ezeknek követik egyeztetési szabályait; p. o. *a z i l l y e m b e r e k nagy vállalatban hamar csökkennek; a z o n i f j a k, kik iparkodnak.*

2) Ha a' következő mutatók után: *ez, az, imez, emez, amaz, ugyanez, ugyanaz*, névelős név jő: ezzel személyben és számban is megegyeznek; p. o. *a z o k a z ember-e k jöttek hozzánk; u g y a n a z o k a t a z ember-e k e t várom.*

D. Visszahozó vagy visszamutató névmások.

1) A' visszahozók: *ki, melly, mi, milly, milylyen*, a' névvel, mellyre visszamutatnak, számra

nézve megegyeznek; p. o. *azon vendég-ek, kik-et vársz, nem jőnek.*

2) Ha az egyesben levő főnév előtt, többséget jelentő számnév áll, vagy két és több külön főnévre utal a' visszahozó: ez rendesen többesbe jő, bár a' nevek, mellyekre visszahat, egyesben vannak is; p. o. *tíz derék szónok volt jelen, kik közől csak egy pártolta az inditványt; hála hazánk' minden lelkes fiának, kik naponként szaporodnak.*

3) A' *melly*, *mi*, *milly* és *millyen*, gyakran jelzőűl áll a' főnév előtt, és ekkor változatlan marad; p. o. *a' melly ifj-ak fiatal korukban nem tanúlnak, laza férfiak lesznek; mert a' millyen szorgalmú ifj-ak voltunk, többnyire ollyan férfi-ak leszünk; a' mi keveset tudott, elmondta.*

E. Kérdő névmások.

A' kérdők: *ki*, *melly*, *mi*, *kicsoda*, *micsoda*, *kiféle*, *miféle*, *milly*, *millyen*, *mennyi*, *mennyiféle*, *mellyik*, ha melléknevekűl használtatnak, szinte ezeknek követik szabályait; p. o. *milly ember-ek voltak azok.* Egyébiránt főnévűl állanak, p. o. *kiket láttál? miket mondtál?*

F. Határzatlan névmások.

1) A' *rendes* határzatlan névmások két osztálybeliek, u. m.

a) Számnévmások: *hány*, *néhány*, *valahány*, *akárhány*, *sehány*, *annyi*, *mennyi*, *valamennyi*, *akármennyi*, *amannyi*, *emennyi*, *semennyi*, *mindannyi;* ezek a' tőszámok' szabályait követik, p. o. *hány forint-ba került a' házad? hány-an vagytok.* A' *mindnyájan* ugyanazon szabályok' 2-dika szerint többes számot kiván, p. o. *mindnyáj-an vitéz-ek volt-ak.*

b) Részletők: *kiki*, *valaki*, *akárki*, *mindenki*, *bárki*, *senki*, *kisem*, *misem*, és az elavult: *néki.* Ezek a' főnevek' szabályai alatt állanak, p. o. *mindenki jót tartozik tenni.* Megjegyzendő azonban, hogy a' *kiki* kettősen ragoztatik, így: *ki-t-ki-t*, *ki-nek-ki-nek;* a' *kisem*-ben és *misem*-ben pedig csak a' *ki* és *mi*, p. o. *ki-t sem láttam*, *mi-t sem hallottam.* A' többiek: *valami*, *akármi*, *semmi*, *valamelly*, *akármelly*, *bármelly*, *semelly*, *akármilly*, *bármilly*, ha melléknevekűl használtatnak, ezeknek követik szabályait; p. o. *valami beszédem van veled; akármilly-ek volnának a' nehézség-ek, meg nem rettennénk.*

2. *Kivételes* határzatlan névmások:

a) *Mindnyája;* ez, minthogy benne a' többség' eszméje már magában is ki van fejezve, midőn mint *alany* használtatik, az állítmányt egyes számba kivánja, p. o. *mindnyája elvesz-ett;* ha főnévűl használtatik, a' többes személyragokat is felveszi, így: *mindnyájok*, *mindnyájotok*, *mindnyájunk;* de ekkor alanyúl nem állhat, hanem helyette a' *mindnyájan*, vagy *mind* vétetik fel; p. o. *mindnyáj-an*

ott volt-unk, nem: *mindnyáj-unk ott volt-unk; mind ott volt-atok*, és nem: *mindnyáj-otok ott volt-atok;* a' személyragos főnevek' szabályaihoz képest azonban így is egyeztethetik: *mindnyáj-unk ott volt, mindnyáj-otok ott volt, mindnyáj-ok ott volt.*

b) *Minden;* ez egészen a' melléknevek' szabályait követi.

c) *Mind;* ez határzó gyanánt vétetvén, a' szóegyeztetésre nézve semmi hatással nincs 's a' számbeli egyeztetés ekkor a' nyilván kitett vagy elhallgatott személyes névmástól függ; p. o. *mind ott volt, mind ott volt-ak, mind ott volt-atok.*

G. Birtokos névmás.

1) A' birtokos névmás: *övé, tied, enyém*, főnév előtti jelzőűl nem használtatik, hanem helyette a' nevek után tétetett személyrag által pótoltatik; nem lehet mondani p. o. *az enyém ház;* hanem: *ház-am*, vagy nagyobb nyomatosságért: *az én ház-am*. Állítmányúl használtatván a' melléknevek' szabályait követi, p. o. *én a' tied vagyok; ez a' ház az enyém*. Ha pedig főnévűl vétetik, a' főnevek' szabályai alá esik, p. o. *nekem is van kardom, neked is, de az enyém-nek jobb éle van mint a' tied-nek.*

2) Minden név harmadik személy levén magában, habár első vagy második személyü ragot vett is fel, az igét is harmadik személyben kivánja maga mellé; p. o. *ház-am megé-gett; kerek-em*

eltör-t. Ezen szabályt követi a' birtokos névmás is, p. o. *az enyém elsikk-adt, a' tied még meg-van.* És ezen szabály alá tartoznak a' birtokos é-vel ragozott nevek is, p. o. *nem az én szolgám' tehene, hanem a' tied-é gázol-t a le a' vetést.*

3) Az egy birtoku személyragos nevek az igét egyes számba, a' több birtokuak többesbe kivánják, p. o. *ez az én ház-am volt; Nagyság-tok tud-ja; a' te ház-aid sülyed-tek el; Méltóság-aitok szenved-nek általa.*

106. §.

IGEEGYEZTETÉS.

1) Az ige mindenkor az alanyesetben levő nyilván kitett vagy alattomban értett névvel egyeztetik meg, személyben mint számban, p. o. *az ifju tan-úl; a' katonák utaz-nak; sokat olvas-unk (mi), de keveset tart-unk meg (mi).*

2) Ha több ugyanazon személyü nevező (alanyeset) van a' mondatban: az ige rendesen egyesbe jő; p. o. *fegyver, éhség és mirigy pusztított-a hazánkat;* de ha az alanyok tulajdon nevek, vagy nagyobb érthetőség és nyomatosság kivánja (l. Átalános szabályok 2. sz.): az ige szükségkép többesbe tétetik, p o. *Jupiter és Mars istenek volt-ak; Hunyady és Zrinyi jeles hősöknek tartat-nak; a' bú és harag emészt-ik az embert.*

3) Ha a' nevezőben (alanyeset) levő két vagy több főnév különböző személyü: az ige a' méltóbbal

egyezve többesbe jő; p. o. *te és Pál előre mént-ék, Andor és én követ-ünk.*

4) Ha a' mondatban határtalan módu ige vététik alanyúl: az állítmány azzal egyeztetik meg, és ha több illy határtalan módu ige jő elő ugyanazon mondatban: az állítmány egyesben marad, vagy többesbe is tétethetik; p. o. *a' hazáért élni és halni szép dolog; csak mindig enni és inni nemtelen foglalatosság-ok.* Az illy határtalan módu igét, melly főnév helyett szolgál alanyúl, ha más ige nincsen nyilván kitéve a' mondatban, a' belőle származtatott *ás, és,* vagy: *at, et* ragu névvel is fel lehet cserélni, p. o. *embert ölni,* vagy: *az ember-ölés tilos.*

107. §.

A' RÉSZESÜLŐK' EGYEZTETÉSE.

1) A' részesülők fő- vagy melléknevekűl használtatnak, p. o. *szerző ember, hallgató ifjú; kerekgyártó, favágó; szeretett barát, indulandó követ,* 's e' szerint a' fő- vagy melléknevek' szabályait követik.

2) A' *ván, vén* állapotjegyző változatlanúl használtatik, p. o. *elmen-vén meghoz-tam; hazajövén megkezd-ette munkáját; vár-ván várt-unk.*

1) A' *va, ve* félmult:

a) Cselekvő igéknél, ha szinte cselekvőleg alanyúl vétetik, a' régi irományok' tanusága sze-

rint minden egy birtoku személyragot felveszen, 's ekkor az egyeztetésre nézve a' visszatérő *magam, magad, maga'* szabályát követi, p. o. *tehát jöv-é d ajándokoz-z a d te ajándokodat* = et tunc veniens offeres munus tuum; *és bemen-v é j e k lakoz-á n a k ott* = et intrantes habitabant ibi; *a' konkolyt kiszed-v é t e k kürt-s á t o k velek öszve a' búzát is* = colligentes zizania, eradicetis simul cum eis triticum; *tévelg-e t e k nem tud-v á t o k irást* = erratis nescientes scripturas (Müncheni Codex).

b) Szenvedőleg állítmányúl használtatván, minden egyéb ragot is felveszen, 's ekkor az egyeztetésre nézve az alanyi főnév' személyét és számát követi, p. p. *váll-a i n k rak-v á k terhekkel; könyv-e k et olvas, ujsággal tel-v é k e t.*

c) A' közép- és szenvedő-igék' *va, ve* félmultja a' fenebbi mindkét rendbeli ragozást felveszi, 's ahhozképest egyik' vagy másik' szabályát követi, p. o. *és mi alu-v á n k elorozták őt* = et furati sunt eum, nobis dormientibus (Müncheni Codex).

A' mai szokás a' *va, ve* félmult részesülőt is határzó gyanánt használván, ragozatlanúl hagyja, kivevén a' többes számu harmadik személyragot, melly a' *vannak*' kihagyására alkalmaztatik; p. o. *az ujságok telvék*, azaz: *telve vannak.*

Szokásban volt a' régieknél az: *att, ett* képzőű mult határzó is, melly személyragoztatván, a' névvel, mellyre vonatkozik, személyben és számban is megegyezik, p. o. *látá S a t a n á s t, miként villámatot, mennyből lehull-a t t a*

=vidit Satanam, sicut fulgur, de Coelo cadentem; *és hallák a' két tanítvány őtet beszél-ette*=et audierunt eum duo discipuli loquentem; *Úr! mikor láttunk tégedet éhez-etted, és étettünk tégedet —szomjaz-attad, és venerèket adtunk te neked* = Domine, quando te vidimus esurientem, et pavimus te, — sitientem, et dedimus tibi potum; *Jézus azért hogy látá őtet sír-atta, és a' zsidókat sír-attok* = Jesus ergo ut vidit eam plorantem, et Judaeos plorantes (Müncheni Codex). Ezek a' mai illy nemü hosszabb szólásmódok helyett használtattak: *látá Satànást, midőn mint villám mennyből lehullott; és hallák a' két tanítvány, midőn ő beszélett; úr, mikor láttunk tégedet hogy éheztél, és étettünk tégedet, és láttunk hogy szomjaztál, és veneréket adtunk teneked.* A' határzott alakú mult idő is használtathatik jelzőűl 's akkor, mint ez, a' főnév előtt változatlan áll, utána azonban, mint más jelzők, nem tétethetik; p. o. *Szerettem barátom; igen kedveltem ember; nagyon tiszteltem hősötöknek küldöm ez emléket.*

108. §.

A' NYELV' EGYÉB RÉSZEINEK EGYEZTETÉSE.

A' nyelv' egyéb részei, u. m. a' *határzók* és *indulatszók*, az egyeztetésre nézve semmi szabály alá nem esnek, kivevén midőn főnévűl vétetnek, melly esetben a' főnevek' szabályait követik, p. o. *a' sok hogy és oh, nem szép az ékesszólásban; a' jaj-okat és vajh-ákat a' szónok ritkán és illő helyen használja.*

II. SZAKASZ.

SZÓVONZAT.

109. §.

ÁLTALÁNOS SZÓVONZAT.

A' beszéd' részei a' mondatban többféle viszonyban állanak egymással, 's ahhozképest különbözőkép módosúlnak. Azon név vagy ige, melly maga mellé más nevet vagy igét viszonyít: *vonzó-* vagy *vezér-név*nek és *igé*nek; a' viszonyított név vagy ige pedig *vonzott*-nak vagy *vezérlett*-nek mondatik, és ragot veszen fel.

Minden név és ige továbbá: vagy *határzott* vagy *határzatlan* alakban állhat nyelvünkben, p. o. *váltójogot ír*, és: *a' váltójogot ír-ja*. A' *nevet*, különféle viszonyaiban a' *névelő*, *névrag* és *névutó* állapítja meg; az *igét* pedig a' mondat' határzott vagy határzatlan tárgya kivánja ez vagy amaz alakba.

110. §.

NEVEK' VONZATA.

1) Ha egyes mondatban, több név, ugyanazon személy' vagy tárgy' meghatárzására magyarázólag irányoztatik: ragozást csak az utolsó veszen fel, a' többi változatlan marad; p. o. *Kemény Simon tábornok-ot látta.* De ha ugyanazon főtárgyra, egy állitmány mellett, több illyen egyes mondat vonatkozik: az utolsó név mindenik mondatban külön ragoztatik; p. o. *Kemény Simon táborno-kot, Erdély' derék fi-át, Hunyady János' megmentő-jét látta.*

2) Ugyanazon vonzatu, személyü és számu neveknél *névutó* csak az utolsó névhez adatik; p. o. *a' hírlapok az ősiség, bírhatóság, adó és vámrendszer mellett és ellen, különbözőkép nyilatkoznak.* Ha azonban a' mondat, nyomatosság' és érthetőbbség' kedveért több magánálló részekre osztatik: a' névutót minden egyes rész után ki lehet tenni; p. o. *a' fiú atyja ellen, a' szolga ura ellen, az alattvaló felsőbbsége ellen, ne szegűljön.*

Hasonló esetben a' *ragok* is minden egyes név után rendesen kitétetnek, p. o. *az ökröt szarvá-nál, az embert szavá-nál fogják;* az iró' izlésétől függ azonban, ha a' mondat' értelmének nem árt, csak az utolsó névnél tenni ki a' ragot; p. o. *a' kertek-, rétek- és erdők-ről tanakodtak.*

3) A' minőségképző: *u*, *ü*, ha főnévhez ragasztatik, meghatárzó melléknevet, vagy melléknévűl használt egyéb nevet kiván maga eleibe, p. o. *ritka fény-ü férfi, nagy méltóság-u úr; négy láb-u asztal; fa nyel-ü kés.* Az illy kifejezésekben *birtokviszony* lappang, azaz: *ritka fényü férfiú*, azt teszi: *olly férfiú, kinek ritka fénye van;* miért is velök csak akkor lehet élni, midőn a' mondat *van* igével feloldható. Roszúl volna tehát mondva: *nagy figyelm-ü tárgy*, mert a' *tárgy*nak *figyelmet* nem lehet tulajdonítani; ellenben jól ez: *mély figyelm-ü hallgatás*, mert a' *mély figyelem* hozzá illik birtokúl a' *hallgatás*hoz.

A' régibb képzetü illy nevek, mint: *szomorú, keserű, domború, szigorú* stb, mellyeknek újabban élesztettek fel főnevei, ezen szabály alá nem tartoznak, hanem a' többi melléknevek' szabályait követik.

4) A' különbféle *mértékek'*, úgymint: nagyság', mélység', hossz', szélesség', magasság', rövidség', vastagság', bőség', távulság' stb kitételeiben a' szóvonzat következő:

a) Ha *mennyiséget* akarunk kifejezni, a' mértéknév *nyi* ragot veszen fel, 's előtte rendesen melléknév, vagy melléknévűl használt más valamelly név áll, p. o. *hat öl-nyi tér; két ujj-nyi papiros; puska lövés-nyi távulság.* Vannak azonban mértéknevek, mellyek *nyi* raggal melléknév nélkül is használtatnak, p. o. *marok-nyi nép; hordó-nyi has; tenger-nyi ember.*

b) Ha *millyenséget* akarunk kifejezni: a' mértéknév: *as*, *es*, *os*, *ös* képzővel szövetkezik, p. o. *hat nyil-as rét; tíz kap-ás szőlő; száz hold-as erdő.* A' mértéknév előtt ezen esetben is rendesen melléknév, vagy melléknévűl vett más név áll; az *egy* számnév azonban gyakran kihagyatik, 's ekkor a' mértéknév hasonlókép minden előző nélkül marad, p. o. *öl-es ember; mázs-ás harang; font-os alma.*

c) Midőn a' mértéknév után ezen melléknevek: *hosszu*, *széles*, *mély*, *magas*, *vastag*, *vékony*, *keskeny*, *rövid*, *bő* stb, *vagy* ezekből *ság*, *ség* képzővel lett főnevek, mint: hosszaság, szélesség, mélység stb következnek: a' mértéknév *nyi* raggal vagy a' nélkül használtatik; p. o. *hat öl magas*, vagy *hat öl-nyi magas; két réf széles*, vagy *két réf-nyi széles; egy arasz hosszaság*, vagy *egy arasz-nyi hosszaság.*

d) Ha azon *ság*, *ség* képzőü főnevek *u*, *ü* képzőt vesznek fel: a' *nyi* ragot nem szükség a' mértéknévhez kapcsolni, hanem röviden így is állhat: p. o. *száz akó nagyság-u kád; két öl vastagság-u fa; két mérföld távulság-u állomás.*

5) Az *idő'* mértéknevei előtt rendesen szám vagy más magyarázó név áll, és az illyenhez a' mértéknév egyes harmadik személyi birtokragot veszen fel, minthogy a' *van* birtokige alattomban értetik; p. o. *hat het-e hogy itt vagyok; két esztende-je mióta várlak*, azaz: *hat hete van*, *két esztendeje van.* Következő időmértéknevek: *esz-*

tendő, hó, hét, nap, idő, minden magyarázó előszó nélkül is használtatnak; melly esetben azonban, az *idő* szót kivevén, mindenkor az *egy* számnév értetik oda magyarázóúl, p. o. *esztendeje múlik; napja telik; ideje hogy menjünk;* azaz: *e g y esztendeje múlik; e g y napja telik.*

Ha az idő' *mennyiségét* akarjuk kifejezni: az idő' mértékneve *nyi* ragot veszen fel, p. o. *pillanat-n y i, percz-n y i;* mellyet akkor is megtart, midőn távulság' mértékeűl áll, p. o. *két órá-n y i r a vagyok tőled.* Különben a' *nyi* rag rendesen az *i* képzővel váltatik fel, p. o. *három nap-i munka; két hónap-i fáradság,* e' helyett: *három nap-n y i munka, két hónap-n y i fáradság.*

Az itt kijelentett eseten kívül, az *i* képzős nevek az időnek nem *mennyiségét,* hanem *mikoriságát* fejezik ki, p. o. *hajnal-i mise,* azaz: *ollyan mise, melly hajnal-k o r tartatik; dél-i harangozás, éjjel-i őr.*

Ha valaminek *korát* vagy *meddigtartását* akarjuk kifejezni: az időnév *as, es, os, ös* képzőt veszen fel, p. o. *hat nap-o s gyermek; két het-e s eső.*

6) A' *hasonlítási* eszme, különbféle viszonyai szerint, következőkép fejeztetik ki:

a) Az *alapfokú* hasonlításnál a' *hasonlított* név: *olly, épen olly, szinte olly* szóval magyaráztatik, 's a' *hasonló* névhez *mint* által kapcsoltatik; p. o. *é p e n o l l y kegyes, m i n t igazság o s.* A' tagadó hasonlításnál ugyanezen esetben a' hasonlított név: *nem olly, épen nem olly, távol sem*

olly, távol sincs olly, messze sem olly, épen nincs olly, magyarázókat kap; p. o. *épen nem olly szép, mint kellemes.*

b) A' *középfokú* hasonlításnál a' hasonlónév: *nál, nél* ragot veszen fel, vagy *mint* által csatoltatik a' hasonlítotthoz; p. o, *szép-nél szebb, Pál-nál Péter rútabb;* vagy: *szebb mint szép, Péter rútabb mint Pál.* Ezen esetben a' hasonlítási középfok el is mellőzhető, ha a' melléknévhez *inkább* tétetik; p. o. *Péter inkább kedves mint Pál.*

c) A' *felső fokú* hasonlításnál azon nevek, mellyek felett a' hasonlított név kimutattatik, *között* vagy *közől* névhatárzót vonzanak magok után, p. o. *a' birodalmak között legnagyobb az orosz.* Ha azonban a' kimutatás minden hasonlítás nélkül történik: a' melléknévhez: *felette, szerfelett, rendkívül, igen nagyon* szók következnek; p. o. *igen szép, szerfelett nagy.*

A' hasonlítási eszme' kifejezésére élünk még a' *leg* képzővel is, melly:

a) A' középfok' elébe téve, felső fokot képez, p. o. *leg-szebb, leg-jobb.* Nyomatosabban így is szólhatunk: *leges leg-szebb, leges leg-jobb.*

b) A' *só, ső* képzős neveknél, így az: *úl, űl* képzőü határzóknál is, a' felső fok' kifejezésére elég a' *leg* képzőt az alapfok eleibe tenni, p. o. *leg-el-ső, leg-utol-só; leg-el-ül, leg-hát-ul;* nem szükség tehát így mondanunk. *leg-el-sőbb, leg-utol-sóbb, leg-el-ülebb, leg-hát-ulabb.*

c) Az: *a*, *e*, *ja*, *je* ragos melléknevek eleibe tétetvén, melly melléknevek ugyan főnévűl használtatnak, szinte felső fokot képez, p. o. *leg-jav-a*, *leg-szép-e*, vagy: *leg-jobb-ja*, *leg-szebb-je*.

111. §.

NÉVELŐ.

1. Kitétetik a' névelő:

a) Ha az eszme általánosan határzott, úgy hogy annak ellentéte szükségkép nem gondoltatik; p. o. *a' tűz éget*. Itt ellentétet vagy mellékeszmét nem kell gondolnunk, hogy egyéb, p. o. *a' vas éget*. Az illy mondásokat *minden* által lehet feloldani, így: *minden tűz éget*.

Ha a' névelő elhagyatik: a' név elveszti általános határzottságát és határzatlan különszerűséget veszen fel; melly esetben ellentétekkel világosítható, p. o. midőn ezt mondjuk: *víz nélkül el nem lehetünk*, ezt azon ellentéttel világosíthatjuk: hogy *sok egyéb nélkül ellehetünk*; így ehhez: *hol ember nem jár*, oda gondolhatjuk, hogy *egyéb járhat*.

b) Midőn valamelly tárgyra különösen reámutatunk, p. o. *a' széken ül*. Ekkor azonban a' mondatot *minden*-nel nem lehet feloldani. Megjegyzendő itt, hogy a' névelő a' közvetlen utána következő névre hat, p. *a' fekete sas erősebb mint a' fejér*.

c) A' fogadók' és házak' czímnevei előtt, p. o. *a' Kürtnél ebédeltem; a' Szarvasnál vagyok szállva.* A' csárdák' neveit a' helybeli szokás határozza meg.

d) A' tulajdon személyneveknél, midőn ezek köznévűl használtatnak, p. o. *a' Hunyadyak jeles nemzetség voltak.*

2. Elhagyatik a' névelő:

a) A' *tulajdon nevek* elől általában, p. o. *Hunyady János jeles hadvezér, Zimonyban, Nándorfejérvár' közelében halt meg.* A' hegyek', völgyek', erdők', tavak', folyók' és patakok' nevei azonban, néha névelővel, néha a' nélkül használtatnak; p. o. *ez itt a' Mátra, a' Bakony, a' Duna; a' Tisza, a' Duna beh zavaros! — még Bakonyban vagyunk; hideg szél fú Mátra felől; merre zúgnak habjai Tiszának Dunának* (Kölcsey). *Tiszán innen. Tiszán túl.*

b) A' népesített puszták' nevei elől, mellyek a' helységnevekhez számíttatnak; egyéb pusztákéi pedig a' tájszokás szerint majd névelővel majd a' nélkül ejtetnek, p. o. *Mezőhegyesen és Bábolnán királyi ménesek vannak; a' Hortobágyon, a' Királytelken voltam.*

c) A' fő-, melléknév és részesülő elől, midőn állítmányúl vétetnek, rendesen, p. o. *az erény ritka, az ember halandó, az arany ércz;* ha azonban azokat különösen ki akarjuk jelelni, bár állítmányúl álljanak: eleikbe tétetik a' névelő;

p. o. *a' róka a' c s a l f a; az erény a' r i t k a; Pál az a p o s t o l.*

d) A' személyragos neveknél rendesen, p. o. *házam-b a n vagyok, szivem-r e vettem;* de nyomosítás és rámutatás végett a' névelő ezek előtt is kitétetik, p. o. *itt a' ház-a m, ott a' kert-e m.* Hasonló esetben azon felül még maga a' személyes névmás is kitétethetik névelővel, vagy a' bécsi és müncheni magyar kéziratok, 's általános régi divat szerint a' nélkül; p. o. *itt a z é n ház-a m van; ez a' t e rész-e d,* vagy így: *ez é n test-e m; legyen t e akarat-o d.*

e) A' személyes névmások, kérdők, felkiáltások és megszólítások elől, valamint többnyire a' közmondásokban is; p. o. *k i látott valaha i l l y csodát? é n láttam; s z ü k s é g törvényt bont; o l c s ó húsnak híg a' leve.*

3. Névelővel vagy a' nélkül használtatnak:

a) A' visszamutató névmások; p. o. *azon könyv, m e l l y e t adtál, nekem tetszik; a' vendégek, a' k i k e t vársz, nem jőnek.*

b) E' szó: *isten*; p. o. *i s t e n áldjon meg,* vagy: *a z i s t e n áldjon meg.*

4. A' számnevek az 1. szabály alá esnek, p. o. *a' s z á z vitéznek köszönhetjük a' diadalt; ö t embert láttam.*

5. A' mutató névmások: *az, ez, ugyanaz, ugyanez*, ha az utánok következő név, mellyre mutatnak, névelőt kiván, a' névelő' kihagyásával *azon, ezen, ugyanazon, ugyanezen* alakba is té-

tethetnek, p. o. *az az ember, ugyanaz a' kalap;* vagy: *azon ember, ugyanazon kalap.* Az *azon, ezen,* azonban az *on, en'* kihagyásával röviden is mondathatik; p. o. *ez embert én már láttam.*

6. Az *egy* számnévvel sok visszaélés történik, minthogy az sokak által a' német határzatlan névelő helyett használtatik. Nyelvünkben következő esetekben van helye:

a) Midőn határzottan csak egyet és nem többet akarunk mondani, p. o. *az egész házban egy embert találtam.*

b) Midőn valamelly tárgynak vagy személynek egyedisége iratik körül, különösen regékben és elbeszélésekben, p. o. *élt hajdan egy király, kinek három fia volt.*

c) Használtatik az: *olly, illy, ollyan, illyen* névmások előtt is, de többnyire csak a' b) pont alatt említett esetben; ekkor azonban ki is maradhat, p. o. *mit tarthatunk egy olly emberről, a' ki* stb; vagy: *mit tarthatunk olly emberről.*

d) Használtatik a' főnév és annak jelzője közé téve, melly esetben nyomosító erővel bír, p. o. *derék egy ember; ez gonosz egy csapás;* 's az illy mondat egészen más értelmü, mint ha az *egy* a' melléknév' elé tétetik, p. o. *egy derék ember többet ér száz rosznál; egy gonosz csapás egészen tönkre tett.*

e) Magasztaló vagy lealázó értelemben is vétetik, p. o. *kár így czivódni egy hitvány gebén.*

f) Határzatlan gyüjtő nevek előtt, mint: *pár,*

falka, sereg, csapat, bokor, kitétetik; p. o. *egy pár csizmát vett; a' réten egy falka juh legel.* Egyébiránt ez többnyire az a) szabály szerint mondatik így.

Minden egyéb esetekben ki lehet kerűlni a' németes *egy*-et:

a) Annak egészen elhagyásával; p. o. e' helyett: *ezt egy halandó ember el nem viselheti* (das kann ein sterblicher Mensch nicht ertragen), így: *ezt halandó ember el nem viselheti.*

b) Az *illy, olly, illyen, ollyan* mutató névmásokkal; p. o. e' helyett: *ezeket mondá egy hangon, melly szívrendítő volt*, így: *ezeket mondá olly hangon, melly szívrendítő volt.* Magasabb nyelven, mint költészetben, az *illy, olly* stb névmásokat is el lehet hagyni, p. o. *ezeket mondá hangon, melly szívrendítő volt.*

c) Néha a' *valamelly* határzatlan névmással; p. o. e' helyett: *ha egy ember iránt gyanúval viseltetel*, így: *ha valamelly ember iránt gyanúval viseltetel.*

* *

112. §.

NÉVRAGOK. 1. TÖBBES: AK, OK, EK, ÖK, K.

1) A' magyar, valahányszor általános eszmét fejez ki, mindig egyes számban használja a' nevet; p. o. *az ember halandó; a' farkas ragadozó*, e' helyett: *az emberek halandók, a' farkasok ragadozók.*

2) Minden név *tő-név*, ha rag nélkül áll, p. o. *ember, ház*.

3) A' főnév, vagy bármelly más része a' nyelvnek, ha főnévűl használtatik, felveszi a' többes ragot, midőn azon egy tárgyból többet akarunk kijelelni; p. o. *ember-e k, jaj-o k, mint-e k; a' g y e n gé-k néha meggyőzik az e r ő s e k-et ; j a j o k-kal ostromolja az e g e k-et ; én és atyám e g y-ek vagyunk*.

4) A' *gyű-nevek* már magokban is többséget fejezvén ki, rendesen egyes számban használtatnak; p. o. *magyar n é p, magyar n e m z e t*. De ha több illy név, p. o. több *nép'* vagy több *nemzet'* fogalma forog fenn: a' többes szám' raga is kiteendő; p. o. *n é p e k' hazája nagy világ* (Vörösmarty); *román n e m z e t e k ; germán n é p e k ; a' b u z á k szépek, de a' r o z s o k silányak*.

113. §.

2. BIRTOKOS : É.

1) Az *é* ragos nevek birtokviszonyt fejeznek ki 's ekkor az *é* ragos név állítmányúl szolgál a' nyilván kitett alany mellett; p. o *ez a' ház Péter-é*.

2) Ha a' mű- vagy birtoknév kihagyatik, 's alattomban értetik: az *é* ragos név magán tőnév gyanánt vétetik, és a' ragozásban saját szabályait követi (lásd: *Helyesirás és Szóragozás* stb); p. o. *Jánosnak is van háza, Péternek is*; *de a' J á n o s é szebb a' P é t e r é n é l; J á n o s é k is ott voltak, P é t e r é k is*.

114. §.

3. SAJÁTÍTÓ: NEK, NAK.

1) Midőn két főnév, vagy főnévűl használt más név, mint birtok és birtokos, elválaszthatlan viszonyban állanak egymással: a' birtokos név *nek*, *nak* ragot veszen fel, a' birtoknév pedig harmadik személyragot; p. o. *Péter-nek ház-a.*

2) Ha a' birtokos több, 's a' birtok csak egy: ez utóbbihoz: *a, e, va, ve, ja, je* rag adatik; ha pedig a' birtok több: akkor ez: *ai, ei, vai, vei, jai, jei* ragot veszen fel, p. o. *erdélyiek-nek fejedel-mei; magyarok-nak király-a.*— Nagyobb érthetőség' vagy nyomatosság' kedveért azonban a' birtoknévhez: *ok, ök*, vagy *aik, eik* stb rag tétethetik; p. o. *hol sok százados agg fák' lógó fodr-aikat suhogással lengeti a' szél* (Horvát Endre); okvetetlenűl kitétetik pedig a' több birtokos személyrag, midőn a' birtokos és birtok egymástól valamelly közbevetett szó vagy mondat által megszakasztatik; p. o. *a' polgároknak, kik egyszersmind nemesek, nem szabad katonát szállítani ház-aik-ba.*

4) A' *nek, nak* ragot szebb hangzás' kedveért ki is lehet hagyni, p. o. *Erdély' fejedelmei; magyarok' királya.* Okvetetlen kihagyatik pedig, midőn a' birtoknév tulajdonító: *nek, nak* raggal van ellátva; p. o. *az ország' nagyai-nak munkája.* A' régiek így is irtak: *az ország-nak nagyai-nak ajánlotta munkáját.*

5) Kihagyhatlan a' *nek*, *nak* rag:

a) Midőn a' birtokos név a' birtoknévnek utána tétetik; p. o. *merre zúgnak habjai Tiszá-nak, Duná-nak* (Kölcsey).

b) Midőn a' birtokos név a' birtoktól, a' jelzőn kívül, bármelly szó vagy mondat által elválasztatik; p. o. *azon ifjú-nak, kit tegnap láttam, szép magaviseletét megszerettem; Péter-nek ez a' háza.* A' közbevetett jelző azonban nem kivánja meg szükségkép a' *nek, nak* rag' kitételét, p. o. *egek' mindenható ura.* Ha azonban a' jelző több szóból álló: tétessék könnyebb érthetésért a' *nek*, *nak* rag; p. o. *a' viszálkodás-nak elaludni látszott lángja ismét fölgerjedett.*

6) Ha több birtoknév egymástól függő viszonyban jő elő: a' *nek, nak* ragot csak az utolsónál szabad kiteni; p. o. *Hunyady' fényes diadala' napjá-nak ünnepét üljük.*

7) Ha a' birtokos főnévvel a' névhatárzók, u. m. *alatt*, *felett*, *mellett*, *megett*, *közepett* stb jőnek birtokviszonyba: a' névutók nagyobb nyomatosság' vagy hangzatosság' kedveért ragoztathatnak is, de a' főnév szükségkép felveszi a' *nek*, *nak* ragot; p. o. *tenger-nek közepett-e*, *szék-nek alatt-a*, *ház-nak előtt-e;* hibás tehát az illy szókötés: *tenger közepett-e*, *szék alatt-a* stb, mert ezen esetben a' *közepett* és *alatt*, minden rag nélkül is elég a' viszony' kifejezésére.

8) Birtokviszonyilag ragoztatnak a' várasok', várak', helységek', erdők', mezők', ligetek', he-

gyek', völgyek', tavak', folyók' és patakok' tulajdon nevei is, ha a' köznév utánok áll; melly esetben a' *nek*, *nak* rendesen kihagyatik, p. o. *Pest' varos-a, Buda' vár-a, Csaba' helység-e, Mátra' hegy-e, Rákos' meze-je, Balaton' tav-a, Sajó' völgy-e.* Igy származtak némelly várasok', helységek', vidékek' stb tulajdon nevei is, p. o. *Sámsonháza, Petőfalva, Berenhida, Mátyusfölde, Egervölgye.*

115. §.

4. TULAJDONÍTÓ: NEK, NAK.

1) *Nek*, *nak* tulajdonító ragot vonzanak a' következő igék:

a) Mellyek adás', tulajdonítás', engedés', igérés', odaszánás', ajánlás', fizetés' fogalmát foglalják magokba, p. o. *adj a' koldus-nak; an-nak tulajdonítsd; engedj az okosb-nak; megigértem barátom-nak; azt más-nak szántam; ajánlottam a' tanács-nak; megfizettem a' kalmár-nak.*

b) Mellyek vélést, sejtést, gyanítást jelentenek; p. o. *rosz-nak vélem, jó-nak sejtem, tolvaj-nak gyanítom;* sőt minden olly igék, mellyek valamelly tárgynak tulajdonságáról szóló itéletet fejeznek ki, p. o. *édes-nek érzem; feketének látom; üdvös-nek tapasztalom.*

c) A' tanácslók, javaslók, parancsolók, tiltók, ellenzők; p. o. *tanácslom ön-nek, javaslom*

az ur-nak, parancsolom a' szolgám-nak, megtiltom kend-nek, ellenzette fiá-nak a' házasságot.

d) Mellyek valamelly tárgy felé irányzást, czélzást, indulást jelentenek, melly esetben a' *nek, nak* azon tárgy' nevéhez ragasztatik, p. o. *fejé-nek irányzott; út-nak indúlt szőke Bandi* (Kisfaludy K.); *fal-nak ment, ugrott, futott, vágtatott, rohant; Pest-nek váltott*, azaz: *Pest felé váltott utat.*

e) Ezek: *árt, beszámít, bead, használ, hiszen, hízelkedik, igér, izen, kinálkozik, köszön, látszik, megvall, örűl, rémlik, tartozik, világít, ízlik, készűl*; p. o. *katonának készűl.*

f) Ezek: *kell, illik, tetszik, fáj, jól esik*, p. o. *nem kell a' hal-nak a' horog; jól esik neki; tetszik neki.*

g) Ez: *lenni*, midőn valamelly *nek* ragot vonzó szó gondoltatik hozzá, p. o. *jó-nak lenni, rosz-nak lenni.*

2) A' *van, sincs, nincs*, midőn birtokot jelentenek, a' birt dolgot személyragozva, a' birtokost *nek, nak* raggal kivánják, p. o. *nincsen nek-em semmi baj-om; Péter-nek szép ház-a van.* Midőn létezést, állítást, állapotot jelentenek: szinte *nek, nak* ragot vonzanak ugyan, p. o. *ez neki erős munka volt*; de a' *van* illy esetben, midőn tudniillik az állítmány' alapjáúl szolgál, a' jelen idő' harmadik személyében mindig kihagyatik, p. o. *ez neki nagy; ez az eleség egy ember-nek kevés.*

3) Ugyanezen ragot vonzzák:

a) A' következő melléknevek: *adós*, *alkalmas*, *ártalmas*, *hasznos*, *illő*, *jó*, *rosz*, *káros*, *kedves*, *kellemes*, *kényelmes*, *lehető*, *lehetetlen*, *szükséges*, *szabad*, *unalmas*, *üdvös* stb; p. o. *adós a' csaplár-nak; alkalmas inas-nak; ártalmas az egészség-nek; hasznos a' beteg-nek; illő apá-nak; illetlen pap-nak; jó a' maradék-nak; üdvös az egyház-nak.*

b) A' *való*, *termett*, *született* igenevek, melly esetben képességet, rendeltetést fejeznek ki; p. o. *bíró-nak való ember*, *katoná-nak termett legény*, *költő-nek született fiú.*

c) A' *szokás* és *kár* főnevek, p. o. *magyar-nak szokás bajuszt viselni; kár ollyan-nak a' kenyér.*

4) Előfordúl néha az indulatszóknál is, p. o. *jaj an-nak a' szegény-nek! mit nek-em! uszu nek-i!*

5) Használtatik még:

a) *Úl* helyett: p. o. *katoná-nak szántam; inas-nak fogadtam; kocsis-nak állott, szegődött.*

b) *Gyanánt'* értelmében, p. o. *ló-nak néztem; becsületes ember-nek tartottam*, azaz: *ló gyanánt, becsületes ember gyanánt.*

c) *Felé* helyett, p. o. *a' falu-nak ment, a' hegy-nek tartott*, azaz: *falu felé, hegy felé.*

d) *Hoz* helyett, p. o. *nem illik az leány-nak*, azaz: *leány-hoz.*

e) *Rá* helyett, p. o. *ivás-nak adta magát; kenyérkeresés-nek szánta magát*, azaz: *ivás-ra, kenyérkeresés-re.*

f) *Vá, vé* helyett; p. o. *biró-nak tették; tanácsos-nak nevezték; pap-nak szentelték*, azaz: *biró-vá, tanácsos-sá, pap-pá.*

g) *Ellen'* értelmében, p. o. *mellem-nek szegezte a' puskát.*

h) *Helyedben, helyében, helyetekben, helyökben* helyett, p. o. *ha én neki volnék*, azaz: *ha én helyében volnék.*

6) Használtatik továbbá: az *ellen* igekötős igék mellett is, p. o. *ellen vetette nek-i; ellene szólott felsőbbségé-nek.*

7) Szokásban vannak az illy kifejezések is: *neki keseredett, neki búsult, neki eredt, neki esett, neki ment;* mellyek által nagyobb indulat, vagy hatósabb cselekvés jeleltetik.

8) Nagyobb nyomatosság' kedveért végre, a' *nek, nak* ragos szó mellett még a' *neki* is kitétetik, p. o. *neki ment a' fal-nak, neki fogott a' munká-nak, neki rohant az ellenség-nek.*

116. §.

5 TÁRGYESET: AT, OT, ET, ÖT, T.

1) Illy ragú nevet vonz maga mellé minden *cselekvő* ige és *részesülő;* sőt igen gyakran a' *középige* is, midőn cselekvő értelemben vétetik, p. o.

ember-t lát; utczá-t jár; őr-t áll; megüli a' lov-at; a' vizsla megállja a' nyul-at; sok-at utazott ember.

2) Elhagyatik e' rag:

a) A' személyragos nevek' tárgyesetei mellől gyakran, az egyes harmadik személyt kivevén, p. o. *elvették a' kedv-em'; ne hagyd mag-ad'.*

b) A' határtalan módu igék előtt néha, p. o. *széna gyűjteni, pipa gyútani, háztűz nézni ment.*

c) A' részesülők előtt többnyire, melly esetben az ige a' részesülő 's a' ragahagyott szó gyakran egygyé is olvadnak, p. o. *minden-látó; minden-tudó; hite-szegett; ura-hagyott; kerékgyártó; kötél-verő.*

d) A' *va, ve* végzetü állapotjegyző előtt rendesen, p. o. *száj tátva, szem meresztve bámul, váll vetve.* A' régiek a' *ván, vén* végzetü állapotjegyzővel is hasonlókép éltek, p. o. *tanács tartván; térdek hajtván imádják vala; ajtó betevén* (Müncheni Codex).

117. §.

6. OKADÓ: ÉRT.

1) A' nevek, mellyek valaminek okát adják, vagy értékét, becsét határozzák meg, *ért* raggal járúlnak az igék- vagy a' melléknevekhez; p. o. *odaadom száz forint-ért; nem adnám egy pár*

tinó-ért. Különösen pedig illy ragu neveket kivánnak:

a) Következő igék: *felel, jótáll, kezeskedik, hálátad, lakol, fizet, szenved, bünhödik, ad, igér, cserél, veszen, kap, küld, él, hal, büntet* stb. p. o. *felelsz a' kár-ért; lakol bűnei-ért; él hal a' hazá-ért.*

b) Ezen rokon értelmü melléknevek: *felelős, kezes, adós, háladatos, becses*, p. o. *felelős a' fia-ért; kezes a' másik-ért; háladatos a' jótétemény-ért; adós a' kelme-ért; becses a' faja-ért.*

2) Használtatik az *ért* rag:

a) *Helyett* gyanánt, p. o. *eszik ő érted is*, azaz: *helyetted; fiá-ért apja fizet*, azaz: *fia helyett*.

b) *Miatt* gyanánt, p. o. *értem ne busúlj, ne szenvedj*, azaz: *miattam*.

118. §.

7. SEGÍTŐ: VAL, VEL.

1) Minden szellemi vagy anyagi kapcsolatot, érintkezést, legyen az barátságos vagy ellenséges, és eszközt jelentő nevek és igék, *val, vel* ragos szókat vonzanak; illyenek a' következő igék:

a) Szövetkezést, társalkodást, mulatozást, osztozást jelentők, mint: *szövetkezik, szerződik, barátkozik, egyezik, egyezkedik, társalkodik, mulatozik, kártyázik, játszik* stb, p. o. *a' jó jó-val*

szövetkezik; Péter Pál-lal társalkodik; kutya a' macská-val ritkán barátkozik. — Ide tartoznak a' hason értelmü melléknevek is, p. o. *szövetséges vele; minden ember-rel barátságos.*

b) Ezeknek ellenkezőjét jelentők, mint: ellenkezik, háborkodik, vagdalkozik, harczol, küzd, perel, czivódik, ví, vitáz, viszálkodik, verekedik, ütközik stb; p. o. *a' török a' magyar-ral sokszor verekedett.* Ide tartoznak a' hason értelmü melléknevek, p. o. *megférhetetlen szomszédjaival; ellenséges vele.*

c) Az egyesűlést, vegyűlést, keverést jelentők, mint: *vegyít, vegyűl, kever, zavar, habar, elegyít*; p. o. *víz-zel keveri a' bort.* Így a' hason nemü melléknevek: elegy, vegyes, kevert, p. o. *vér-rel elegy.*

Ezek közé tartoznak az *együtt, össze,* és *egybe* igekötős igék, valamint maga az *együtt* határzó is, p. o. *együtt-jár velem; velem együtt.*

d) Segítést jelentők, mint: *segít, gyámolít, ápol, támogat,* p. o. *pénz-zel segíti; ruhá-val gyámolítja; a' sövényt karó-val támogatja.*

e) Bővölködést és birtokot jelentők, mint: *bővölködik, bír,* p. o. *a' Tisza hal-lal bővölködik; sok ezerek-kel bír.* — Így a' hason értelmü melléknevek, mint: *dús, gazdag, tele, teljes, rakott, tömött,* p. o. *bor-ral dús Baranya; és a' királyi lak' tere, öröm zajos nép-pel tele.*

f) Mérközést jelentők, mint: *mérközik, bír,*

birkozik, vetekedik, versenyez, p. o. *Pál nem bír fiá-val; az ifjak vetekednek egymás-sal.*

g) Ajándékozást és jutalmazást jelentők, p. o. *bizodalmá-val ajándékozta meg; két száz darab arany-nyal jutalmazták munkáját.*

h) Kérkedést jelentők, mint: *kérkedik, dicsekedik, hetvenkedik, kevélykedik, hányakodik, pompáz;* p. o. *testi erejé-vel kérkedik; nemességé-vel büszkélkedik.*

i) Élést, tartást, táplálást, hizlalást, kinálást, gyógyítást, szolgálást, kereskedést, gazdálkodást, fukarkodást jelentők, p. o. *a' pusztáк' fiai kenyér-rel és szalonná-val élnek; bor-ral kedveskedik; gazdálkodik pénzé-vel; étel-lel kinálja.*

k) Nevelést és öregbítést, kisebbítést és fogyasztást jelentők; p. o. *a' csaplár viz-zel szaporítja borát; szerénység-gel neveld erényedet; rágalmazás-sal kisebbíti felebarátait.*

A' *nevel* ige, midőn táplálást jelent, csak néha veszi fel a' *val, vel* ragot, p. o. *hús-sal nevelte;* különben *on, ön, n* ragot kiván, p. o. *viz-en nevelte kisdedét.*

l) Cserét jelentők, p. o. *a' püspökséget zárdá-val cserélte; a' papirost arany-nyal váltotta fel.* Ezen igék egyébiránt szinte *on, ön* ragot kivánnak, a' mi szokottabb is; p. o. *ökr-ön lovat, eb-en gubát cserélt.*

m) Fenyegetést vagy csüggesztést, biztatást jelentők, mint: *fenyeget, ijeszt, rettent, rémít, elidegenít, szomorít, keserít, csüggeszt, biztat,*

bátorít, lelkesít, buzdít, kecsegtet, csábít, p.o. *halál-lal fenyegeti; rosz hír-rel busítja; abrak-kal csalogatja a' csikót.*

n) Bajlódást, vesződést, törődést, gondolást, bánást, foglalkodást jelentők, p. o. *ki igen szeret mások' ügyé-vel hivatlan vesződni, az a' magáé-val keveset szokott gondolni.*

o) Tartozást, adózást, fizetést jelentők, p. o *ki sok-kal tartozik, sok-kal fog adózni; kifizették apró pénz-zel.*

2) *Val, vel* ragot vonzanak azon melléknevek, mellyek:

a) Két személynek vagy tárgynak egy vagy egyenlő tulajdonságát jelentik, p. o. *egy idős, egy korú, egy szőrü, egyenlő, hasonlatos, egy alaku.*

b) Következők: *megyés, közös, határos, szomszéd, rokon, osztályos, atyafi,* p. o. *Buda Pest-tel határos; szomszéd velem.*

c) Ezek: *adós, köteles, kénytelen, kész,* p. o. *száz forintom-mal adós; köteles vele hogy fizessen.*

3) *Val, vel* ragot vesznek fel:

a) A' hasonlításoknál a' mérték' különbségét jelentő nevek, p. o. *egy öl-lel nagyobb; a' Duna a' Tiszánál sok-kal szélesebb.*

b) Az eszközt jelentő nevek, p. o. *fegyver-rel vítta ki; bot-tal ütötte nyomát.*

c) A' mértékek' és edények' nevei, midőn eszköz' értelmét veszik fel mellékesen, p. o. *a' csíkot iczé-v e l, az almát kosár-r a l, a' burgonyát zsák-k a l mérik.*

d) Az időt jelentő nevek többnyire, e' kérdésre: *mikor?* p. o. *éj-j e l, nap-p a l, reg-g e l, ősz-s z e l, tavasz-s z a l; ez előtt három esztendő-v e l.* Illyen *vel* ragos szóból rövidített ez is, *este, estve,* e' helyett: *est-t e l, est-v e l;* valamint hihetőleg ez is: *hajnal,* e' helyett: *hol-v a l.* Megjegyzendő egyéb iránt, hogy az időnevek más raggal is használtatnak, p. o. nem mondjuk: *tél-l e l, nyár-r a l,* hanem: *tél-e n, nyár-o n,* vagy: *tél-b e n, nyár-b a n,* így: *dél-b e n, hajnal-b a n;* és *nyar-a n t a.*

4) Az adás-vevést jelentő igék melletti árnevek ezen kérdésre: *hogy? hogyan?* először az *a, e, ja, je* birtokragot veszik fel, aztán a' *val, vel* ragot, p. o. *hét forint-j á v a l adta el a' buzát; tíz krajczár-á v a l mérik a' húst.*

Hasonlókép ragoztatnak a' számnevek is, midőn a' mennyiséget, melly bizonyos árért adatik, határozzák meg; hol azonban az ár rendesen elhagyatik, p. o. *a' tojást hárm-á-v a l, a' diót száz-á-v a l adják,* azaz: *tojást hármat e g y g a r a s é r t, diót százat.*

119. §.

8. FORDÍTÓ: VÁ, VÉ,

1) A' *vá, vé* rag egy állapotból másba átalakulást jelentvén, következő igéktől vonzatik:

a) *Teszen, varázsol, bájol, bűvöl, változtat, alakít* stb., p. o. *a' vizet bor-r á v á l t o z t a t t a; ember-r é t e s z l e k.*

b) Ugyanezeknek közép nemeitől, mint: *válik, változik, leszen, alakúl, képződik; keményűl,* p. o. *az ige test-t é lőn; a' fa kő-v é v á l i k.* Ezek közől azonban némellyeket a' *vá, vé* elhagyásával is össze lehet a' nevekkel kötni, p. o. *az ige t e s t lőn; k a t o n a l e t t:* e' helyett: *katoná-v á l e t t.*

2) Felcserélhető néha a' *vá, vé* rag a' *nek, nak* raggal, p. o. *bíró-n a k tették,* e' helyett: *bíró-v á tették; tanácsos-n a k nevezték*, e' helyett: *tanácsos-s á; olly n a k tartom, olly b á* (ollyvá)*tartom* helyett.

3) Vétetik határzó értelemben is, mint: *kis-s é, keves-s é, töb-b é;* melly esetben a' szenvedővel is felcserélhető, p. o. *lovai t ö b b é nem mehetnek*, vagy: *t ö b b e t nem mehetnek; k i s s é elfáradt*, vagy: *k i c s i t elfáradt.*

4) Némelly helységek' nevei e' kérdésre: *hová?* szinte *vá, vé* ragot vesznek fel, p. o. *Győr-r é Fejérvár-r á érkezett.*

120. §.

9. MUTATÓ: ÚL, ŰL.

1) *Úl*, *űl* ragot vesznek fel a' nevek

a) a' hivatalba, tisztségbe, társaságba felvételt kifejező igék mellett, millyenek: *fogad*, *ismer*, *szövetkezik*, *szerződik*, *szegődik*, *áll*; p. o. *tisztartó-úl fogadta*; *házastárs-úl vette*; *fegyvernök-űl állott Hunyady mellett*; *társam-úl szegődött*; *párt-úl fogta*. Ezen esetben e' rag, *nek*, *nak*, vagy: *vá*, *vé* ragokkal is felcserélhető, p. o. *gazdá-úl*, vagy *gazdá-nak*, vagy *gazdá-vá fogadta*; *házastárs-úl*, vagy *házastárs-nak*, vagy *házastárs-sá választotta*; *barátom-úl*, vagy *barátom-nak ismerem*.

b) A' hasonlítási eszmét kifejező nevek, melylyeket *mint*-tel is lehet használni, p. o. *társaimnak vesztét hír-űl viszi Volga' vizéhez*. (Vörösmarty); *por-úl adta be az orvosságot*; *liszt-űl adta meg a' gabonát*; *szem-űl szárított borsó*; *palást-úl öltötte dolmányát*. Illyenkor e' rag helyett: *gyanánt*, *kép*, *képen*, *képében*, *ként*, *fejében*, *nevében*, *nevében*, *helyett*, és *nek*, *nak* is állhat, p. o. *eszköz-űl*, vagy *eszköz gyanánt*, vagy *eszköz-kép*, *eszköz-képen*, *eszköz' képében*, *eszköz-ként*, *eszköz' fejében*, *eszköz' nevében*, *eszköz helyett*, *eszköz-nek használta*; *jutalom-úl*, *juta-*

lom gyanánt, *jutalom-kép*, *jutalom-képen*, *jutalom-ként*, *jutalom' fejében*, *jutalom' nevében*, *jutalom helyett*, *jutalom-nak kapta; pénz-űl adta a' gabonát*, azaz: *pénz helyett*, vagy *pénz gyanánt*.

Ide tartoznak a' következő kifejezések is: *ország-úl*, *város-úl*, *magyarok-úl*, *erdélyiek-űl*, *szegény emberek-űl*, mellyek szinte: *mint*, *mint a' féle*, vagy más módjelentőkkel is felválthatók, így: *ország-osan*, *mint város*, *mint a' féle szegény emberek*, p. o. *Ő Felségének*, *ország-úl*, *gyűlésünkben meg is köszöntük* (Korponai ország-gyűlés); *bizonyságot teszünk egész város-úl; mi szegény emberek-űl csak kenyérrel 's vízzel élünk*.

Továbbá ezek is: *eb-űl*, *kutyá-úl*, *pór-úl*, *ember-űl*, mellyeket *mint*-tel hasonlókép fel lehet váltani, p. o. *eb-űl járt*: azaz: *mint az eb; ember-űl viselte magát*, azaz: *mint ember*.

c) A' nyelveket jelentő melléknevek, ezen kérdésre: *hogyan?* p. o. *magyar-úl beszél; német-űl tud; angol-úl ért; görög-űl tanúl*.

2) Mint képző ragasztatik az *úl*, *űl* többnyire minden melléknévhez, melly esetben néha *an*, *en* raggal is fel lehet váltani, p. o. *józan-úl*, *gonosz-úl*, *ravasz-úl*, vagy *józan-an*, *gonosz-an*, *ravasz-an*. Az *atlan*, *etlen*, *talan*, *telen* végü mellékneveknél gyakran el is hagyatik, p. o. *sok vidéken a' házakat vakolatlan hagyják; rendületlen állott; hirtelen elment; váratlan érkezett*.

3) *On* képző helyett áll ebben: *arcz-úl*, p. o. *arczú-l csapta*, *arczú-l fú a' szél*, azaz: *arcz-on*.

4) Sajátságos kifejezésűl használtatik ebben: *ap-úl*, *any-úl testvér*, p. o. *a' görögöknél nem volt tilos nőszni ap-úl nővérekkel.*

121. §.

10. BEHATÓ: BA, BE.

1) A' *ba*, *be* rag valaminek beljébe hatást, vagy helybe, állapotba indulást jelent, 's e' kérdésekre: *hová? kibe? mibe?* felel meg. Vonzatik pedig a' következő igéktől, mellyek

a) Mozgást jelentenek, mint: *megyen*, *siet*, *röpűl*, *vágtat*, p. o *a' város-ba megyek*, *malom-ba sietek*, *lelkem-be szállok*

b) *Be* igekötővel vannak kapcsolva, p. o. *a' törökök gyakran be-ütöttek hazánk-ba; be-zárta a' szobá-ba.*

c) Avatkozást, valamibe kezdést jelentenek, millyenek: *keveredik*, *bonyolódik*, *kap*, *fog*, *kezd*, *avatkozik*, p. o. *tolvajság-ba keveredett; minden-be avatkozik; sok dolog-ba kezd; sok baj-ba bonyolódott.*

d) Állapotot jelentenek, mint: *merűl*, *esik*, p. o. *bú-ba merűl; nyavalyá-ba esik.*

2) *Ba*, *be* ragot kivánnak ezen igék is: *vág*, *üt*, *csap*, *kap*, p. o. *orr-ba ütötte; hát-ba*

v á g t a; nagy fába vágta f e j s z é j é t; haj-b a k a-p o t t; szeget ü t ö t t fejé-b e.

Valamint ezek is: *öltözik*, *öltözködik*, p. o. *gyász-b a ö l t ö z ö t t; feketé-b e ö l t ö z k ö d ö t t.*

3) *Ba*, *be* raggal kivánják továbbá:

a) A' *kerűl* és *telik* igék az árt, becsűt, munkát és fáradságot jelentő neveket, p. o. *pénz-b e és sok fáradság-b a k e r ű l t; sok idő-be t e l t.* Ide tartoznak az illy szólások is: *semmi-b e hajtja*, vagy *veszi.*

b) A' *szeret* és ezzel rokon értelmü igék és melléknevek, a' szeretett tárgyat, p. o. *Virgilius' olvasásá-b a s z e r e t e t t; könyvé-be s z e r e l m e s; játék-b a b ó d ú l t; tánc-b a b o l o n d ú l t.*

4) Ezen rag mellett nyomosítás végett gyakran még a' *bele* is kitétetik, p. o. *nagyon b e l e-bőszült a' háború-b a; b e l e-szeretett könyvei-b e; egészen b e l e-bolondúlt a' szőke hajfürtök-b e; b e l e-vágott a' más' beszédé-b e.*

5) Ezen kifejezés: *fejé-b e tette*, *szemé-b e vágta a' kalapot*, e' helyett áll: *fejé-r e tette*, *szemé-r e vágta.*

122. §.

11. MARASZTALÓ: BAN, BEN.

A' marasztaló *ban*, *ben* rag, helyre nézve e' kérdésre: *hol?* időre nézve erre: *mikor?* tárgyra nézve pedig ezekre: *kiben? miben?* szokott használtatni. Különösen

1) Vonzzák azon igék, mellyek

a) Helyben maradást, tartózkodást, mulatást, szorgalmat, munkát, foglalatoskodást, bővelkedést vagy ezekkel ellenkezőt jelentenek, p. o. *vár-ban lakik; a' tudományok-ban fáradni szép; a' jó-ban megfogyatkozni rút dolog.*

b) Hitet, bizodalmat, gyönyörködést, serénykedést, kevélykedést jelentenek, p. o. *ki mi-ben bízik, attól hízik; hiszen isten-ben; ereje-ben bizakodik; öltözeté-ben kevélykedik.*—Így az ellenkezőt jelentők, mint: *kételkedik*, *bizatlankodik* stb; p. o. *kételkedem, bizatlankodom benne.*

Ide tartoznak az illy szólások is: *nincs kétség benne; nincs tagadás benne; Tamás vagyok benne.*

2) A' hasonlító igék azon névhez, mellyre nézve a' tárgyak összehasonlíttatnak, *ban, ben* ragot kivánnak, p. o. *egyik ember ész-ben felülmulja a' másikat;* melly esetben a' *ban, ben* rag *vel* és *ra* raggal is felváltható, p. o. *ész-szel*, vagy *ész-re*.

3) Az *áll* ige szinte *ban, ben* ragos nevet kiván, p. o. *bőré-ben, tiszté-ben, kötelességé-ben áll.*

4) Illy ragu melléknneveket vonzanak a' következő melléknevek is: *jártas, keltes, biztos, ügyes, tudós, bűnös, ártatlan, részes, gyanús, tudatlan, járatlan, állhatatos, állhatatlan, lassú, tehetetlen, telhetetlen, rendetlen* stb, p. o. *ki mi-*

ben bűnös ab-ban gyanús; sok nyelv-ben jártas; állhatatlan feltételei-ben.

5) *Ban, ben* ragot vesznek fel:

a) Az időt jelentő nevek e' kérdésre: *mikor?* p. o. *egyszer esik esztendő-ben; minden órá-ban; minden idő-ben; tél-ben; nyár-ban; dél-ben; hajnal-ban.*

b) A' jelen ideju igenevek, mint: *menő, jövő, induló, bujdosó,* midőn időt vagy állapotot jelentenek, p. o. *oda menő-ben, visszajövő-ben beszállott hozzám; induló-ban van; pusztuló-ban találtam a' házat.*

c) Némelly, időt vagy állapotot jelentő, határzók és nevek, mint: *hajdaná-ban, minapá-ban, hirtelené-ben, ellené-ben, irányá-ban, közelében, izi-ben,* p. o. *nem úgy volt ez hajdaná-ban; a' nagy nyárfák' irányá-ban; eredj izi-ben.*

d) A' személyragozott részesülők, ha a' mondatból a' *midőn, mikor* kihagyatik, p. o. *sietté-ben megbotlott; messzejártam-ban kifáradtam.* A' *jötté-ben, menté-ben* helyett inkább a' *jövet, menet* szokott használtatni, mi a' régies *jövett-, menett*-ből látszik fenmaradottnak.

6) Használtatik e' rag sokszor:

a) *Között* és *közől* névutó, úgy *ból, ből* rag helyett, p. o. *a' gombák-ban,* vagy *gombák között,* vagy *gombák közől, több a' mérges mint a' jó; a' juhok-ban sokat megölt a' farkas,* azaz: *juhok közől; kenyér-ben sem eszik eleget,* azaz: *kenyér-ből.*

b) *Miatt* és *ért* helyett. p. o. *bújá-ban meghalt*, azaz: *búja miatt; keserűségé-ben katonának állott; a' haza' érdeké-ben sokat fáradozott*, azaz: *érdeke-ért.*

123. §.

12. KIHATÓ: BÓL, BŐL.

A' *ből* rag rokon jelentésü levén a' *ról* és *től* ragokkal, a' mennyiben mind hárman: eredést, származást fejeznek ki, megkülönböztetésök már itt eleve szükséges; mi legkönnyebben úgy látszik elérhetőnek, ha eredetök vizsgáltatik. E' szerint a' *től* ebből eredvén: *tő-ől*, a' *ből* ebből: *be-ől,* 's a' *ról* ebből: *ra-ól*, vezéreszmékűl a' *tő*, *be,* és *ra* maradnak. Az eredet és származás tehát vagy a' *tő*-től, vagy a' *bel-től*, vagy a' *felület*-től méretik; következésképp a' származási vagy eredési összefüggést, a' tárgyak között, legerősebben fejezi ki a' *ből*, gyöngébben a' *től*, leggyöngébben a' *ról*, p. o. *házá-ból távozik, házá-tól távozik, házá-ról leesik;* mi a' ragoknak átvitt értelmére is alkalmazható, p. o. *az orvos-ból síró lett; magam-tól tudom; a' régiek-ről szólok.* — A' *ből*-nek rendesen *ki*, a' *től*-nek *el*, a' *ról*-nak pedig *le* felel meg, p. o. *ki-estem jogom-ból, el-estem jogom-tól; le-mondtam jogom-ról*

1) *Ból, ből* ragot vonzanak az igék:

a) Mellyek belsőből kihatást, eredést, származást jelentenek, p. o. *nemes vér-ből eredt; ki-*

rohant a' vár-ból; nem minden bot-ból válik borotva.

b) Mellyek szeretetet, kedvelést, útálást, gyűlölést, bánatot, sajnálatot jelentenek, p. o. *szívem-ből sajnálom, lelkem-ből szeretem, gyomrom-ból útálom.*

c) Az *áll* ige, p. o. *az ember test-ből és lélek-ből áll.*

2) *Ból*, *ből* ragot vesznek fel:

a) Az anyag, mellyből valami készült, p. o. *fá-ból csinált vas karika; réz-ből öntött szobor.*

b) A' hely, honnan valami kiindúl, kimozdíttatik, vagy ered, p. o. *éjfélkor mentünk ki a' város-ból; eleink Ázsiá-ból szakadtak; kivetették a' ház-ból.*

c) Az állapot, mellyből másba átmenetel történik, p. o. *az orvos-ból síráső lett; diák-ból katonává lett.*

d) Az okot adó nevek, p. o. *fösvénység-ből böjtöl; tisztelet-ből hallgatja el neheztelését.* Illyenkor e' rag többnyire *miatt*-al is felváltható, p. o. *tisztelet miatt.*

e) Parancsot, rendelést, meghagyást jelentő nevek, p. o. *Isten' parancsá-ból tartozunk szeretni felebarátunkat; az ország' rendelésé-ből tartozunk adózni.* Illyenkor a' *szerint* is állhat helyette, vagy *-nál fogva*, p. o. *isten' parancsa szerint, isten' parancsá-nál fogva.*

f) Midőn valahonnan egy rész elvétetik,

azon tárgy' neve, mellyből a' rész elvétetett, p. o. *a' kenyér-ből levágott egy karajt.*

3) Fel lehet cserélni e' ragot a' *közől* névhatárzóval következő mondatokban: *sok-ból választott; a' ménes-ből kifogott négy lovat.*

124. §.

13. KÖZELÍTŐ: HEZ, HOZ, HÖZ.

A' *hez, hoz, höz* rag valamelly tárgy felé mozdúlást, hajlást jelentvén, vonzatik

1) Következő igéktől:

a) Mellyek közelítést, ragaszkodást, vonzalmat, hajlandóságot, kapcsolást, kötést, köttetést, szítást, simulást jelentenek, p. o. *elvei-hez szorosan ragaszkodik; közelít a' város-hoz; fá-hoz köti lovát; kiki maga fazeká-hoz szít; anyjá-hoz simúl a' csecsemő.*

b) Mellyek tudást, értést, sejtést, kezdést, fogást, látást, nyúlást jelentenek, p. o. *tud hozzá, mint hajdu a' harangöntés-hez; dolgá-hoz lát; pénzé-hez nyúl.*

c) Mellyek szokást, törődést jelentenek, p. o. *zaj-hoz szokott; munká-hoz törődött.*

d) Mellyek hasonlítást, rokonságot, illést, illesztést, mérést, szabást, alkalmazást jelentenek, p. o. *hasonlít, mint tojás a' tojás-hoz; testé-hez szabták a' ruhát; törvény-hez alkalmazza magát.*

2) Következő melléknevektől: *kegyes, nyájas, kemény, szigorú, igaz, hamis, hív, hívtelen, szíves, szívtelen, kegyetlen, rosz, jó, illő, illendő, hasonló, hajlandó, fogható, rokon, atyafi, közel,* p. o. *a' jók-hoz kegyes, a' gonoszok-hoz szigorú.* Illyenkor e' ragot az *iránt* névutóval is fel lehet váltani, p. o. *a' jók iránt kegyes, a' roszak iránt szigorú.*

3) *Hez, hoz* ragot kiván a' *képest* névutó is, p. o. *a-hoz képest, mi-hez képest.*

4) Nyomosítás végett a' *hez, hoz* ragos nevek mellett néha a' *hozzá* is kitétetik, p. o. *hozzá fogott a' munká-hoz, hozzá nyúlt a' pénz-hez.*

125. §.

14. HATÁRVETŐ: IG.

1) Az *ig* rag térben és időben jeleli ki a' határt, ezért a' czélt, véget, messzeséget, terjedést, meddigtartást jelentő igéktől vonzatik, p. o. *a' diófa-ig övé; a' porosz háború hét év-ig tartott.* Ha pedig a' hely vagy idő' mértékének kezdete is kitétetik: a' kezdetet jelentő névhez *től* ragasztatik, p. o. *tető-től talp-ig derék ember; Duná-tól Tiszá-ig meg nem áll.*

2) Ezen szóktól: *soká-ig, nap-ig, mind-ig* az *ig* rag el is maradhat, p. o. *három nap tartózkodott nálam; soká nyugszik; mind vártalak.*

3) Nyomosítás végett *lan, len* képzővel is

megtoldatik, p. o. *holtom-ig-lan híved maradok*; melly esetben *a' lan, len* képző a' régiek' példái szerint befoglalólag jeleli a' határt, p. o. *mind pokol-ig-lan lealáztatol* (Müncheni Codex), azaz: *egészen le a' pokolba.* Így ez: *egy-ig-len elvesztek e' harczban,* azt jelenti, hogy *egy sem maradt élve,* holott ez: *egy-ig levágták,* azt teszi, hogy *még egy megmaradt.* A' Bécsi Codexben megtoldva is fordúl elő ekképen: *hete-ig-lente.*

126. §.

15. ÁLLAPÍTÓ: ÉN, ON, ÖN, N.

1) Illy ragu neveket vonzanak magok mellé:

a) Az igék, midőn valamelly tér vagy hely feletti megállapodást, mozgást, cselekvést, szenvedést, vagy állapotot jelentenek, 's e' kérdésre: *hol?* felelnek meg; p. o. *a' gólya háztető-n rak fészket; füzfá-n nem terem alma; a' tanyá-n van; idegen ország-on jár.*

b) Következő igék: *él, táplál, tart, hízik, hizlal, telel, teleltet;* p. o. *kenyer-en él, szalmá-n telel, makk-on hízik.*

c) Ezek: gondolkodik, tanácskozik, okoskodik, p. o. *az ország' dolgai-n tanácskoznak; házam' építésé-n gondolkodom; hasztalanságok-on okoskodnak.* Ezekben az *on* ragot *róllal* is fel lehet váltani.

d) Ezek: függ, lóg, csügg, áll, van, p. o. *fal-on függ; nyakam-on csügg; rés-en van füle; az-on vagyok; ajtó-n áll.*

e) Ezen névutók: *át, által, keresztül*, p. o. *át-úszott a' Tiszá-n; keresztül-lőtt az ablak-on.*

2) *On, en, ön, n* ragot vesznek fel:

a) Az okot jelentő nevek, következő igék mellett: *tünődik, búsúl, töprenkedik, bosszankodik, siránkozik, sír, kesereg, álmélkodik, iszonyodik, bámúl, bámészkodik, nevet, mosolyg, mosolyodik, összevesz, veszekedik, vitáz* stb; p. o. *apja' halálá-n kesereg; összevesztek a' koncz-on.* Itt az *on* ragot *felett* névutóval is többnyire fel lehet cserélni.

b) Az eszköz, melly által valami fogva vagy kötve tartatik, p. o. *fék-en tartja lovát; kötel-en vezetik az ökröt.*

c) Az érintés' helye, p. o. *orr-on ütötte; pof-on vágta; nyakunk-on a' török; hátunk-on az ellenség.*

d) Az időnevek ezen kérdésre: *mikor?* p. o. *tél-en, nyár-on, hétfő-n, kedd-en, jövő hé-t en,* (lásd: *vel*). A' *nap* és *kor* nevek e' ragot rendszerint elhagyják, p. o. *vasárnap, holnap, minap, akkor, mikor, semmikor, jókor.*

e) Az árnevek, p. o *pénz-en vette; gaboná-n cserélte; ingy-en adta.*

3) E' névutók: *kivül, belül, alul, felül, innen, túl,* a' nevet, mellyhez tartoznak, szinte ezen raggal kivánják, p. o. *ház-on kivül; Tiszá-n innen,*

Duná-n túl. A' *kivül* mellett e' rag néha el is hagyatik, p. o. ***kétség kivül***; *a' nagy világon e' **kivül** nincsen számodra hely* (Vörösmarty).

4) Használtatik e' rag néha

a) *Nál, nél* értelemben, e' kifejezésekben: *nyak-on kapta*; *üstök-ön ragadta*; *szavá-n fogják a' harist*; *lopás-on kapták*; *tolvajság-on érték*; *vitorla-szárnyak-on a' sajka elröpült* (Vörösmarty).

b) *Ül* módmutató helyett, p. o. ***rosz név-en vette***, azaz: ***rosz név-ül.***

5) Midőn a' vonzott *on* ragos név ki nem tétetik, a' ***rajta*** határzó használtatik; p. o. ***rajta vesztett***; mi nyomatosság végett gyakran az ***on*** ragos név mellett is megtartatik, p. o. ***rajta kapták a' csalás-on.***

127. §.

16. FELHATÓ VAGY IRÁNYZÓ: RA, RE.

A' ***ra, re*** rag, eredeti értelménél fogva a' tárgyaknak, mellyek' neveihez járúl, felületét, felszinét, tetejét jeleli ki alapúl, hová valami helyheztetni, mozdúlni, vagy irányoztatni gondoltatik; ezért

1) Felveszik a' fel- vagy leereszkedést, mászást, kapaszkodást, röpülést, hatást jelentő igék melletti tárgynevek, mellyek ezen törekvés' állapodási pontját meghatározzák, p. o. ***fá-ra száll a' madár***; ***homok-ra épiti házát***; ***ág-ra kapaszkodik***; ***föld-re esik.***

2) Vonzatik következő igéktől, mellyek

a) Irigykedést, bosszankodást, haragot, agyarkodást jelentenek, p. o. *haragszik szomszédjá-ra; agyarkodik az egész város-ra; irigykedik a' boldogabbak-ra; neheztel barátai-ra.* Ezen esetben *ellen* névutóval is fel lehet cserélni, p. o. *mit agyarkodol ellenem?*

b) Hatást, parancsolást jelentenek, p. o. *szivé-re szóltam; lelké-re kötöttem; szolgám-ra parancsoltam.*

c) Becsülést, itélést, kárhoztatást jelentenek, p. o. *halál-ra itélték; pokol-ra kárhoztatja; kevés-re becsüli; a' jó hazafi több-re nézi hona' boldogságát eleténél.*

d) Kérést, esküvést, fogadást, sürgetést, felszólítást, kényszerítést jelentenek, p. o. *isten' nevé-re kérlek; menny-re föld-re esküdött; becsületem-re fogadom.*

e) Tanítást, oktatást, intést, biztatást, vezetést, csábítást jelentenek, p. o. *a' jó apa, jó-ra tanítja gyermekeit; ki igazságot mond, jó-ra int; szorgalom-ra biztatja tanítványit; rosz-ra csábítja földieit.*

f) Figyelmezést, vigyázást, nézést, tekintést, törekvést, iparkodást, ügyekvést, szánást, elszánást, ajánlást jelentenek, p. o. *figyelmez és hajt a' szó-ra; hallgat a' beszéd-re; vigyáz becsületé-re; nagy-ra törekszik; rá szánta magát.*

g) Fordulást, változást jelentenek, p. o. *jó-r a f o r d ú l t dolga; halál-r a vált.*

3) A' *feledkezik, emlékezik, bámúl, gondol* igék is vonzanak néha *ra, re* ragot, melly esetben e' raggal tárgynál megállapodást akarunk kifejezni, p. o. *e m l é k e z z ü n k őseink-r e ; r á f e l e d k e z e t t* , azaz: *rábámúlt*, vagy *rácsodált.*

4) Az egésznek felosztását, oszlását, eldarabolását jelelő igék mellett a' részek veszik fel a' *ra, re* ragot, p. o. *Magyarország négy kerület-r e o s z l i k ; a' nemzet pártok-r a s z a k a d t.*

5) Vonzatik továbbá e' melléknevektől: *alkalmas, képes, kész, hajlandó, kellő, való, képtelen, alkalmatlan* stb; p. o. *ki mi-r e h a j l a n d ó, ar-r a alkalmas is szokott lenni; jó-r a v a l ó, semmi-r e k e l l ő.*

6) Vonzatik a' *nézve, nézvest* határzóktól is, p. o. *mi-r e n é z v e, ar-r a n é z v e s t.*

7) Használtatik:

a) Árt, idő- és távulsági határt megállapitó értelemben, p. o. *tíz forint-r a tartja párját juhainak; eltávozott egy hét-r e, örök idő-r e; Pest Budához* 300 *ölnyi-r e van; induló-r a dobolnak; estvé-r e harangoznak.*

b) *Hoz* és *be* értelemben, következő kifejezésekben: *kút-r a megyen víz-é r t ; erdő-r e indult fa-é r t ; víz-r e hajtja marháit.*

c) *Felé* helyett, p. o. *jobb-r a, bal-r a, elő-r e, hát-r a, csá-r a, hajsz-r a, tőled-r e, hozzád-r a,*

melly két utóbbinál a' *ra, re* rag el is hagyatik, így: *tőled, hozzád.*

d) *Ellen* értelemben, p. o. *Hunyady a' török-re ment; Szigetvárát megszállá, a' jó vitéz ur-ra, Zrínyi Miklós-ra* (Pethő Gergely Krón). Ide számítandók az illyenek is: *nyulak-ra vadász; fogfájás-ra olvas.*

e) *Szerint* értelemben, p. o. *kényé-re éli világát; paraszt mód-ra bánt vele.*

f) Az ige' határtalan módja' kikerülésére, p. o. *jószágai' megszemlélésé-re ment,* e' helyett: *jószágait megszemlélni.*

8) Feljegyzendők itt e' sajátságos szólások is: *apjá-ra ütött; bokor-ra köti; csomó-ra fűzi; vas-ra veri; csomó-ra fojtja a' zsákot; magá-ra érti a' példázgatást; eszé-re tért.*

9) Nyomosítás végett a' *ra, re* rag mellett gyakran a' *reá, rá* is kitétetik, p. o. *reá-hágott a' lábá-ra; rá-állott a' gonoszok' tanácsá-ra.*

128. §.

17. LEHATÓ VAGY VISSZAIRÁNYZÓ: RÓL, RŐL.

A' *ról, ről* rag valaminek felületéről el- vagy levételt, szakadást, lehatást jelent, 's a' helyet ezen kérdésekre határozza meg: *honnan? miről?* p. o. *a' ház-ról leesett; a' hegy-ről leszaladt.*

1) Vonzatik az igéktől, mellyek jelentenek:

a) Elfeledést, aggódást, gondoskodást, kétel-

kedést, p. o. *a' jótétemények-ről elfeledkezni nem illik; kiki gondoskodjék magá-ról; a' józan ész nem kétkedik isten' lété-ről.*

b) Gondolkodást, emlékezést, p. o. *emlékezzünk régiek-ről, Scythiából kijött-ek-ről.*

c) Meggyőződést, p. o. *meg vagyok győződve jószivűséged-ről.*

d) Tudakozódást, tudósitást, lemondást, p. o. *nagy ember apróléék dolgok-ról nem tudakozódik.*

e) Dicsérést, magasztalást, hiresztelést, nevezést, hívást, p. o. *Budát dicsérik szép kilátásá-ról; a' Hegyalja világszerte el van hiresztelve jó borá-ról.* Ide tartoznak az ezekkel rokon értelmü melléknevek is, millyenek: *híres, nevezetes*, p. o. *Balaton nevezetes fogas halá-ról; Erdély szép lovai-ról híres.*

2) A' *le* határzóval összekapcsolt igék is e' ragot vonzzák, p. o. *leszállították a' polcz-ról;* — hol azonban a' *le* néha alattomban értetik, p. o. *ág-ról szakadt ember.*

3) Használtatik:

a) *Felől* helyett is, p. o. *azt hallottam az öcsém-ről, hogy katonának állott.*

b) *Ből'* értelmében, p. o. *falu-ról jött; erdő-ről hord fát, Duná-ról vizet.*

129. §.

18. TÁVOLÍTÓ: TÓL, TŐL.

A' *tól, től* rag a' nevet, mellyhez kapcsoltatik, az eredés' tövévé, vagy a' megindulás', eltávozás' pontjává, határvonallá teszi, honnan valaminek eredése, távozása, vagy távulléte méretik, p. o. *mindnyájan Ádám-tól eredünk; Buda Pest-től* 300 *ölnyire van.* Illy értelemben határozza meg mindazon nevek' jelentését is, mellyektől valami szelleminek, jónak, vagy rosznak eredése származtatik, p. o. *isten-től jót várunk; sokan félnek a' halál-tól.*

1) Vonzzák az igék, mellyek

a) Eredést, származást, kezdetet, okozatot, függést jelentenek, p. o. *ez a' ló telivér-től származott; a' romaiak Roma' alkotásá-tól kezdették történetirásukat; reggel-től számítva; ez csak at-tól van* (az okozza) *; nem függök senki-től.*

b) Távozást, távulságot, elmaradást jelentenek, p. o. *a' hajó tova haladt a' part-tól; alma nem messze esik fájá-tól; hátra maradt társai-tól.*

c) Várást, reményt, ohajtást, kivánatot, akarást, kérést, követelést jelentenek, p. o. *korunk-tól sokat várunk; ez ember-től ennyit nem reményltem; az úr-tól ohajtok, kivánok,*

akarok hallani valamit; a' hitelező kéri, követeli adósá-tól pénzét.

d) Óvakodást, eltiltást, elzárást, elrekesztést, tartózkodást, idegenkedést, undorodást, félelmet, ijedést, irtózást jelentenek, p. o. *ódd magad a' rosz-tól; tartózkodjál a' játék-tól; elidegenedett régi barátjá-tól; undorodik az étel-től; nem fél a' kisértet-től; meg nem ijed maga' árnyéká-tól; irtózik a' béká-tól.*

e) Különbözést, elválást, elszakadást, elfajzást jelentenek, p. o. *fia különbözik az apjá-tól; elvált hitvesé-től; elszakadt honá-tól; elfajzott a' többi-től; elütött amat-tól.*

f) Megszabadulást, menekvést, tisztulást jelentenek, p. o. *megszabadúlt a' baj-tól; megmenekedett a' halál-tól; megtisztúlt a' levegő a' köd-től.*

g) Elvevést, elragadást, elrablást, megfosztást jelentenek, p. o. *elvettük isten-től az áldást; elfoglalta szomszédjá-tól a' földet; elragadta a' ház-tól a' leányt; elrabolta az útas-tól a' pénzt; megfosztotta vagyoná-tól.*

h) Tudást, értést, hallást jelentenek, p. o. *magam-tól tudom; apám-tól értem, barátom-tól hallom.*

2) Vonzatik a' szenvedő igéktől is, p. o. *isten-től teremtettünk; anyá-tól születtünk.*

3) Vonzatik e' melléknevektől is: üres, tiszta, ment, független, p. o. *munká-tól üres idő; bün-*

től tiszta ; adósságá-tól ment ; minden-től független ember.

A' *fogva* névutó az időneveket szinte *tól, től* raggal vonzza, p. o. *rég-től fogva; má-tól fogva;* — melly esetben az *óta*-val is fel lehet cserélni, de ekkor a' *tól, től* rag a' névtői elmarad, p. o. *esztendő óta; tegnap óta.*

5) Használtatik a' *tól, től*

a) *Miatt* helyett, p. o. *nem lát a' füst-től; elkábúlt a' gőz-től.* Ez esetben mindazon nevek mellett is állhat, mellyek a' *miatt*-ot megszenvedik, p. o. *nedves a' harmat-tól; büdös a' kevélység-től; részeg a' bor-tól.*

b) *Által* helyett, p. o. *magá-tól értődik.*

130. §.

19. VESZTEGLŐ: NÁL, NÉL.

A' *nál, nél* valamelly tárgy mellett vagy annak közelében létezést, nyugvást, veszteglést, vagy működést fejez ki, miért is

1) Vonzatik azon igéktől, mellyek tartózkodást, lakást, mulatást jelentenek, p. o. *házam-nál tartózkodik; a' gyermekek szüléik-nél laknak.*

2) A' *fog, kap, ragad* igék mellett az érintett tárgy, *nál, nél* ragot veszen fel, p. o. *hajá-nál fogta; szarvá-nál ragadta* (lásd az *ën, on* ragot). Ide tartoznak e' példák is: *mi-nél fogva, an-nál fogva.*

3) A' hasonlítás' középfoka szinte *nál*, *nél* ragot vonz, p. o. *nincs szebb virág a' rózsánál; szebb-nél szebb.* Ide tartoznak a' hasonlítást kijelentő határzók is, mint: *inkább*, *kevesbbé*, 's az illyenek: *erősebben*, *jobban* stb; p. o. *mi-nél inkább szalad*, *an-nál hátrább marad.*

4) Valamelly foglalkozás mellett töltött idő is *nál*, *nél* raggal fejeztetik ki, p. o. *sírt a' temetésnél; jól lakott az ebéd-nél; elaludt az irás-nál.*

5) A' bolti, fogadói és ezekhez hasonló czímneveknél is *nál*, *nél* használtatik, p. o. *a' Szervas-nál; az arany biká-nál.* Hibásak az illy felirások: *Vendégfogadó a' Nádor-hoz.*

6) Felcseréltetik

a) A' *mellett*, *között* és *közben* névutókkal is, leginkább a' hely- és tér-neveknél, p. o. *a' vívás-nál megsebesedett*, vagy *vívás közben; a' magyarok-nál* vagy *magyarok között*, *más a' szokás; Mohács-nál* vagy *Mohács mellett*, *nagy ütközet történt.*

7) Némelly vidékeken a' hasonlításokban a' *tól*, *től*-lel, hibásan p. o. *szebb tőlem*, *nagyobb tőlem*, e' helyett: *szebb nálam*, *nagyobb nálam.*

8) Használtatik némelly vidékeken *hez*, *hoz* helyett szinte hibásan, p. o. *gyere nálam; nála ment*, e' helyett: *jere hozzám*, *hozzá ment.*

9) A' *nála* midőn hasonlíttatik, *nál* raggal, vagy a' nélkül is használtatik, p. o. *nálam*, vagy *nálam-nál erősebb.*

131. §.

20. HASONLÍTÓ: KÉPEN, KÉP, KÉNT.

A' hasonlító *képen*, *kép*, *ként* rokon értelmüek a' *gyanánt*, *szerint*, *módon* és *mint* szókkal, 's ezekkel gyakran fel is cseréltetnek, p. o. *Pál apostol-ként mindent megkisértsetek; magam-ként ő is gyarló ember; segéljünk a' dolgon azon-kép.* Innen származtak a' *semmikép*, *akkép*, *valamikép*, *illyeténkép* stb.

132. §.

21. TÖMEGESÍTŐ: ASTUL, ESTÜL, OSTUL, ÖSTÜL.

Az *astul*, *estül*, *ėstül*, *ostul*, *östül* képző tömegesítés', összefoglalás' értelmét adja a' nevekhez, 's többnyire az *együtt* szóval oldathatik fel, p. o. *lelk-ėstül*, *test-ėstül*, *feleség-ėstül*, *gyermek-ėstül*, *egész falu-stul oda vagyunk; sereg-ėstül elveszett*, azaz: *seregével együtt.*

133. §.

22. OSZTÓ: ANKÉNT, ENKÉNT, ONKÉNT, ÖNKÉNT.

E' képző valaminek részekre osztását jelenti, és kapcsoltathatik

a) Minden tőszámnévhez, p. o. *egy-enként*, *kett-őnként*, *öt-önként*, *száz-anként.*

b) A' pénz' nemeit, valamint akármelly időt, nemet, fajt, 's egészet jelentő nevekhez, valahányszor ezekben a' felosztási eszme forog fenn; miért is illy képzőjü neveket vonzanak mindazon igék, mellyekkel részes öregbedést vagy kisebbedést, emelkedést vagy csökkenést fejezünk ki, p. o. *rész-enként, darab-onként, forint-onként, fok-onként, év-enként, kor-onként, apró-nként emelkedett*, vagy *szállott*.

134. §.

23. IDŐRAG: KOR.

Ezen rag mindenféle időt, napot, ünnepet jelentő nevekkel csatlakozhatik e' kérdésre: *mikor?* p. o. *tavasz-kor, mult-kor, jó-kor, aratás-kor.*

Ha az illy időt jelentő nevek egy napi tárgyról szólanak: a' *kor* helyett *napján*—, ha pedig több napi tárgyat jelentenek: *idején* vagy *idejében* szókkal is lehet élni, p. o. *Gergely-kor*, vagy *Gergely' napján; aratás-kor*, vagy *aratás' idejében*, vagy *idején*.

Jegyzet. A' következő névragok: *nek, ért, vel, hoz, ról, ra, től, nál*, midőn maga a' név kitéve nincs, személyragozva is használtatnak, p. o. *nek-em, nek-ed, nek-i; ért-em, ért-ed, ért-e* stb. A' *ből* helyett *belől* van szokásban.

135. §.

24. HELYNÉV-RAGOK.

A' várak', várasok', faluk' és pusztták' neveihez a' *hová? honnan?* és *hol?* kérdésekre járuló ragokra nézve a' nyelvszokás ingadozó; mit e' tekintetben határozni lehet, következő:

1) Azon helyneveknél, mellyekhez a' *hol?* kérdésre *on, én, ön, n* állapító rag függesztetik, a' *hová?* kérdésre általában *ra, re* —, a' *honnan?* kérdésre pedig *ról, ről* használtatik, p. o. *Budá-n*, tehát *Budá-ra, Budá-ról; Pest-én*, tehát *Pest-re, Pest-ről.*

2) Azon helyneveknél pedig, mellyeknél a' *hol?* kérdésre *ban, ben* felel meg, a' *hová?* kérdés *ba, be* —, a' *honnan? ból, ből* ragot kiván, p. o. *Pozson-ban*, tehát *Pozson-ba, Pozson-ból.*

3) Szokásban van némelly helyneveknél, a' *hol?* kérdésre *on*, vagy *ban* rag helyett *att, ett, ott, ött, t* képzővel is felelni, p. o. *Fejérvár-on*, vagy *Fejérvár-ott; Győr-ben*, vagy *Győr-ött.* Az illyeneknél a' *hova?* kérdésre *ra, re, ba, be* helyett *vá, vé* raggal is felelhetünk, p. o. *Fejérvár-rá, Győr-ré.*

Az itt előadott 1. és 2. szabályokra nézve pedig következők figyelembe veendők:

1) *On, én, ön, n*, tehát *ra, re* és *ról, ről* ragokat vesznek fel

a) A' magánhangzón végződő helynevek többnyire, de az *i* végzetüek kétesek.

b) A' *b*, *cz*, *cs*, *d*, *f*, *g*, *gy*, *j*, *k*, *l*, *ly*, *p*, *r*, *s*, *sz*, *t*, *ty*, *z* és *zs* végzetüek, p. o. *Vereb-en*, *Vereb-re*, *Vereb-ről*; *Horpács-on*, *Horpács-ra*, *Horpács-ról*. Kivétetnek: ***Zágráb***, ***Győr***, ***Sátoralja-Ujhely***, ***Érsekújvár***, ***Eger***, ***Modor***, ***Nagyszombat***, ***Rimaszombat***.

2) ***Ban***, ***ben***, tehát ***ba***, ***be*** és ***ból***, ***ből*** ragokat kivánnak:

a) A' világrészek', birodalmak', országok', tartományok', vármegyék', szigetek', vidékek', erdők', ligetek' nevei, p. o. *Afriká-ból Ázsiá-ba költözött*, *'s Indiá-ban telepedett meg*.

b) A' külföldi várasok' nevei, akármilly végzetüek legyenek, p. o. ***Bécs***, ***Lincz***, ***Prága***, ***Dresda***.

c) Az *m* végzetüek, p. o. *Veszprém*, ***Komárom***, ***Bajom***.

d) Az *n* és *ny* végzetüek, p. o. *Surány*, ***Párkány***.

136. §.

NÉVUTÓK' VONZATA.

A' névutók kétfélék:

A) H e l y h a t á r z ó k e' kérdésre:

Hol?	***Hova?***	***Honnan?***
alatt	alá	alól
előtt	elé	elől
fölött	fölé	fölől

felett	felé	felől
hegyett	hegyé	—
helyett	—	—
körött	köré	köről
körűl	—	—
közepett	—	—
között	közé	közől
mellett	mellé	mellől
megett	megé	megől

B) Különbféle értelmü névutók:

által	nélkül
ellen	óta
gyanánt	szerint
iránt	végett
miatt	után

Mind a' két rendbeli névhatárzók (névutók) ragatlan nevek után szoktak tétetni, p. o. *kert alatt, ház körül, hát megől, pénz gyanánt, fa iránt.* Miként veszik fel magok a' ragot, ha birtokos főnévvel birtokviszonyba jőnek, a' sajátító *nak, nek* ragnál adatott elő. Egyébiránt az *óta*-t kivevén, ha a' név mellettök nincsen kitéve, személyragozva magán is használtatnak mindnyájan; így *miatt-am, miatt-ad, miatt-a; helyett-em, helyett-ed, helyett-e; körűl-em, körűl-ed, körűl-e.*

Jegyzet. Iránt névutót kivánnak e' melléknevek; *hű, idegen, érzékeny, kegyes, jó*; — *nélkül*-t a' szükölködést jelentő igék és igenevek, mint: *szükölködik, ellehet,*

szűkölködő, *ellevő*, *megélhető* stb. — Az *óta* az időpontot határozza meg, mellytől valami számíttatik, p. o. *régóta*, *mi óta*, *születésem óta*. Mivel pedig, mint imént említtetett, a' névutók ragatlan nevek után szoktak tétetni, hibásan beszélnek így sokan: *születésem-től óta*.

Kitetszik az előadottakból, hogy:

1) Ugyanazon szó, változó viszonyai szerint különböző ragokat vehet fel, p. o. az *áll* ige: *katoná-nak áll*, *az ember test-ből és lélek-ből áll*, *az ellenség-hez áll*, *lábá-ra áll*, *az asztal-on áll*, *bőri-ben áll*, *fal-nál áll*; — a' *tart* ige: *tartok től-e*, *vel-e tartok*, *Budá-nak tartok*, *medd-ig tart*, *nagy-ra tartja magát*, *két forint-ra tartja*, *két forint-on tartja*, *gyűlés-t tart*, *a' törvény-hez tartja magát*; az *üt* ige: *fá-ba ütött a' mennykő*, *fal-hoz ütötte az üveget*, *bot-tal ütötte nyomát*, *apjá-ra ütötttt*, *az asztal-ra ütött*.

2) Ugyanazon szó egyszerre, többféle viszonyban állván más szókkal, többféle ragot vagy névutót, vagy mindkettőt is vonzhat ugyanazon mondatban, p. o. *dárdá-val rohant az ellenség-re*; *szív-ből barátkozik vel-e*; *meggyőződés-ből viseltetik bizodalom-mal barátjá-hoz*; *Zrínyi Sziget-nél a' vár-ból nagy bátorság-gal rohant az ellenség-re*; *Péter Pál-nak száz forint-tal adós*; *harcz-ban és béké-ben hívek esküjökhöz*; *a' Duna mellett nyomta az ellenség-et a' határszélek felé*; *sok gondja között is megemlékezik barátai-ról*.

137. §.

IGEKÖTŐK' VONZATA.

Az igekötők, mik a' szórend' különbféle szabályai szerint az igének majd eleibe majd utána tétetnek, következő ragu nevet vonzanak az ige mellé:

át, által, on ragut, p. o. *a' víz-en át-vitte.*
alá .. *nek* — p. o. *alá-ment a' völgy-nek.*
be, bele, be — p. o. *be-taszította a' Duná-ba.*
el, .. *től* — p. o. *el-vette től-e.*
ellen, ellent, nek — p. o. *ellent-állott nek-i.*
fel .. *ra* — p. o. *fel-röpűlt a' ház-ra.*
ki .. *ből* — p. o. *ki-vonta hüvelyé-ből.*
le .. *ról* — p. o. *le mondott hivata-láról.*
össze .. *vel* — p. o. *össze-jött vel-e.*
rá .. *ra* — p. o. *rá-beszélte a' házasság-ra.*
egybe } .. *vel* — p. o. *egybe-olvadt vel-e.*
együtt } .. *vel* — p. o. *együtt-tart vel-ök.*

Ide tartoznak még az *elő, hátra, szét, vissza, fenn, meg,* de ezeknél inkább az ige' értelme határozza meg: melly esetben milly ragu név tétessék melléjök.

Ezeket végre: *be, le, hátra, elé, fel, alá, ki,* a' *felé* névutó helyett *nak, nek* raggal is használják némelly dunántuli vidékeken, így *arra be-nek, arra föl-nek, arra ki-nek ment,* e' helyett: *arra be-felé, arra fel-felé, arra ki-felé.*

138. §.

HATÁRZÓK' VONZATA.

A' határzók kétfélék: *helyhatárzók* és *különféle értelmüek*.

1. A' *helyhatárzók* következők:

alúl	innen
belűl	túl
elűl	kivűl
fölűl	keresztűl
hátúl	

Ezek e' kérdésre *hol?* mindnyáján *on* ragos nevet vonzanak, p. o. *ház-on alúl, kert-en belűl, rét-en fölűl;* e' kérdésre pedig *honnan? ról* raggal is használtathatnak, p. o. *alul-ról, fölül-ről, kivűl-ről, belül-ről.*

2) A' *különféle értelmüek* közől a'

benn, bent, — ben ragos nevet vonz, p. o. *bent van a' házban.*

képest, közel, — hez ragost, p. o. *ah-hoz képest, a' város-hoz közel.*

fenn, fent, — on ragost, p. o. *fenn van a' fá-n.*

messze, távul, tova, — től ragost, p, o. *házától távul; Debreczen messze van Pest-től; tova szakadt barátai-tól.*

nézve, nézvest, — ra ragost, p. o. *ar-ra nézve* vagy *nézvest.*

fogva, eszköznevekénél *nál* ragot, időneveknél *től* ragot, — p. o. *kezé-nél fogva; má-tól fogva.*

együtt, — *vel* ragot, p. o. *fiá-val együtt elútazott.* Az *össze* az *együtt*-tel rokon értelembe vétetvén, szinte *vel* ragot vonz a' régiek szerint, p. o. *az emberek-kel össze*, azaz: *együtt*.

139. §.

KÖT- ÉS INDULATSZÓK' VONZATA.

1. A' kötszók mindenkor több szót vagy mondatot foglalván együvé, magán nem állhatnak; különösen

a) Az *és* a' mondat' elejére nem tétethetik, hacsak az előző szó vagy mondat alattomban nem értetik. Rendesen tehát más szó vagy mondat előzi meg, p. o. *én és ő ott voltunk.*

b) A' *minél*, mindenkor *annál*-t, egyszersmind a' hasonlítás' középfokán álló nevet vonz maga mellé, p. o. *minél jobb, annál kedvesebb; minél előbb jösz, annál szívesebben látlak.*

c) A' *mennél* és *mentől* a' *mend* vagy *mind* szóból eredvén, a' régieknél a' hasonlítás' felső fokát fejezte ki, p. o. *mindtől* vagy *mindnél gonoszb*, annyi volt mint: *mindennél gonoszabb*, azaz: *leggonoszabb* = pessimus; *mindtől* vagy *mindnél nagyobb*, annyi mint: *mindennél nagyobb*, azaz: *legnagyobb*=

maximus (Müncheni Codex). Innen maradt fel a' mai nyelvben is az illyen kifejezés: *mennél* vagy *mentől hamarább*, azaz: *igen hamar*, vagy *lehető leghamarább*.

d) Az *úgy* és *olly* felváltva használtatik a' főneveknél, de különböző értelmet ad, p. o. *én szintúgy ember vagyok mint te;* és: *én szintolly ember vagyok mint te.* A' határzóknál mindig az *olly, ollyan* van szokásban, p. o. *olly igen szeretem, hogy meghalnék érte; olly szépen ír.*

2. Az indulatszók közől

a) *Jaj, ne, nesze*, tulajdonító ragu neveket kivánnak, p. o. *jaj nek-em! ne nek-ed!*

b) A' *nosza* és *uszu* vagy *utszu*, — *rajta*-val használtatnak, a' *hajh* pedig *rá*-val, p. o. *nosza rajta! uszu rajta! hajh rá!*

c) Az *óh, ha, bárcsak; vajmi, vajha* rendesen ohajtó módu igével szövetkeznek, p. o. *óh ha tud-nám! bárcsak megnyer-néd! vajmi szép len-ne! vajha kijő-ne!*

140. §.

AZ IGÉK' EGYMÁS KÖZTI VONZATA.

1) Ha a' mondatban két ige van kötszó nélkül: az egyiknek határtalan módban kell állania, p. o. *akarom tudni; kivánom értesíteni.*

Jegyzet. Az igét a' részesülőktől, mellyeknek módjok nincsen, meg kell különböztetni, 's azért nem tartozók ide illyen mondatok: *folyton foly, sietve járj* stb. Valamint az illyek is, mint: *sürög forog; izeg mozog, téb láb, eszik iszik, jön megy, jár kel, lót fut* stb, minthogy két külön mondatot képeznek, nem rontják a' szabályt.

2) Midőn ezen határtalan módot személy szerint kivánjuk meghatározni, vagy nagyobb nyomatosság' kedveért is: a' határtalan módu ige személyragozva használtatik, p. o. *ír-nom kell; illik elmen-ned.*

3) A' *van, nincs, sincs, fáj* személytelen igék mindenkor birtokos- és birtoknévvel szövetkeznek, még pedig úgy, hogy a' birtokos név tulajdonító ragot, a' birtoknév személyragot kap, p. o. *nekem van dolg-om; könyvé-nek nincs elősza-va; Péter-nek fáj fej-e.*

4) Ezen határtalan módok: *mehetni* és *lehet menni*, a' köz életben felcseréltetnek egymással, noha értelmök különböző annyiban, hogy amaz *tehetséget*, ez *lehetséget* fejez ki. Így p. o. ez: *mehetni*, azt teszi, hogy bennünk nincs hiba, készen vagyunk, fegyverkezve vagyunk, — ez pedig: *lehet menni*, azt, hogy nincs gát, nincs akadály, melly bennünket a' menéstől visszatartóztatna. Így a' fejéret *mondhatni* ugyan feketének, mert *tehetségünkben* áll, hogy feketének mondjuk; de *nem lehet* feketének *mondani*, mert a' fejér egészen kizárja a' fekete' eszméjét, tehát nem fekete. Így: *nem fizethetek*, mert nincs pénzem; *nem lehet fi-*

zetnem, mert nincs, ki felvegye a' pénzt. Szóval az első esetben mindig a' *tud, bír, képes* szók' értelme lappang, a' másodikban az *illik, szabad, helyes, lehetséges* szóké. Egyébiránt ezen különbség, miként a' fenebbi példákból is lehet látni, a' *hat, het* képzős igék' többi módjaira is kiterjesztendő.

5) A' *szabad, nehéz, könnyű, lehetetlen* melléknevek, épen úgy, mintha személytelen igék volnának, határtalan módu igéket vonzanak, vagy személyraggal vagy a' nélkül, p. o. *szabad tudni*, vagy *tud-nom; lehetetlen felfogni*, vagy *felfog-nom*. Ezen kifejezésekben mindenkor a' *van* ige hallgattatik el.

A' régiek személyragozták a' határtalan módu igéket akkor is, midőn személyes ige mellett állanak *segédűl*, p. o. *akarom tennem; parancsold elmennie; minden gyümölcsökből monda neki ennie; kinek adatott hatalom oldania és kötnie*. (l. Nyelvemlékek 1. köt.)

141. §.

IGENEVEK' VONZATA.

1) Az igenevek' vonzata ugyanaz, melly az igéké, mellyektől erednek, p. o. *sok-at tanuló, keves-et tudó; sok-kal biró, kevés-ről rendelkező.*

2) A' *való*, minthogy létezést, birtokot, származást, használtatást, alkalmasságot jelent, ezen különböző viszonyokhoz képest különböző ragokat

vonz, p. o. *katoná-n a k v a l ó, ház-b a v a l ó, bor-r a v a l ó, Pest-r e v a l ó, Pest-r ő l v a l ó, arany-b ó l v a l ó, Bécs-b ő l v a l ó, nyak-r a v a l ó, sem-mi-r e v a l ó, mindenek f e l e t t v a l ó, a l á v a l ó, a l a t t v a l ó.* Egyébiránt a' *való*-t

a) Helyneveknél *i* képzővel lehet felcserélni, p. o. *Pestre v a l ó*, vagy *Pestről v a l ó*, vagy *pest-i.*

b) Hol az értelem nem zavartatik: egészen is kihagyni, p. o. *nagyra vágyás, arra nézve, szemre hányás, várba menetel, mennybe menetel.* Ha pedig

c) A' *való'* kihagyásával az értelem csonkúlna: rövidség' okáért a'névutók *i* képzőt vesznek fel, p. o. *a' Mátra f e l e t t-i felhő; Duna m e l l e t t-i várasok; föld a l a t t-i barlangok.* — Ezen szabály alá esnek a' helyhatárzók is: *alul, belül, elül, fölül, kivül, innen, túl,* p. o. *házon k i v ü l-i; Dunán i n n e n-i és t ú l-i kerület.* Az újabb divat hasonló esetben még némelly *ragokra* is kiterjeszti az *i* képzőt, p. o. *a' bogarak-r ó l-i értekezésében sok ta-núlságost mondott;* mit azonban igen csínján és ovatosan kell használni, annyival inkább, mert a' mondat' más fordulata által könnyen kikerűlhető, p. o. *értekezésében a' bogarakról, sok tanulságost mondott*, vagy *a' bogarakról értekezésében.*

d) Midőn a' *való*, a' *ba, be* vagy *ból* után következik: *beli* képzővel lehet felváltani, p. o. *kert-ből való* vagy *kert-b e l i; házba való*, vagy *ház-b e l i*

3) A' *levő*, — *ben, on* és *nál* ragokat vonz, p. o. *ház-b a n levő butorok; hid-o n l e v ő korlát; a' Bodrog-n á l l e v ő lápok.* Szövetkezik továbbá

többnyire minden névutóval, p. o. *a' kert alatt levő tölgyfa; a' hegy megett levő rét.* Ha *ben* után következik, szinte *beli* képzővel lehet felcserélni, p. o. *kertben levő,* vagy *kertbeli.* Egyébiránt, midőn kihagyatik, a' ragok és névutók a' *való*-ról adott szabályokat követik.

142. §.

HATÁRZOTT ÉS HATÁRZATLAN ALAKU IGÉK' VONZATA.

Az igék' alakja az általok vonzott tárgyeseti ragu névtől függ, akár legyen ez nyilván kitéve, akár pedig csak alattomban értessék. Főszabályai következők:

1. Határzott alaku igével élünk:

a) A' nevelős tárgyeseti ragu neveknél, p. o. *a' nemzeti nyelv-et fejteget-em; szeret-em a' hazá-t.*

b) A' személyragos nevek' tárgyeseténél, akár van előttök nevelő, akár nincs, p. o. *pénz-ét és vagyon-át elpazarolt-a; a' kez-ét megütött-e.*

Az illy kifejezések: *vásár-fi-a, asztal-fi-a,* minthogy egy szóba olvadnak, a' többi főnevek' osztályába esnek, 's mind határzott mind határzatlan alaku igével kapcsoltatnak, p. o. *vásárfiát hoz-ott,* és *a' vásárfiát átadt-a.*

Igy a' személyragos nevek' tárgyesete is, midőn határzottságát elveszti, határzatlan alaku igét vonz maga mellé, p. o. *fog-j be két lo-vadat; szép tulajdon-aidat fedez-tünk fel.*

c) A' tulajdonnevek' tárgyeseténél, p. o. *Hunyady-t lát-t a; Péter-t hít-t a el.* Az illy kifejezésekben, mint: *Hunyadyt látok benne*, a' „*Hunyady*" nem tulajdon név többé 's azért nem kiván határzott alaku igét.

d) A' visszatérő névmás' tárgyeseténél, melylyel az ige, személyre nézve is megegyezik, p. o. *magam-a t szeret-e m, magad-a t szeret-e d, magá-t szeret-i.*

e) Azon nevek' tárgyeseténél, mellyeket az: *azon, ezen, amaz, emez, imez, ugyanaz, ugyanazon, ugyanezen* névmások megelőznek, p. o. *ugyanazon ember-t lát-o m ma is, a' kit tegnap.*

f) Következő névmások' tárgyeseténél: *ő, az, ez, amaz, emez, imez, ugyanez, ugyanaz*, p. o. *ő-t lát-o m; ezek-e t hall-o m; amazok-a t tud-o m, de emezek-e t nem ért-e m.*

g) Az *ik* végü névmások' személyragos tárgyesete, mint *mellyik-e, akármellyik-e, valamellyik-e, mindenik-e, mindegyik-e*, a' harmadik személyben szinte határzott alaku igét kiván ugyan, p. o. *mellyik-é t szeret-e d;* de az első és második személyben határzatlan alaku igével is állhat, p. o. *mellyik-ü n k e t szeret-s z inkább*, vagy: *ha valamellyik-ü n k e t igazán szeret-e d: nem távozol tőlünk.*

h) A' *mindnyája'* tárgyeseténél, p. o. *mindnyájá-t elvitt-e; mindnyájok-at megkisértett-e.*

2. Határzatlan alaku igével élünk:

a) Ha a' mondás határzatlan értelmü, és nincs

benne egy is az 1. sz. alatt elősorolt tárgyesetek közől, p. o. *ember-t lát-o k; csillag-o t vizsgál-o k.*

b) A' kérdő névmások' tárgyesete mellett, p. o. *ki-t keres-s z? mi-t akar-s z? mi-t vétett-é l.*

c) A' *valaki, akárki, senki, valami, akármi, semmi, ki sem, mi sem, valamelly, némelly, minden,* és a' régies *néki* személytelen névmások' tárgyeseténél, p. o. *minden-t elvesztett, valami-t birt; semmi-t sem nyert; senki-t sem lát; mi-t sem adott.*

A' *mind*, midőn határzott alaku igével szövetkezik, valamelly határzott szenvedőt feltételez, p. o. *m i n d elvesztett-e* (pénzét); különben a' nyilván kitett szenvedőtől kormányoztatik, p. o. *m i n d elviszen b e n n ü n k e t a' halál.*

d) A' személyes névmás' első és második személye' tárgyeseténél, p. o. *ha t é g e d k e d v e l is, de e n g e m sem g y ű l ö l; mink-e t l á t o t t, de titek-e t j e g y z e t t meg.* Ugyanezen szabály áll akkor is, midőn a' *minket, titeket* helyett más személyragozott névmások, u. m. *mindnyájunkat, mindnyájatokat, bennünket, benneteket*, használtatnak, p. o. *mindnyájunk-a t kedvel; nem szeret bennünk-e t; mindnyájatok-a t megismert.* Ide tartozik a' *magunkat, magatokat* is, midőn visszatérő értelmét elveszti; melly esetben az igének vele személyre nézve is szükségkép egyeznie nem kell, p. o. *magunkat lát-s z, magatokat szeret,* e' helyett: *minket, titeket egyedül.*

e) Midőn az: *azt, ezt* határzottságát elvesztvén, olly névre viszen vissza, melly névelő nélkül

áll, p. o. *ha pénz kell, azt ad-ok, ha ruhát kérsz, azt is csináltat-ok; de jól viseld magadat.*

f) A' *hány, mennyi, mi, milly, melly, minemü, miféle* névmások' tárgyesete mellett, ha szinte névelő volna is előttök, p. o. *a' mi-t kíván-sz, és a' milly-et parancsol-sz, ollyannal szolgálok; a' virág, melly-et küldött-él, elhervadt.*

Az igének *lak, lek* ragu alakja akkor használtatik, mikor a' második személy' tárgyesete *téged, titeket* alattomban értetik, p. o. *szeret-lek, kér-lek, ohajt-lak.*

3) Midőn két vagy több olly mondatot, melylyek részint határzott, részint határzatlan alaku igét vonzanak, egy igével kapcsolunk össze: ezen ige' határzott vagy határzatlan alakja az utolsó szenvedő-ragos névtől függ, p. o. *sem téged sem őt nem lát-om,* e' helyett: *sem téged nem lát-lak, sem őt nem lát-om; sem őt kérdezni, sem téged hallani nem akar-unk,* e' helyett: *sem őt kérdezni nem akar-juk, sem téged hallani nem akar-unk.*

143. §.

AZ IGÉK' MÓD- ÉS IDŐBELI VONZATA.

A)

A' jelentő mód által az alany és állítmány közti viszonyt minden egyébtől függetlenűl, úgy mint az valójában van és létezik, fejezzük ki, 's azért ezt, mint viszonytalan módot semmi beszéd-

rész tulajdonképen nem vonzza, hanem által án vele akkor élünk, midőn az alanynak való, létező, levő állapotját akarjuk jelenteni; p. o. *a' nap süt; a' mértékletesség senkinek sem ártott; az erényes veendi jutalmát.*

Időire nézve általán megjegyzendő, hogy a' háromféle főidő, u. m. jelen, jövő, és múlt vagy viszonyatlanúl, vagy egymásra viszonyúlva fordúlhat elő.

Viszonyatlanúl véve: a' jelen az alanynak levő, — a' jövő az alanynak leendő, — a' mult az alanynak volt állapotját fejezi ki, p. o. *levelet irok; levelet írtam; levelet fogok irni.*

Más időre viszonyúlva:

1) A' jelen, mennyire benne a' tartósság, és folytonosság' eszméje megvan, jövő helyett is használtatik, de csak akkor, ha a' mondatban már van egy, a' jövőt különben is kifejező, szó; p. o *még meglátjuk egymást; megemlékezem rólad, míg élek; holnap hozzád megyek; máskor többet mondok; holnap után összejövünk.*

2) Helyesen élünk vele az ohajtó vagy feltételes mód' múltja helyett a' feltételt jelentő *ha* szó elébe tétetvén, p. o. *ha tudom, másként teszek;* e' helyett: *ha tudtam volna, másként tettem volna; ha tőlem függ, nem történik;* e' helyett: *ha tőlem függött volna, nem történt volna.*

Sőt az ohajtói jelen idő helyett is a' fentebbiekhez hasonló feltételes mondatokban; p. o. *ha gaz-*

dag vagyok, egészen máskép élek, e' helyett: *ha gazdag volnék, egészen máskép élnék.*

Jegyzet. A' történet- és rege-írók a' multnak elevenebb ábrázolására, és mintegy jelenítésére mult helyett jelen idővel gyakran élnek.

3) A' félmult a' multra és jelenre egyiránt viszonyulván, a' multban folyó időt jelenti, mi nyilván kitetszik az összetett félmultból, mellyben a' jelen és mult idő olvad egygyé 's azért: *irék,* vagy *irok vala* egy értelmü, mellyel épen ezen okból, az elbeszélésekben leghelyesebben élhetünk, p. o. *felállott, és szóla,* a. m. *felállott, és szól vala;* de egészen más, mint: *felállott és szólt.*

Különösen pedig félmultat vonz maga után az: *épen, alig, még nem, alig hogy, épen hogy;* p. o. *épen rólad emlékezém, midőn hozzám beléptél; alig végzém egyik dolgomat, már a' másik várt reám; még nem végzém beszédemet, midőn hirtelen megtámadtak; alig hogy elszenderülék, fölverték álmomból.*

Az összetett félmulttal az ohajtói mult helyett feltételes mondatokban a' kellemetlenűl összetorlódó *volna* szót is el lehet kerűlni; p. o. *irok vala, ha időm engedi,* e' helyett: *irtam volna, ha időm engedte volna.*

Az összetett mult, vagyis régmult a' bevégzett időnek tartósságára vonatkozik, és vele akkor élünk, mikor azt akarjuk jelenteni, hogy egyik mult a' másik multat megelőzi; p. o. *sokáig vártam*

volt reád, de nem jöttél; addig buvárkodtam vala, mig rá találtam.

5) Az egyszerü és összetett jövővel különbség nélkül élnek ugyan iróink; de (mint másutt is érintők) a' kettő közt nagy a' különbség, mert az egyszerű a' folytonos jövőt; az összetett pedig a' kezdődő jövőt jelenti, és azért az elsővel a' régiek feltételes mondatokban éltek, a' másikat pedig mint ujabbat nem ismervén, csak jelen idővel fejezték ki.

Minden esetre, már csak változatosság' okáért is szabályúl szolgálhat az, hogy valahányszor két jövőnek eszméje egymás mellé feltételesen soroztatik: a' feltételező az egyszerűvel, a' feltételezett pedig vagy a' régiek' nyomán jelennel, vagy az összetettel fejeztessék ki; p. o. *mihelyt időm leend, irok,* vagy *mihelyt időm leend, irni fogok;* de semmi esetre sem így: *mihelyt időm leend, irandok.*

Jegyzet. Az ujabb különnemü jövő-multakra nézve elég azt megjegyezni, hogy azokban mind a' multnak, mind a' jövőnek eszméje megvan; és habár kivált a' német nyelvhez szokott iróknak ezek' használata néha elkerűlhetlenűl szükségesnek látszik is: de gondos figyelemmel levén, lehetetlen észre nem venniök, hogy többnyire mind azon példákat, mellyeket bármilly alakban is fel szoktak hozni, igéink' régi, egyszerüebb és rövidebb időivel is pontosan kifejezhetjük; p. o. ezen újabbakat: *ha kérésemet teljesítendéd, hálás fogok lenni; ha lefogtad írni,* vagy: *ha leirandottad, közöld velem; ha el fogtad végezni, ha észre fogtam venni* stb a' régiek rövidebben, és épen azért helyesebben így ejtették: *ha kérésemet teljesíted vala, hálás leszek; leirván,* vagy: *ha leirtad, közöld velem; elvégezvén,* vagy: *ha elvégezted; észrevevén,* vagy: *ha ész-*

revetted.—Hasonlóképen rövidebben kimondhatjuk a' többi módnak újabb jövőit is, p. o. *azt ne kivánd, hogy még egy hónapig várandjak,* —jobban mondjuk így: *azt ne kivánd, hogy még egy hónapig várjak; — bár még egy hónapig várandottam legyen, te azután sem fogsz fizetni,* — vajmi szép rövidséggel inkább így: *ha még egy hónapig várjak is, te azután sem fizetsz; — jobban fogtál tenni, ha korcsma helyett színházban mulatandottál*; magyarabbúl: *jobban teszesz, ha korcsma helyett színházban mulatsz vala* stb. Ellenben különbözőnek látszik az értelem ezekben: *bármit mondjanak is* (jelenben) *az emberek rólunk, rá semmit sem ügyelünk* (jelenben) vagy: *rá semmit sem fogunk ügyelni* (jövendőben); továbbá: *bármit mondandjanak is* (jövendőben) *az emberek rólunk, rá semmit sem ügyelünk* (jelenben), vagy: *rá semmit sem fogunk ügyelni* (jövendőben); így: *bármit mondjanak az emberek rólunk* (akkor), *ha meghalunk*; vagy: *bármit mondjanak az emberek rólunk* (azután), *ha meghalunk*; vagy: *bármit mondottak az emberek rólunk* (az előtt), *ha meghalunk, rá semmit sem ügyelünk*, vagy *semmit sem fogunk ügyelni.*

B)

Parancsoló és foglaló mód.

A' parancsoló és foglaló mód mindenkor kényszerülési viszony' kifejezésére használtatik, és azért más független állapot' jelentésére vele nem élhetünk. De ellenben parancsoló, mint szükségi viszonyú módot vonzanak magok után:

1) Az akarást, kivánást, követelést, parancsolást, megengedést, tiltást, intést, akadályozást, általában kényszerülést és kényszerítést jelentő igék, mellyeknél a' kényszerítő a' kényszeritettel

hogy által összeköttetik; p. o. *akarom, hogy tanulj; parancsolom, hogy engedelmes légy; nem engedem, hogy tudtom nélkül a' házból kilépj.*

2) E' tiltó szócskák után: *ne, se, se—ne,* p. o. *ne ölj, ne lopj, se könnyen ne higy, se hitedben makacs ne légy.*

3) Az okkötő *hogy* után, p. o. *azért fenyítlek, hogy javítsalak; azért járunk tanodába, hogy tanuljünk.*

4) Ezen kötszók: *akár, bár;* vagy a' velök összetett: *bárki, bármi, akárki, akármi* névmások után; p. o. *bármit mondjon a' világ; akár írva legyen, akár nem; akárki mit mondjon.* És ez a' *bár, akár* után a' mult időre nézve is szabályúl szolgál, p. o. *bár tudtad legyen, hogy várlak, még sem jöttél; el kelle fogadnom, akár akartam legyen, akár nem.*

De sokszor ügyetlenűl élnek némellyek ezzel ott is, hol a' kényszerülésnek és szükségi viszonynak semmi nyoma sincsen, p. o. *olly rémülést gerjesztett, hogy senki sem bátorkodott legyen ellent állni,* e' helyett: *hogy senki sem bátorkodott ellentállni.*

C)

Az ohajtó vagy feltételes mód vágyó állapotot, vagy a' vele rokon akarás és igyekezés' értelmét, és pedig többnyire feltételesen fejezi ki; vonzatik tehát:

1) Olly igék által, mellyek vágyakodást, ohajtást, kivánást, kérést, esdést, kétkedést, vélekedést jelentenek; p. o. *szeretném birni minden jó lelkü embernek barátságát; ohajtanék veled hoszszabban társalogni; kérlek, sziveskednél útba igazítani; kétlem, hogy valaki honáért többet tett volna.*

Ellenben hol az ige az alanytól valamit egyenesen mint létezőről állít, ott ohajtó móddal helytelenűl élnénk; p. o. roszúl mondanók ezt: *fuerunt, qui negarent,* így: *voltak, kik tagadnák,* e' helyett: *voltak, kik tagadák.*

2) Ohajtó módot vonz minden *ha, bár, bárha, vajha, bárcsak* stb által kötött feltételes mondat; p. o. *ha itt voltál volna, atyámfija nem halt volna meg;* illyenkor az egyébként elkerűlhetlen *volná*-t ritkítani lehet (mint fönebb is érintők), félmúlt időt téve helyette a' mondat' egyik tagjában, és akár ohajtó akár jelentő mód' félmúlt vagy múlt idejét a' másikban; p. o. *ha itt valál, atyámfia nem halt volna meg;* így e' helyett: *ha életemet koczkáztattam volna is érte, még sem segíthettem volna rajta,* rövidebben mondjuk: *ha életemet koczkáztatom vala is érte, még sem segítheték* v. *segíthettem volna rajta.*

III. SZAKASZ.

SZÓREND.

144. §.

A' SZÓREND' ÁLTALÁNOS SZABÁLYAI.

1) A' határos módu ige a' mondat' sarkalatja.

2) A' mondatban az *ige* bír legnagyobb 's legáltalánosabb nyomosító erővel.

3) Nyomosító erővel birnak még az *is* kötszó, 's a' tagadó és tiltó *nem*, *ne; sem, se; sem nem; se ne* szók.

145. §.

KÜLÖNÖSB SZABÁLYOK. A. IGE.

Azon mondatokra nézve, hol az igén kivül semmi nyomosító szó, sem igekötő nincsen, következő szabályok állanak:

1) Midőn a' fő suly az igén van, ez rendesen legelül tétetik, 's akkor az utána jövő szó kap némi nyomatosságot, p. o.

V i s z b u z á t Péter a' vásárra?

2) Minden egyéb esetekben legnyomosabb azon szó, melly közvetlen az ige előtt áll. Úgy

látszik, hogy az ige' nyomosító ereje némileg még a' többi előtte álló szóra is elterjed, de ezen nyomosság a' távulság szerint mindinkább kisebbedik. Az illy nyomosított szó ellentét által még jobban kiemeltethetik, p. o.

Péter visz buzát a' vásárra (nem Pál).
Buzát visz Péter a' vásárra (nem zabot).
A' vásárrá visz Péter buzát (nem a' malomba).

3) Minden egyéb szó szabadon soroztathatik.

4) Midőn ige nincsen a' mondatban, azt oda kell képzelni, vagy más időbe állítani, 's a' sorozat a' fenebbi szabályok szerint leszen rendezendő, p. o.

Nagy (volt) az árvíz Budán.
Ar árvíz (volt) nagy Budán.
Budán (volt) nagy az árvíz.

146. §.

B. FŐNÉV.

1) A' főnév midőn egyedűl áll, az igéről előadott szabályok alá tartozik; de midőn más fő- vagy melléknevekkel jő viszonyba, vagy névelője van, a' sorozatra nézve különös szabályokat követ, és pedig

a) A' névelő mindenkor azon főnév vagy főnévűl használt egyéb név előtt áll, mellyet meghatároz, p. o. *az ember, a' szép.*

b) Ha a' főnév előtt akármi és akármennyi jelző áll is, ezeket a' névelő mind megelőzi, p. o. *a' nagy bátor szent király.*

c) A' jelzős főnév, ha az igét közvetlen megelőzi, az igétől nyert nyomosságát a' jelzőre viszi át, p. o. *a' p e s t i v á s á r r a viszen Péter buzát* (*nem a' győrire*).

d) A' jelzők, nyomosság' kedveért utána is állhatnak a' főnévnek, p. o. *l o v a t vettem pedig s z é p e t*, vagy *l o v a t s z é p e t vettem*.

e) Midőn több mellék- vagy számnév, vagy névmás áll jelzőül, a' főnév' elé, a' legnyomosabb közvetlen a' főnév' elé tétetik, p. o. *a' hét g ö r ö g bölcs; a' görög h é t bölcs*.

f) Midőn a' jelző különböző 's részint ragozott beszédrészekből áll, a' ragozottak a' mellék- vagy számnévi vagy névmási jelzőt mindig megelőzik, 's ez közvetlen a' főnév' elé jő, p. o. *a' velünk e l v r e nézve r o k o n emberekkel szívesen társalkodunk*.

Midőn két főnév, mint birtokos és birtok, szoros viszonyban állanak egymással: az tétetik közvetlen az ige' elé, mellyet kiemelni akarunk, p.o.

P é t e r n e k aratják buzájá-t (*nem Pálnak*).

B u z á j á-t aratják Péter-n e k (*nem zabját*).

Rendesen azonban, ha ige nélkül állanak, a' birtokos tétetik előre, p. o. *mindennek barátja; a' tenger-n e k közepett-e; ellenség-n e k után-a*.

3) Midőn több főnév ugyanazon tárgyat vagy személyt magyaráz, millyenek például: a' nevek, czímek, tisztségek, mesterségek, foglalkozások, a' sorozat következő: a' *vezeték-* vagy, ha van, *nemzetségi előnév* legelső helyet foglal; ezek után jő a' *keresztnév;* ezután a' *czímek,* mint: báró, gróf,

herczeg, zászlós, legutól áll az *úr*, *asszony*. A' *tiszteletnevek* az egész sorozatot megelőzik, p. o. *Tekintetes Aranyfalvi Gazdag János táblabíró ur; Mátyás király, Péter gazda, János mester.* A' *gróf, báró, herczeg, doctor*, idegen természetöknél fogva a' sorozatban is idegen szabály után rakatnak el többnyire, 's így mondatik: *gróf Nádasdy, báró Perényi, herczeg Esterházy, doctor Szombathy*, a' magyarabb: *Nádasdy gróf, Perényi báró, Esterházy herczeg, Szombathy doctor* helyett; a' gazda, mester rendesen puszta keresztnév után tétetnek: *István gazda, János mester.*

147. §.

C. IGEKÖTŐK.

Az igekötők *fel, le, meg, el, vissza, össze, hátra* stb mint külön szók tekintendők, 's közvetlen az ige előtt és azzal összekapcsolva csak akkor állanak, midőn a' súly rajtok fekszik; elmozdíttatnak pedig, mihelyt az ige által más szót akarunk nyomosítani, p. o.

Péter el-viszi a' buzát a' vásárra (*el, vagy nem?*).
Péter viszi el a' buzát a' vásárra (*nem Pál*).

Ha azonban az igekötőn némi súlyt akarunk hagyni: az nem az ige után, hanem az ige és a' nyomosított szó' elé leszen sorozandó, p. o.

El Péter viszi a' buzát (*vissza Pál hozza*).

A' határtalan módu igék' kötőit a' határos módu ige kormányozza, p. o.

Méltóztatik el-utazni.

El méltóztatik utazni.

148. §.

D. *IS* KÖTSZÓ.

Az *is*-nek kapcsoló ereje van, melly néha gúnyra, dicsekvésre, kérkedésre megyen át. Mindenkor utána tétetik azon szónak, mellyel iménti tulajdonát közli; és ez, midőn az *is* egyes mondat' szavait köti, változhatlan szabály, p. o.

Viszen is Péter buzát a' vásárra.

Péter is viszen buzát a' vásárra.

Buzát is viszen Péter a' vásárra.

A' vásárra is viszen Péter buzát.

De az *is* nem csak egyes mondat' szavait köti, hanem két vagy több mondatot is fűz össze, és pedig:

a) Vagy egyes szóknál fogva, 's ekkor közvetetlen ezek után áll, p. o.

Képedet is látom, szavadat is hallom.

A' nap jóknak is világít, gonoszoknak is.

b) Vagy a' mondatot egészben véve köti össze más mondattal, és ekkor az ige után soroztatik, mint melly a' mondat' sarkalatja, 's mellyet ez okból nyomosítnia kell, p. o.

Nem bánom, ha mindenemet koczkáztatom is.

Igen sokan vétenek e' szabály ellen írván: *nem bánom, há véremet is veszik*, e' helyett: *ha véremet veszik is*; az előbbi mondatnak csak akkor lehetvén értelme, ha azt akarnám mondani, hogy egyebemen kivűl még véremet is elveszik.

Ezek szerint az *is* a' mondat' elején soha sem állhat.

149. §.

E. TAGADÓK ÉS TILTÓK.

1) *Nem, ne.*

A' *nem, ne* szók közvetlen azon szó előtt állanak, mellyet tagadni vagy tiltani akarunk; és pedig ha az illy szónak jelzője van, a' *nem, ne* szócskák a' jelzőt is megelőzik, 's a' jelzős vagy jelzőtlen szó, közvetlen az ige' elé jő, p. o.

Nem Péter visz buzát a' vásárra (hanem Pál).
Nem a' sánta Péter visz buzát a' vásárra.

Midőn az igét magát akarjuk tagadni vagy tiltani, a' *nem, ne* közvetlen az igét előzi meg, p. o.

Péter nem visz buzát a' vásárra (viszen? nem viszen?).

2) *Sem, se.*

A' *sem, se* szók közvetlen azon szó után állanak (ellenkezőkép mint a' *nem, ne*), mellyet tagadnak vagy tiltanak, de mindig az ige előtt, ha nem közvetlen is, p. o.

Péter buzát sem visz a' vásárra.
Péter sem visz buzát a' vásárra.

Midőn az igét akarjuk tagadni vagy tiltani, a' *sem, se* is közvetlen az igét előzi meg, p. o. *sem lát, sem hall.*

Midőn a' *sem*-mel egy mondatban a' *van, nincs* fordúl elő, melly esetben a' *van, nincs* többnyire alattomban értetik: a' *sem* a' tagadott szó' elé jő, p. o.

Sem keze, sem lába (nincs).
Sem ingem, sem gallérom (van).

A' *sem nincs*-et *sincs*-csel lehet felváltani, 's ekkor a' *sincs* a' tagadott szó után tétetik, p. o. *sem pénze nincs, sem posztója,* vagy *pénze sincs, posztója sincs.*

3) *Sem nem, se ne.*

Ezen tagádó vagy tiltó összekötői e' két mondatnak illy sorozatban állanak:

a) Azón szó' elé, mellyet tagadni vagy tiltani akarunk, a' *sem,* vagy *se* tétetik, közvetlenűl az ige' elé pedig a' *nem, ne.* A' természetes rend ez: 1) *sem, se,* 2) a' tagadott vagy tiltott szó, 3) *nem, ne;* 4) ige; a' többi szók elül vagy utól állhatnak, p. o.

Sem buzát nem visz Péter a' vásárra, sem zabot.

b) Ha az igét akarjuk tagadni vagy tiltani: a' *sem nem,* vagy *se ne* közvetlenűl az ige' elé jő, p. o.

Sem nem visz Péter buzát a' vásárra, sem nem hoz.

Se ne vigyen Péter buzát a' vásárra, se ne hozzon.

c) Középigék előtt a' *nem* és *ne* ki is hagyathatik, p. o. *sem siet, sem késik haragja istennek* (Zrinyi).

150. §.

F. *Is* KÖTSZÓ ÉS IGEKÖTŐK EGYÜTT.

Midőn az *is* kötszó és a' *fel, meg, el* stb igekötők egy mondatban összekerűlnek:

a) Vagy függetlenek egymástól, 's ekkor mindegyik saját szabályát követi, p. o.

Péter is buzáját viszi el a' vásárra.

Péter is elviszi buzáját a' vásárra.

b) Vagy szorosan összetartanak, 's az *is* az ige és igekötő között kapcsolóúl szolgál, melly esetben ez a' szabályos sorozat: 1) igekötő, 2) *is* 3) ige p. o.

El is viszi Péter a' buzát a' vásárra.

Ekkor az *is* által az ige' nyomosító ereje az igekötőre mintegy átvitetik.

Jegyzet. Az illy mondatbeli szók' sorozata nagy vigyázatot kiván, 's ha az igekötő az *is*-től független, szorosan az a) alatti szabályhoz kell ragaszkodni. Sokan hibásan írnak és beszélnek így: *nem bánom, ha Péter el is megyen a' vásárra*, e' helyett: *ha elmegyen is*, mert az *is*-t nem kell nyomosítani azáltal, hogy az igének elébe

tétetik, minek szinte lehet ugyan helye, de akkor más értelme van a'mondatnak, p. o. *nem bánom, ha Péter el is megyen a' vásárra, nem is*, ha t. i. illyet gondolni vagy mondani fonákság nem volna. Ha azonban az első mondat kihagyatik: akkor illy sorozat csakugyan keletkezhetik, p. o. *Péter el is menne a' vásárra, nem is*, mi már szabályszerű, mert itt az *is* szoros viszonyban áll az igekötővel.

151. §.

G. *IS* KÖTSZÓ, ÉS TAGADÓK TILTÓK, EGYÜTT.

Itt ismét arra kell ügyelni: e'kötő és tagadó vagy tiltó szók szorosan egybetartoznak-e? nem-e?

a) Ha nem: akkor mindegyik saját különszabályát követi. Így szólhatunk például, igazítólag: *Péter is nem buzát visz a' vásárra* (*hanem zabot*). Azonban meg kell jegyezni, hogy *is* által nyomosított szó, ha távul is, helyesebben az ige előtt áll.

Itt adhatja magát elő azon eset, mellyben rövidítésnek van helye; midőn t. i. magát az igét akarjuk tagadni vagy tiltani, 's így a'*nem, ne* közvetlen az ige' elé jő, a' *nem*, *ne*' elé pedig az *is* kötszó által nyomosított név. Ekkor illy sorozat áll elő: 1) név, 2) *is*, 3) *nem*, *ne*, 4) ige, 's az *is nem*, *is ne* szók, *sem*, *se*, szókká olvadhatnak át, p. o.

Péter is nem visz buzát a' vásárra, vagy *Péter sem visz buzát a' vásárra*.

Itt t. i. főleg tagadni akarunk; de eredeti épségében kell maradni a' mondatnak akkor, ha a' tagadás mellett még, az *is* által az előtte álló szónak különös súlyt ügyekszünk adni; így szólhatunk példáúl, vitatkozólag, vagy perlekedve:

Te is nem hozsz a' házhoz pénzt, hanem viszesz.

b) Változik a' rend, midőn az *is* és *nem*, *ne* szorosan összetartoznak; midőn t. i. a' tagadó vagy tiltó szónak az *is* által súlyt akarunk adni. Ekkor ez a' rend: *nem is, ne is*, és így a' tagadó vagy tiltó és a' kötszó közvetlenűl egymás mellett áll, még pedig mindig azon szó előtt, mellyet tagadunk vagy tiltunk, p. o.

Nem is Péter visz buzát a' vásárra.
Nem is buzát visz Péter a' vásárra.

Itt is van némellykor helye a' rövidítésnek a' fennebbi magyarázat szerint, midőn a' *nem is, ne is* közvetlen az ige előtt áll, 's a' tagadás vagy tiltás két szorosan összefüggő mondatban egyenlőleg fejeztetik ki, p. o.

Nem is látok, nem is hallok, vagy
Sem látok, sem hallok.

152. §.

H. IGEKÖTŐ, KÖTSZÓ, TAGADÓ TILTÓ, EGYÜTT.

Itt a' fenebbi szabályokra kell figyelmezni; ezen szók ugyanis vagy vonatkoznak egymásra,

vagy nem; az első esetben külön szabályaik szerint rendezendők, p. o.

A' buzát is nem Péter viszi el a' vásárra; mit röviditve igy is lehet mondani:

A' buzát sem Péter viszi el a' vásárra.

De megmarad az eredeti rend, ha nyomatosságot akarunk hagyni a' mondaton, 's valami ellentétet gondoltatni.

Midőn az ige, igekötő és tagadó összetartoznak, ez a' rend: 1) tiltó v. tagadó: *nem*, *ne*, 2) kötszó: *is*, 3) ige, 4) igekötő.

Nem is viszi el Péter a' buzát a' vásárra.

153. §.

I. KÉRDŐ: E?

Ez közvetlen az igéhez, vagy azon szóhoz kapcsoltatik, melly után az igének kellene állania, p. o. *nagy volt-e az árviz Pesten? nagy-e az árviz Pesten? szép-e? jó-e?*

154. §.

K. EGYÉB KÖTSZÓK.

A' *noha*, *bár*, *ámbár*, *ámbátor*, *mivel*, *de*, *demivel*, *mintha*, *minthogy*, *miután*, *mielőtt*, *ha'hogy*, *mint*, *mikor*, *mihelyt*, legelül állanak a'

mondatban; a' *bár* gyakran, — a' *ha*, *mintha* ritkábban, közbe is tétethetnek.

Az *és*, *vagy*, *valamint* stb azon szó előtt állanak, mellyet egy másikkal kötőleg vagy különböztetőleg összekapcsolnak, p. o. *vagy Budára, vagy Pestre; vagy élek, vagy halok; János és Péter.*

Az *és* elbeszélőleg, mintegy folytatást jelentve, a' szakasz' elején is állhat, p. o. *És lőn világosság.*

NEGYEDIK RÉSZ.

SZÓMÉRTAN.

155. §.

A' szómértan a' szóhangok' kiejtésének időbeli mennyiségét határozza meg.

A' magyar nyelv mennyiségi nyelv, mellynek szavai, tulajdonkép szótagai, határzott időmérték szerint ejtetnek ki, 's egy hosszú tagnak két rövid zeneileg megfelel. A' hangsúlyra is van benne némi tekintet, de csak kivételképen; mert noha a' rövid gyökszótag erősebben mondatik ki a' közbeszédben vagy szavalásban: de nem ékezve, 's mindig észrevehető a' különbség a' hangsulyozott és ékezett hosszú tag között, p. o. *teve*, *téve*; *kara*, *kára*; *alom*, *álom*; *korom*, *kórom*; *örök*, *őrök* stb; amott t. i. az első szótagot csak erősebb nyomás, emitt pedig idővontatás jellemzi. Azért a' szómértan' általános szabályaúl az időmérték szolgál, melly-

szerint a' szótagok vagy *hosszúk* vagy *rövidek*. Alkalmazásban lehetnek még *kétesek* és *közösek*.

I. Hosszú a' szótag, mellyben a) ékezett hangzó vagyon, p. o. *csákó*, *tőzsér*, *szőlő*, *lódít*, *kérés*, *kóró*, *sí*, *rí*. Az *ít* igeképzőben az *í* mindig hosszú, mert a' régies *éjt*, *ét* helyett áll, p. o. *szabadéjt*, *tanéjt*, utóbb lett: *szabadít*, *tanít*. b) Ha a' hangzó után több mássalhangzó áll, p. *rontunk*, *kerthez*, *kertben*. Az összetett mássalhangzók' egyszerű hangot fejezvén ki, minthogy kiejtésök kettős időt nem kiván, a' szótagot hosszuvá nem teszik, p. o. *czŭcza*, *rĕcseg*, *gyŏnyŏrŭ*, *zsĭzsĭk*, *ănya*, *ătya*. De ha ezen betűk összeállítás, azaz: ragozás által kerültek együvé, 's elemzés által elválaszthatók, az előttük álló hangzó hosszú, p. o. *kōzség*, *igāzság*, *bōdza*, *mādzag*, *fiādzik*.

A' *h* nem csupa lehelet, mint a' latinoknál, hanem valóságos betű, 's ha mássalhangzó kerűl mellé, hosszúvá teszi az előtte álló szótagot, p. o. *lomha*, *korhad*, *terhes*. De ha a' *h* betűvel végződő gyökszóhoz mássalhangzó járúl, az előtte álló szótag röviden is jól hangzik, p. o. *csĕhnek*, *jŭhnak*, mert ezekben a' *h* nem is hallatszik.

Hangsúly által csak a' gyökszó ékezetlen hangzója vétethetik szabadabb verselésben hosszunak azon esetben, ha utána rövid szótag jön, midőn a' versláb' elejét képezik, p. o. *kēgyelem*, *fējedelem*; ellenben nem jól hangzanék: *szākács*, *kēnyér*, *kōvér* stb.

Verselői szabadságból a' rövid hangzóval végződő egytagu szókat is lehet hosszúknak venni, midőn a' versláb' élén állanak, p. o. *fa*, *ma*, *ki*, *mi*, *te*, *ne*, *se*.

II. Rövid a' szótag, melly sem ékezettel nem bír, sem több mássalhangzó nem áll utána, p. o. *păripă*, *kărikă*, *fĕnĕkĕ*.

Némelly régiebb költőink a' latinok szerint a' néma és folyékony mássalhangzók előtti rövid szótagot röviden használták, p. o. *bŏkrok*, *kĕble*, *ăpró*; de ezek a' magyar hangmérték' természetével ellenkezvén, jelenleg szabályszerűen hosszúk.

Ha a' szó rövid hangzóval végződik, bár az utána következő két mássalhangzón kezdődik: a' végszótag rövid marad, p. o. *ostoba tréfáját másnak nem tűri az ember*; hasonló szabály áll az illy nemü összetett szókra nézve is.

III. Közös szótagnak neveztetik, mellynek hangzóját a' különböző szójárás, 's ennek nyomán a' míveltebb irói osztály is hol ékezettel, hol ékezetlenűl használja, 's így a' költő hosszú vagy rövid gyanánt veheti. Az *á*, *é*, *ó*, *ő* mindig hosszak maradnak, ellenben az *í*, *ú*, *ű* számos szavainkban 's ragainkban közösek. Némelly tiszavidékiek ezeket inkább megnyújtva, a' dunántúliak pedig rövidítve ejtik, p. o. amott: *búza*, *útas*, *szívem*, *tízes*, *tűröm*, itt: *buza*, *utas*, *szivem*, *tizes*, *türöm*. Mennyire és mikép élhessen a' verselő ezen közös

mértékkel, leginkább a' széphangzat 's nyomatosság határozza meg.

1) Az egytagu gyökszókban az *í*, *ú*, *ű* már a' hangsúly miatt is inkább hosszú mint rövid, p. o. *út*, *kút*, *ír*, *sír*, *űz*, *fűz*; de midőn hangzóval, kivált hosszúval kezdődő rag járúl hozzájok, inkább rövidek, p. o. *utas*, *kutig*, *irom*, *sirok*, *üzöm*, *füzés*; de nem vétünk a' szép hangzat ellen, ha hosszuan használjuk is. Ellenben hosszú hangzó előtt, ugyan a' széphangzat miatt mindig rövidek, p. o. *utában*, *irásom*, *üzér* stb. Egyébiránt figyelmet érdemel azon szabály is, mellyet a' régiek olly egytagu szókra nézve követtek, mellyekben a' végbetű előtt *i*, *u*, *ü* hangzó van. Ezek a' tárgyeset' ragát vagy puszta *t*-vel, vagy hangzósan veszik fel; az előbbiek ragozáskor is inkább hosszú, emezek inkább rövid hangzóval használtatnak, p. o. *hír*, *hírt*, *hírem*, *híres*; *húr*, *húrt*, *húrom*; *csűr*, *csűrt*, *csűreik*; *szív*, *szivet*, *szivem*; *nyúl*, *nyulat*, *nyulam*; *fűz*, *füzet*, *füzem*.

2) Az összetett egytaguak, ha új ragot vesznek is fel, inkább hosszúk, p. o. *nyúlok*, *fúlok*, *hűlök*, *fűlök*, *gyűlök*; mivel ezek így származtak: *nyu-el*, *fu-el*, *hü-el*, *gyü-el*, kivevén itt is ha hosszú rag vagy képző jön utánok, p. o. *nyulék*, *fulék* stb. Ellenben mellyek eredetöknél fogva rövidek, mindenkor csak röviden hangzanak szépen; p. o. *süti*, *dugok*, *üres*, *nyitok*, *ügyes*, *külön*, *viszek*, *hiszek*.

3) Midőn az *ú*, *ű* mint önálló rag vagy ragsegéd áll a' szóban, hosszan és röviden használható, p. o. *lábú* v. *lábu*, *kezű*, v. *kezü*, *indúl* vagy *indul*, *zöldűl* vagy *zöldül*. Rövid szótagok után szebben hosszú, p. o. *szigorú*, *szomorú*, *keserű*, *fenekű*. Az *ul*, *ül* ragozva szebb, ha rövid, p. o. *indulok*, *zöldülök*. Midőn az *u*, *ü* a' szó' végén *v*-vel felcserélhető, csak röviden használtassék, p. o. *daru*, *hamu*, *szaru*, *redü*, *nedü*, *fenyü*, mert e' két-két rövidek megfelelnek ezen egy-egy hosszúknak: *darv*, *hamv*, *szarv*, *redv*, *nedv*, *fenyv*. Az *i* minden szóképző és módosító ragban (kivétetik az *it*) csak rövid, p. o. *kerti*, *házi*, *népei*, *várai*, *kedveli*, *kedvelik*.

Az *a* névelő is némellyek által és néha közös gyanánt használtatik; de részint egytagu létére, részint már természeténél fogva kimutató hangsulyt kivánván, de még azért is, mivel a' kimondásban az utána jövő mássalhangzó mintegy kettőztetve ejtetik ki: inkább hosszú, mint közös gyanánt vétessék.

Általán ügyeljen a' verselő a' legközelebbi szótagok' mértékére, mellyek ha hosszúk, kivált ékezett hangzók miatt, az *i*, *u*, *ü* rövidíttessenek meg, p. o. *vivásért*, jobb mint: *vívásért*; *látásu* mint *látású*; *hüléstől* mint *hűléstől*. És mivel szóképzőink' nagyrésze hosszú mértékes, rendszerint tanácsosb a' közös szótagokat megrövidíteni, mint hosszítani.

4) Kétes szótagok. Ha a' szó rövid hangzón, és egy mássalhangzón végződik: ez utolsó szótag kétes; hosszú leszen t. i. ha az utána jövő szó mássalhangzón, rövid, ha hangzón hezdődik, p. o.

īstĕn ĭgāzságnak védő szēnt īstĕnĕ; īstēn fōlségēs, kīnĕk ég fōld hōdŏl īmádvă. (Czuczor.)

Ugyanezen szabályt követik az összetett és ragozott szavak, p. o. *văsárus, văsabroncs, vāsdorong, vāspálcza.*

MŰSZÓK.

Ajakbetű: litera labialis.
Alany: subiectum.
Alanyeset, v. nevező: nominativus.
Alapfok: positivus (gradus).
Alhangu (hangzó, v. szó): obtusa (vocalis, v. vox).
Állapotjegyző: gerundium.
Állítmány: praedicatum.
Belszenvedő: verbum ab interna causa passivum.
Benható ige: verbum intransitivum.
Beszéd: dictio, sermo, oratio.
Beszédrész: pars orationis.
Beszédszer: organon loquendi.
Betüáttétel: transpositio literae.
Betüelhagyás: abiectio literae.
Betücsere: permutatio literae.
Birtoknév: nomen possesionis.
Birtokos névmás: pronomen possessivum.
Birtokrag: suffixum possessivum.
Cselekvő ige: verbum activum.
Egyed: individuum.
Egyedi: individualis.
Egyes: singularis.
Egymásraható, v. visszatérő névmás: pronomen reciprocum, seu reflexivum.
Egytagú szó: vox monosyllaba.
Éles hangzó: vocalis acuta.
Előmondat: protasis in periodo.
Előnév: praedicatum gentilitium.
Elvont név: nomen abstractum.
Felhangu (hangzó, v. szó) tenuis (vocalis, aut vox).
Felkiáltó jel: signum exclamationis.

Felsőfok: superlativus (gradus).
Félhangzó: semivocalis.
Fogbetű: litera dentalis.
Folyékony betű: litera liquida.
Fok: gradus.
Fokozás, fokoztatás: comparatio (per gradus).
Fokozni, fokoztatni: comparare (per gradus).
Főnév: nomen substantivum.
Főnév-képző: formativum substantivi.
Főnév-képzés: formatio substantivi.
Gondolatjel: signum pausae.
Gyakorító ige: verbum frequentativum.
Gyakorító képző: formativum frequentativum.
Gyök, gyökszó, gyökér: radix.
Gyükötő: coniunctio collectiva.
Gyüjtő, v. gyűnév: nomen collectivum.
Hangejtés: pronunciatio.
Hangcsere: permutatio vocalium.
Hanghasonúlás, hanghasonítás: assimilatio vocalium.
Hanghosszítás, hangékezés: prolongatio, vel accentuatio vocalium.
Hangkilökés: syncope vocalium.
Hangolvadás, v. hangolvasztás: concretio vocalium.
Hangrend, hangozatosság, széphangzat: euphonia.
Hangrövidítés, v. hangkurtítás: abbreviatio, v. decurtatio vocalium.
Hangutánzás: onomatopoiesis.
Hangutánzó szó: onomatopoion.
Hangugratás: syncope vocalium.
Hangugrató ige: verbum syncopicum.
Hangugrató név: nomen syncopicum.
Hangvesztés: abiectio vocalium.
Hangzó, v. önhangzó: vocalis litera.
Hasonítás, hasonúlás: assimilatio.
Hasonítni: assimilare; hasonúlni: assimilari.
Hasonlítás: comparatio.
Határos mód: modus finitivus.
Határzatlan alak: forma indeterminata.
Határzatlan névmás: prono-

men indefinitum.
Határzatlan számnév: numerale indefinitum.
Határzó: adverbium.
Határzott alak: forma determinata.
Határzott névmás: pronomen definitum.
Határzott számnév: numerale definitum.
Határtalan mód: modus infinitivus.
Háromtagu szó: vox trisyllaba.
Helyhatárzó: adverbium loci.
Helykötő: coniunctio locativa.
Helyrag: suffixum locativum.
Helynév; nomen locale.
Hiányos ige: verbum defectivum.
Idegen név: nomen exoticum.
Idegen szó: vox exotica.
Idéző jel: signum citationis.
Időjegy: character temporis.
Időjelző: characteristica temporis.
Időhatárzó: adverbium temporis.
Időképző: formativum temporis.
Időkötő: particula temporis coniunctiva.
Időrag: suffixum temporis.
Ige: verbum.
Igeegyeztetés: concordantia verbi.
Igeképző: formativum verbi.
Igeképzés: formatio verbi.
Igekötő: particula compositiva verbi.
Igenév, v. részesülő: participium.
Igerag: suffixum verbi.
Igeragozás: suffixatio verbi.
Igető: tertia verbi persona insuffixata.
Indulatszó: interiectio.
Irásjel: interpunctio.
Jegybetü: characteristica litera.
Jegyszó: vox characteristica.
Jelző, v. járulék: epitheton.
Kettőspont, v. kétpont: colon, seu duo puncta.
Kezdő ige: verbum inchoativum.
Kérdéshatárzó: adverbium interrogandi.
Kérdő névmás: pronomen interrogativum.
Kéttagú szó: vox dissyllaba.
Kicsinyző, v. kicsinyítő ige: verbum diminutivum.
Kicsinyzésképző: fomativum diminutivum.
Kicsinyezve gyakorító ige.

verbum minute frequentativum.
Kicsinyzett név: nomen diminutivum.
Kiejtés: pronunciatio.
Kihagyás: omissio.
Körmondat: periodus.
Körbeszéd: oratio periodica, seu chria.
Kötszó: coniunctio.
Kötjel: signum copulativum.
Közbeszúrás, közbeszúrat: epenthesis.
Közbenszúrt betű: epenthetica litera.
Középfok: comparativus (gradus).
Középige: verbum neutrum.
Köznév: nomen commune, seu appellativum.
Külszenvedő: verbum ab externa causa passivum.
Mássalhangzó: consonans.
Melléknév: nomen adiectivum.
Mennyiség: quantitas.
Minőség: qualitas.
Minőségképző: formativum qualitativum.
Minta: paradigma.
Míveltetőige: verbum factitivum.
Mondat: constructio, sententia.
Mutató névmás: pronomen demonstrativum.
Műnév: nomen technicum.
Műszó: terminus technicus.
Néma mássalhangzó: consonans muta.
Nemzetségi előnév: praedicatum gentilitium.
Név: nomen.
Névegyeztetés: concordantia nominis.
Névelő: articulus.
Névképzés: formatio nominis.
Névképző: formativum nominale.
Névmás: pronomen.
Névrag: suffixum nominale.
Névragozás: suffixio nominis.
Névutó: postpositio nominis.
Névviszonyítás: correlatio nominis.
Névvonzat: regimen nominis.
Nyelv: lingua.
Nyelvbetű: litera lingualis.
Nyelvbuvár: linguae scrutator.
Nyelvelem: rudimenta linguae.
Nyelvelemzés: eruderatio linguae.
Nyelvelemző: eruderator linguae.
Nyelvhasonlítás: collatio linguarum.
Nyelvhasonlóság: analogia linguae.

Nyelvrokonság : cognatio linguae.
Nyelvszokás : usus loquendi.
Nyelvtan : grammatica.
Nyelvtanár : grammaticus.
Nyelvtudós : philologus.
Nyelvtudomány : philologia.
Nyomatos : emphaticus.
Nyomatosság : emphasis.
Nyugjel, v. gondolatjel : signum pausae.
Osztószám : numerale distributivum.
Önhangzó : vocalis.
Összetétel : compositio.
Összetett szó : vox composita.
Összerű név : nomen concretum.
Összetett név : nomen compositum.
Összetett ige : verbum compositum.
Összetett mássalhangzó : consonans composita.
Pont : punctum.
Pontvonal, v. pontos vessző: semicolon, seu media nota.
Rag : suffixum.
Ragozás : suffixio.
Ragozni : suffigere.
Rendhagyó ige : verbum anomalum.
Rendhagyó név : nomen anomalum.
Rendszám, v. sorszám : numerale ordinale.
Részesülő, v. igenév : participium.
Részosztó szám : numerale fractum.
Részlető névmás : pronomen partitivum.
Sajátító : genitivus.
Segédbetű : litera auxiliaris.
Sorhatárzó : adverbium ordinale.
Sorszám : numerale ordinale.
Szak : paragraphus.
Szakjel : signum paragraphi.
Szakasz : sectio.
Szám : numerus : egyes ; singularis ; többes : pluralis.
Számnév : nomen numerale.
Számnévmás : pronomen numerale.
Számhatárzó : adverbium numerale.
Származék : derivatum.
Származékszó : vox derivata.
Származtatás : derivatio.
Személy : persona.
Személyrag : suffixum personale.
Személyragos : suffixum personale habens.
Személyragatlan:suffixo personali carens.

Személyes névmás: pronomen personale.
Személyes ige: verbum personale.
Személytelen ige: verbum impersonale.
Személynév: nomen personale.
Szenvedő ige: verbum passivum.
Sziszegő betű: litera sibillans.
Szóalkotás: formatio vocum.
Szóegyeztetés: concordantia vocum.
Szóelemzés, szóelemzet: etymologia.
Szóelemző: etymologus.
Szóelválasztás: separatio vocis.
Szóképzés: formatio vocis.
Szóképző: formativum vocis.
Szókötés: syntaxis.
Szókurtítás: abbreviatio vocis.
Szómértan: prosodia.
Szórag: suffixum vocis.
Szóragozás: suffixio vocis.
Szórend: dispositio vocum.
Szórövidítés: abbreviatio vocis.
Szószármaztatás: derivatio vocis.
Szótag: syllaba.
Szótagolás: syllabisatio.
Szótagolni: syllabisare.
Szóvonzat: regimen vocum.
Tárgyeset, v. szenvedő eset: accusativus.
Társas ige: verbum reflexivum.
Tehető ige: verbum potentiale.
Torokbetű: litera gutturalis.
Többes: pluralis.
Tôige: verbum insuffixatum, seu primitivum.
Tőnév: nomen insuffixatum, seu primitivum.
Tőszám: numerale cardinale.
Tőszemély: persona verbi primitiva, seu insuffixata.
Tőszó: vox primitiva.
Tulajdon név: nomen proprium.
Tulajdonító: dativus.
Utómondat: apodosis.
Vessző, vonás: comma.
Vezetéknév: cognomen, seu nomen familiare.
Viszony: relatio.
Viszonyítás, viszonyulás, viszonyodás: correlatio.
Visszatérő névmás, v. egymásraható: pronomen reciprocum.
Visszamutató, v. visszahozó névmás: pronomen relativum.
Viszontagló, v. viszontag mü-

ködőige: verbum reciprocum.
Vonz: regit.
Vonzó, v. vezér-ige: verbum regens.
Vonzó, v. vezér-név: nomen regens.
Vonzott, v. vezérlett ige: verbum rectum.
Vonzott, v. vezérlett név: nomen rectum.
Zárjel: parenthesis.

Kurtítások.

p. vagy p. o. = példának okáért.
stb = és a' többi.
u. m. = úgymint
a. m. = annyi mint.
v. = vagy.
